

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

збірник наукових праць

науково-практичне юридичне видання

Випуск 1 (54)

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Цуркан-Сайфуліна Юлія Василівна – д-р юрид. наук, професор

Заступник головного редактора:

Сафончик Оксана Іванівна – д-р юрид. наук, доцент

Відповідальний секретар:

Ковальчук Сергій Олександрович – д-р юрид. наук, доцент

Редакційна колегія:

Некіт Катерина Георгіївна – канд. юрид. наук, доцент

Гавриш Наталя Степанівна – д-р юрид. наук, доцент

Латковський Павло Павлович – канд. юрид. наук, доцент

Глиняна Катерина Михайлівна – канд. юрид. наук, доцент

Мазуренко Світлана Вікторівна – канд. юрид. наук

Dr. Michael Geistlinger – професор (Австрія)

Bernd Wieser – д-р юрид. наук, професор (Австрія)

Emre Sencer – д-р, професор (США)

Відповідальний за випуск:

О.П. Головка

*Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.*

*Рекомендовано до друку та поширення через
мережу Internet вченою радою Національного університету
«Одеська юридична академія» 06.03.2024 р. (протокол № 5)*

*Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.pju.nioua.od.ua*

*Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник»
зареєстровано Державною реєстраційною службою України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 18118-6918Р від 16.08.2011 р.), внесено до переліку
наукових фахових видань України (категорія "Б") з юридичних наук
відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.1>*О. С. Котуха**orcid.org/0000-0002-1198-8849**кандидат юридичних наук, професор,**декан факультету права**Львівського торговельно-економічного університету**О. О. Барабаш**orcid.org/0000-0003-2666-9696**доктор юридичних наук, професор,**професор кафедри загально-правових дисциплін**Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ*

АНАЛІЗ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ НОРМ ПРАВА І ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ІНСТРУМЕНТІВ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Актуальність теми. У сучасних умовах суспільно корисна активність особистості стає найважливішим чинником соціального прогресу. Одним з пріоритетних напрямів політики Української держави є створення умов для забезпечення гідного життя і вільного розвитку своїх громадян. Встановлюючи режим, який сприяє вибору активного правомірного варіанта поведінки особистості, держава у своїй діяльності дедалі більше звертається до інструменту правового заохочення.

На думку вчених, заохочувальна норма містить засоби заохочення до соціально корисної поведінки, яка повинна полягати в дотриманні й виконанні юридичних та інших обов'язків або в досягненні певних результатів, що переважають над певними вимогами [1, с. 65]. Саме за допомогою цих засобів суспільство може безпосередньо зацікавлювати індивідів, спонукати їх до всебічного власного розвитку, до творчого використання своїх здібностей на користь інших осіб і держави в цілому. Тому заохочення і є найдієвішим стимулом правової системи. І станом на сьогодні вже експериментально доведено незрівнянну більшу ефективність використання заохочувальних санкцій, ніж каральних.

За даними проєкту USAID з економічного розвитку, управління і зростання підприємництва, значущість заохочення як юридичного інструменту з кожним роком лише зростає [2]. Утім, новим є не виникнення самої заохочувальної функції права, а її дедалі частіше застосування в сучасному державно-правовому житті. Так у законопроєкті про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року пропонується «підтримати законодавчим шляхом та заохочувати активну участь усіх людей у соціальному, економічному і політичному житті незалежно від їхнього віку,

статі, стану здоров'я, раси, етнічної належності, походження, релігії, місця проживання та економічного чи іншого статусу» [3]. При цьому безглуздо створювати і вдосконалювати режим найбільшого сприяння для розвитку особистості без встановлення захисту її прав та інтересів, без достатньо жорсткої і продуманої системи правових покарань за їх порушення. Бо інакше всі «добрі» починання будуть зведені нанівець. Без заохочення покарання втрачає сенс, а без покарання заохочення стає беззахисною соціальною фікцією.

З огляду на це, сучасна Українська держава гостро потребує науково обґрунтованої концепції встановлення оптимального співвідношення і взаємодії заохочень та покарань у праві. Ефект від застосування аналізованих юридичних засобів у будь-якому разі є, але може бути і зі знаком «плюс», і зі знаком «мінус». Будь-яке необережне поводження з цими інструментами завжди загрожує сумними наслідками, про що свідчить весь перебіг людської історії. Саме тому актуальним зараз є вивчення заохочень у праві, їхнього впливу на правову поведінку, правову культуру і правову свідомість громадян.

Стан дослідження. Проблема правового заохочення і правової культури як інструментів правової політики, здійснення їх правового регулювання є науково і практично значущою для Української держави. У реальних умовах без її ґрунтовного осмислення й належного коригування залежно від соціальної ситуації, що швидко змінюється, навряд чи можлива ефективна робота і самого державного апарату, і нормальне функціонування всього суспільства. Вагомий внесок у дослідження заохочень у праві зробили такі вітчизняні вчені, як: О. Барабаш, Н. Болотіна, О. Дудоров, М. Іншин, А. Мацюк,

П. Пилипенко, В. Ротань, Н. Хуторян, М. Хавронюк, П. Хряпінський, Г. Чанишева, М. Якимчук та ін. Проте варто визнати, що правове заохочення і заохочувальні норми у їх взаємозв'язку з правовою культурою і правовою політикою на монографічному рівні раніше не розглядалися. І взагалі, наукова думка не розробила загальної теорії заохочення.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є аналіз заохочувальних норм права і правової культури як інструментів правового регулювання державної політики України. Для цього було поставлено такі завдання: проаналізувати вплив заохочувального механізму на регулювання соціально активної поведінки громадян; з'ясувати поняття заохочувальних норм, дослідити особливості правової політики у процесі застосування заохочень у праві; охарактеризувати правову політику та правову культуру як важелі впливу на правосвідомість громадян крізь призму заохочувального механізму.

Виклад основного матеріалу. Заохочувальні норми права відображають реально існуючі суспільні відносини, потреби українського суспільства, що стало на шлях демократичних перетворень, є відображенням соціально-економічних, політичних, духовних змін, які відбулися в Україні на зламі третього тисячоліття. Значною мірою вони обумовлюються соціокультурними умовами функціонування суспільства і відповідною йому системою права, характерні особливості якого проявляються у способах і типах нормативного регулювання суспільних відносин.

За своєю природою, як наголошує Н. Сорочан, правове заохочення є засобом для досягнення цілей права [4]. Іншим таким засобом виступає примус, що застосовується до тих суб'єктів, які виконують свої правові обов'язки.

У демократичному суспільстві створюються реальні можливості розширення сфери застосування правового заохочення. Пізнання ролі заохочення у праві викликане потребами суспільної практики. У сучасній Україні як першочергове завдання визначено побудову правової держави і вільного громадянського суспільства. Реалізація цього завдання передбачає визнання самостійності, певної конституційно встановленої міри свободи громадянського суспільства й автономії індивіда. У суспільстві, побудованому на визнанні індивідуальної свободи, закріплюється абсолютна цінність права. Тому сьогодні компонентою правової реформи, що проводиться в Україні, є вдосконалення законодавства, встановлення кордонів, у межах яких різні суб'єкти вільні у визначенні своєї поведінки. Їм надається ширша можливість вибору, право діяти з власної волі, без примусу, без наказу держави. Тож у сучасних умовах закономірно простежується тенденція зміни характеру правового регулювання.

Сутність нового підходу до правового регулювання суспільних відносин полягає в переході від переважання «заборонних» і «карних» тенденцій (які й сьогодні мають істотне значення) до компонентів права, що забезпечують свободу людей, можливість діяти ініціативно, самостійно, не обмежуючись вимогами «команди», що виходить від держави і її політики. Розширення меж свободи особистості, оптимальне співвідношення дозволів, заохочень, заборон і зобов'язань відображають демократизацію процесу побудови України як правової держави. З огляду на це, в останнє десятиліття з'явилася тенденція до розширення сфери дії таких норм, які не примушують, а спонукають суб'єктів до суспільних змін. Їхня юридична цінність полягає в тому, що вони знімають обмеження, які стримують позитивну активність особистості, надаючи їй свободу – можливість вибору, право ухвалювати власні рішення для задоволення різноманітних інтересів і потреб, що робить правову систему гнучкішою, не нав'язаною ззовні.

На думку Д. Козачук, у системі публічного управління існує багато заохочень, які наразі не дуже активно запроваджуються, хоча вони (правові заохочення) розвивають соціально активну поведінку людей. Заохочення як правовий стимул впливає на формування правомірної мотивації. В основі цього процесу лежить застосування законодавчо закріплених можливостей отримання додаткових матеріальних і моральних благ. І взагалі, заохочення впливає не тільки на осіб, які його отримують, а й на осіб навколо, а також викликає прагнення брати приклад з кращих. Заохочення створює необхідний психологічний клімат, у межах якого в особи виникає стійке прагнення до активної діяльності [5]. Вхідження українського суспільства в європейський простір передбачає підвищення активності, розширення обсягу повноважень у досягненні правомірного соціально корисного результату. Істотна роль у цьому процесі безумовно належить правовим заохоченням.

У юридичній науці заохочення у праві розглядають по-різному: як досягнення цілей права [6], як стимулювальний чинник, який позитивно впливає на мотивацію поведінки індивіда [7], як метод правового регулювання [8], як метод управління суспільством [9], як заохочувальні норми [10], як заохочувальні правовідносини [11]. Однак, незважаючи на різні підходи до проблеми заохочення у праві, автори одностайні в тому, що заохочення встановлюється за певні досягнення у здійсненні передбачуваної моделі поведінки, за особливий внесок, за перевиконання необхідних показників, стандартів.

Зауважимо, що заохочення може застосовуватися разом із примусом. Мотивація до досягнення позитивної поведінки побудована на основі привабливості і наперед обіцяних сприят-

ливих наслідків. Орієнтуючи людину на подібну поведінку, держава покладає на себе обов'язки забезпечити умови для досягнення позитивних результатів, не перешкоджати цьому і застосовувати заохочення за наявності заслуг.

Саме соціальний характер заохочень і їхній вплив на свідомість і волю особи стимулюють правослухняну поведінку і є відмінною властивістю заохочувальних норм права. Так само безперечним є той факт, що такі норми не мають на меті змусити особу до певної поведінки, а стимулюють її. Заохочення, як наслідок застосування заохочувальних норм, є доволі дієвим стимулом корекції людської поведінки, що здатний змінити цю поведінку навіть тоді, коли загроза покарання виявляється безсилою.

Грамотичне тлумачення поняття «заохочувальна норма» свідчить про те, що ця норма закріплює певне заохочення. Щодо галузевих особливостей цих норм, то треба акцентувати увагу на тих суспільних відносинах, які регулює та чи інша галузь права, а отже і видах заохочень, якими можуть бути нагорода чи премія.

Заохочувальна норма в будь-якій галузі права позначає певне правило поведінки, дотримання якого стимулюється пом'якшенням або повним усуненням правового обтяження у зв'язку зі соціальною поведінкою особи, що схвалюється. Варто зазначити, що «усунення обтяження» саме собою не однорідне. Воно може виступати у вигляді обставини, що звільняє від відповідальності (наприклад, пом'якшує умови відбування покарання, достроково звільняє від відбування покарання, достроково звільняє від правових наслідків раніше скоєного злочину, зняття або погашення судимості тощо). Отже, правові наслідки заохочувальних норм є різними.

Так, наприклад, у кримінальному праві наданням особі у випадках, зазначених у кримінальному законі, права на кримінально-правове заохочення і покладанням на державний орган обов'язку (права) здійснити таке заохочення визначається поява своєрідних кримінально-правових відносин. Кримінально-правові відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією заохочувальних норм, істотно відрізняються від тих, які вважаються найбільш характерними для кримінального права в цілому. Ця обставина підкреслює певну самостійність юридичної природи кримінально-правових заохочувальних норм. Заохочувальні норми кримінального права треба відрізнити від подібних правових інститутів [12]. У зв'язку із цим, на наш погляд, певну наукову цінність становить їх відмежування від стимулювальних норм. Адже, попри їхню подібність, вони далеко не тотожні. Так, будь-яка заохочувальна кримінально-правова норма є стимулом, проте не будь-який стимул може бути нормою заохочення.

Поняття «стимулювальна норма» набагато ширше від терміна «заохочувальна норма». До стимулювальних норм можна зарахувати і позитивні засоби, що, власне, становить зміст заохочувальних кримінально-правових норм, і заходи примусу. Так, у механізмі кримінально-правового регулювання кожен різновид юридичних норм вирішує специфічні завдання, виконує властиві їм функції. Функція внутрішньо властива кожній нормі кримінального права, вона міститься в ній як особливий юридичний реальності, здатний впливати на суб'єктів своєю волевою зарядженістю, цільовою установкою, владною забезпеченістю, чіткістю вимог [13]. Функція конкретної кримінально-правової заохочувальної норми – це функція механізму реагування системи кримінального права, функція, що визначається юридичною силою й соціальними можливостями саме цієї норми. Вона наголошує на певній деталі в основній функції кримінального права. Водночас функція заохочувальної кримінально-правової норми містить у собі достатньо специфічних якостей, які дозволяють їй бути певним правовим явищем і водночас відрізняють від інших.

Правове заохочення викликає в суб'єкта зацікавленість отримання додаткових благ [14]. Бажання задовольнити свої інтереси ставить його в таке становище, коли він прагне здійснити активну суспільно корисну поведінку, яка за своїми результатами перевершує нормальну вимогу правової норми. Можна погодитись з думкою Л. Чистоклетова, що за таких особливостей поведінки і створено систему стимулів, застосовуваних у правовій сфері [15]. А позитивні стимули сприяють формуванню свідомої правової активності. Джерело мотивації людської поведінки вбачається в розумі, свідомості і волі. Вольовий вплив пов'язаний з усвідомленням мети діяльності, її значущості, з підпорядкуванням їй (меті) поведінки.

У контексті оцінювання дії заохочувальних норм важливо проаналізувати не лише їхні цінності, а й значення в механізмі правового регулювання. Термін «значення» інтерпретується як важливість, значущість, роль когось або чогось. Значення – це ступінь реалізації цінності заохочувальних норм, задоволення інтересів людей і, зрештою, впорядкування суспільних відносин. Значення – свого роду «продуктивні» заохочувальних норм.

Загалом же, розгляд питання про значення заохочувальних норм права у механізмі правового регулювання дасть змогу більш поглиблено вивчити дію цих норм, що виконують вагомую роль у формуванні свідомої, активної, особливо корисної правомірної поведінки.

Відповідність заохочувальних норм права інтересам, мотивам і настановам суб'єкта означає, що під час встановлення у правових актах

цих юридичних засобів важливо враховувати залежність сприйняття інформації від особливостей особистості: соціально-демографічних (стать, вік, соціальне становище тощо), морально-психологічних (ставлення до суспільства, до права загалом, вольові якості тощо) та ін. Суть і основна проблема застосування заохочення у праві полягає в тому, щоб домогтися максимальної відповідності пропонованого заохочення мотивам, цілям, установкам суб'єктів. Правильна організація правового заохочення вимагає гнучкості у використанні цих юридичних інструментів. Правотворчий орган повинен постійно модифікувати їхню систему з урахуванням зміни різних чинників (економічних, політичних, соціальних). У зв'язку із цим законодавцеві дуже важливо враховувати і часове зношення цих юридичних інструментів. Наприклад, матеріальне заохочення, якщо воно залишається на одному й тому самому рівні, з часом втрачає своє стимулювальне навантаження.

Заохочувальні норми, виступаючи вираженням юридичної інформації, повинні досить повно і точно відображати суть керуючого впливу. Саме тому однією з важливих умов підвищення їхньої ефективності є створення конкретної і чіткої, зрозумілої і доступної кожному громадянину системи заохочення у праві, націленої на вирішення найактуальніших завдань особистості й суспільства [16].

З огляду на те, що правове заохочення може здійснюватися і на нормативному, і на правозастосовному рівні, значення цих заохочень у механізмі правового регулювання залежить не тільки від якості їх правотворчого оформлення, а й від особливостей діяльності самого правозастосовного суб'єкта права, ступеня професійної підготовки осіб, які застосовують ті чи інші юридичні засоби. Відтак, значення заохочувальних норм у механізмі правового регулювання визначається взаємодією правотворчого і правозастосовного процесів. У цьому зв'язку важливо зазначити, що існують перешкоди й у сфері правозастосування, які долаються і на рівні самого правозастосовного процесу, і за допомогою процесу правотворчого.

Тож для того, щоб максимально нейтралізувати можливості «свавілля» правозастосовника, законодавець має встановлювати щодо правозастосовних органів жорсткі процедури застосування заохочення, зобов'язаний забезпечувати ефективність індивідуально-правового регулювання процесуальними нормами. Зокрема, вирішенням цього завдання слугує встановлення юридичної відповідальності правозастосовника за необґрунтоване або несвоєчасне заохочення підлеглих. Адже від цього багато в чому залежить реалізація заохочувальних норм права.

Взаємодія правотворчого і правозастосовного процесів найяскравіше проявляється в механізмі правового регулювання, який під цим кутом зору можна розуміти як систему правових засобів, спрямованих на подолання перешкод на шляху задоволення інтересів суб'єктів права. Це видається одним з найважливіших аспектів такої взаємодії.

Тож механізм правового регулювання в такому разі – це така взаємопов'язана однією метою сукупність правових засобів, яка на кожній стадії по-своєму створює сприятливі умови для руху інтересів і за допомогою відповідних юридичних інструментів намагається долати перешкоди, що стоять на цьому шляху, уникаючи при цьому значних витрат. Усі елементи механізму правового регулювання в такому разі повинні взаємогарантувати один одного. Тим часом особливе значення мають стадії, пов'язані з правозастосуванням, які в потрібний момент, долучаючись до нормативного регулювання, сприяють процесу задоволення інтересів.

Крім такої взаємодії, важливо й те, щоб заохочувальні норми оптимально поєднувалися з позаправовими заохоченнями: економічними, моральними тощо. Адже від них багато в чому залежать юридичні інструменти, які здатні ефективно діяти тільки тоді, коли їх підтримують і доповнюють позаправові чинники. До того ж, є низка суспільних відносин, на які треба впливати не прямо юридично, а опосередковано – через економіку, культуру, через поліпшення соціальних умов. Тільки в такому разі можна домогтися очікуваного ефекту.

Отже, глибоке і всебічне пізнання значення заохочувальних норм у механізмі правового регулювання дасть змогу не тільки своєчасно вносити корективи в регулювальні нормативно-правові акти або інші форми права, а й визначати тенденції її розвитку, що слугуватиме добрим підґрунтям для оптимізації заохочувальних норм. Значення нормативного регулювання за допомогою заохочувальних норм зумовлює свободу поведінки учасників суспільних відносин.

Дія заохочувальних норм виконує роль стабілізаційного чинника, особливо корисного для суспільства. У них потенційно закладені здатності досягнення стійкості й порядку в системі суспільних відносин. Значення заохочувальних норм може проявитися, коли заходи заохочення реально застосовуються. Тож для створення умов для ефективної дії заохочувальних норм права в механізмі правового регулювання потрібно керуватися таким:

По-перше, заохочувальна норма матиме значення, якщо буде результат, якого вона покликана досягти, використовуючи заохочувальні заходи.

По-друге, міра заохочення має відповідати характеру досягнутого нею результату.

По-третє, потрібно чітко формулювати підстави для правового заохочення і вказувати строки його здійснення правозастосовними органами.

По-четверте, враховувати вимоги законодавчої техніки: доступність форми викладу, чіткий і ясний стиль, стислість змісту гіпотези, диспозиції і санкції заохочувальних норм.

По-п'яте, офіційно закріпити норми, що встановлюють юридичну відповідальність посадових осіб за необґрунтоване або несвоєчасне заохочення підлеглих.

По-шосте, усунути бланкетний спосіб викладення позитивних санкцій у статтях закону, коли в законі фіксуються моделі заслуженої поведінки, а конкретні заходи (види) заохочення закріплюються в інших нормативних актах.

По-сьоме, передбачити в законодавстві можливість скасування заохочення в разі незаконного і незаслуженого його призначення.

Впровадження зазначених рекомендацій у практику заохочувального законодавства істотно підвищить його значення в механізмі правового регулювання. Це дасть змогу активізувати використання заохочувальних норм права як певної реакції на актуальні потреби і проблеми, що існують у сучасному суспільстві.

Висновки. Заохочення у праві формується у специфічних соціокультурних умовах і, разом з покаранням, є необхідним та «природним» засобом для нормального функціонування правової системи суспільства, підтримки соціального порядку. Зміст однотипного стимулювального заохочувального матеріалу відбиває загальносоціальні потреби. Досягнення позитивних результатів у сфері людської діяльності не може бути пов'язане тільки з можливістю вживання заходів, що обмежують обсяг повноважень через «негативну» правову мотивацію. Правове заохочення виступає як позитивний чинник, що впливає на свідомість індивіда, викликаючи зацікавленість в отриманні певних благ, апелюючи до свободи суб'єкта й очікування результату, що насамперед залежить від його вільного рішення.

Заохочувальні норми права надають особистості психологічно більш «комфортні» змогу прийняття власних рішень і задоволення різноманітних інтересів і потреб, оскільки в них відсутня загроза примусу. Вибране рішення вдрягається в «особисту норму» поведінки суб'єкта й реалізується у правомірному свідомому акті. При цьому важливо, щоб держава брала на себе обов'язок створювати умови для досягнення бажаного результату, стимулювала його і підтримувала. Заохочення у праві – своєрідний інструмент розвитку соціально-правової активності індивіда, який закладається на законодавчому рівні і спрацьовує в процесі правореалізації. Розвинена система заохочувальних правовідносин

у суспільстві – один з показників його соціальної зрілості й адекватності ідеї соціальної справедливості. Заохочувальні норми мають ціннісний статус, який виявляється шляхом їх легітимації через правову культуру, правову свідомість та діяльність суб'єктів права. Активною стороною в механізмі дії заохочувальних норм виступає держава, в особі компетентних органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Література

1. Григор'єва М. Є. Специфіка заохочувальної норми, яка передбачає звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дієвим каяттям. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2020. № 47, т. 2. С. 64–68.
2. Нова Україна: стимулювання інвестицій у свободу, мир та процвітання, 13 квіт. 2023 р. URL: https://www.usaid.gov/sites/default/files/2023-04/EDGE%20UIPA%20Report-%20online%20-%20Ukrainian%20%2811%20Apr%202023%29_AC.pdf.
3. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року : Проект Закону України від 07.08.2018 № 9015. *Ліга.Закон*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A?an=332>.
4. Сорочан Н. В. Засоби заохочень у трудовому праві, їхня імплементація в діяльності Національної поліції України. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених* : тези доп. учасн. наук.-практ. конф. з нагоди святкування Дня науки, відзначення Дня Європи та 70-річчя заснування Ради Європи (м. Харків, 16 трав. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 163–167.
5. Козачук Д. А. Заохочення як метод державного управління: поняття та види. *Актуальні проблеми політики*. 2010. № 2. С. 162–170. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/39_2010/20.pdf.
6. Мозолевський П. Поняття та ознаки заохочень працівників органів місцевого самоврядування в умовах правової держави. *Публічне право*. 2018. № 1 (29). С. 76–84. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/29/10.pdf>.
7. Льовіна В. О. Заохочення та порядок їхнього застосування. *Юридичний журнал*. 2009. № 1. С. 102–104.
8. Юшко А. М. Удосконалення законодавства про заохочення працівників. *Актуальні питання інноваційного розвитку*. 2012. № 2. С. 48–52.
9. Стрельченко О. Г. Заохочення як метод управління у сфері охорони здоров'я : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2008. URL: <http://nauch.com.ua/pravo/12301/indeks.html?>
10. Мозолевський П. В. Заохочення праці в системі місцевого самоврядування: проблеми та перспективи. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2017. С. 106–109. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/01_12_2017/pdf/30.pdf.
11. Машков К. Є. Преміювання як різновид заохочення працівників. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Юридичні науки*. 2016. Вип. 3 (1). С. 113–115.
12. Хряпинський П. Ефективність заохочувальних кримінально-правових норм: деякі пропозиції щодо вдосконалення законодавства. *Право України*. 2009. № 10. С. 170–174. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/handle/123456789/28717>.

13. Керничний Н. І. Заохочувальні норми системи кримінального права. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 2. С. 149–154. URL: <http://www.nvppr.in.ua/vip/2022/2/24.pdf>.

14. Рекша А. Сучасний стан правового регулювання заохочення державних службовців. *Публічне право*. 2013. № 3 (11). С. 217–225.

15. Чистоклетов Л. Г. Деякі аспекти адміністративного заохочення. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. Vol. 23. P. 219–224. URL: <https://orcid.org/0000-0002-3306-1593>.

16. Колесник Т. В. Правова природа морального заохочення до дотримання дисципліни праці. *Право та інновації*. 2016. № 1. С. 152–158.

Анотація

Котуха О. С., Барабаш О. О. Аналіз заохочувальних норм права і правової культури як інструментів правового регулювання державної політики України. – Стаття.

У статті здійснено аналіз заохочувальних норм права і правової культури як інструментів правового регулювання державної політики України. Метою статті є аналіз заохочувальних норм права і правової культури як інструментів правового регулювання державної політики України. Для цього було поставлено такі завдання: проаналізувати вплив заохочувального механізму на регулювання соціально активної поведінки громадян; з'ясувати поняття заохочувальних норм, дослідити особливості правової політики у процесі застосування заохочень у праві; охарактеризувати правову політику та правову культуру як важелі впливу на правосвідомість громадян крізь призму заохочувального механізму. Зазначено, що заохочувальні норми права відображають реально існуючі суспільні відносини, потреби українського суспільства, що стало на шлях демократичних перетворень, є відображенням соціально-економічних, політичних, духовних змін, які відбулися в Україні на зламі третього тисячоліття. Значною мірою вони обумовлюються соціокультурними умовами функціонування суспільства і відповідною йому системою права, характерні особливості якого проявляються у способах і типах нормативного регулювання суспільних відносин. Наголошено, що сутність нового підходу до правового регулювання суспільних відносин полягає в переході від переважання «заборонних» і «карних» тенденцій (які й сьогодні мають істотне значення) до компонентів права, що забезпечують свободу людей, можливість діяти ініціативно, самостійно, не обмежуючись вимогами «команди», що виходить від держави і її політики. Розширення меж свободи особистості, оптимальне співвідношення дозволів, заохочень, заборон і зобов'язань відображають демократизацію процесу побудови України як правової держави. Зроблено висновок, що важливо й те, щоб заохочувальні норми оптимально поєднувалися з позаправовими заохоченнями: економічними, моральними тощо. Адже від них багато в чому залежать юридичні інструменти, які здатні ефективно діяти тільки тоді, коли їх підтримують і доповнюють позаправові чинники. До того ж, є низка суспільних

відносин, на які треба впливати не прямо юридично, а опосередковано – через економіку, культуру, через поліпшення соціальних умов. Тільки в такому разі можна домогтися очікуваного ефекту.

Ключові слова: правова культура, елементи правової культури, рівні правової культури, норми права, заохочувальні норми права, правове регулювання, правова політика, державна правова політика України.

Summary

Kotuha O. S., Barabash O. O. Analysis of encouraging norms of law and legal culture as instruments of legal regulation of state policy of Ukraine. – Article.

The article analyzes encouraging norms of law and legal culture as instruments of legal regulation of state policy of Ukraine. The purpose of the article is to analyze the encouraging norms of law and legal culture as instruments of legal regulation of the state policy of Ukraine. For this, the following tasks were set: to analyze the influence of the incentive mechanism on the regulation of socially active behavior of citizens; clarify the concept of incentive norms, investigate the peculiarities of legal policy in the process of applying incentives in law; characterize legal policy and legal culture as levers of influence on citizens' legal awareness through the prism of an incentive mechanism. It is noted that the encouraging norms of the law reflect the actual social relations, the needs of the Ukrainian society, which has entered the path of democratic transformations, is a reflection of the socio-economic, political, and spiritual changes that took place in Ukraine at the turn of the third millennium. To a large extent, they are conditioned by the socio-cultural conditions of society's functioning and the legal system corresponding to it, the characteristic features of which are manifested in the methods and types of regulatory regulation of social relations. It is emphasized that the essence of the new approach to the legal regulation of social relations lies in the transition from the predominance of «prohibitive» and «punitive» tendencies (which are still of significant importance today) to the components of law that ensure people's freedom, the opportunity to act proactively, independently, without being limited by requirements the «command» emanating from the state and its policy. The expansion of the boundaries of individual freedom, the optimal ratio of permits, incentives, prohibitions and obligations reflect the democratization of the process of building Ukraine as a legal state. It was concluded that it is also important that incentive norms are optimally combined with non-legal incentives: economic, moral, etc. After all, legal instruments that are able to act effectively only when they are supported and supplemented by extra-legal factors largely depend on them. In addition, there are a number of social relations that must be influenced not directly legally, but indirectly - through the economy, culture, through the improvement of social conditions. Only in this case can the expected effect be achieved.

Key words: legal culture, elements of legal culture, levels of legal culture, norms of law, encouraging norms of law, legal regulation, legal policy, state legal policy of Ukraine.

УДК 342.511.1: 342.843.5: 342.843.11
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.2>

В. М. Мельник

orcid.org/0000-0001-5640-0351

*кандидат політичних наук, юрист, лауреат премії імені Миколи Лукаша,
асистент кафедри політології філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ВИБОРИ РИМСЬКОГО ІМПЕРАТОРА 27 ЧЕРВНЯ 363 РОКУ: ПРОТИСТОЯННЯ ПАРТІЙ І КОНТЕКСТ ІМПЕРСЬКОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ

Вступ. Характер правління імператора Іовіана досі залишається одним із найменш досліджених питань юридичної історіографії пізньоантичної Римської імперії. І це незважаючи на укладення Іовіаном (363–364) грандіозної мирної угоди з іранським шахіншахом Шапуром II (308–380) [1, *Amm. Marc. XXV.7.5-9*; 2, *Al-Tabarī*, 843].

Як відомо, Нісібіський мирний договір 363-го року перекреслив абсолютно всі зовнішньополітичні старання попередників – Траяна (98–117), Діоклетіана (284–305) і Константина I Святого (306–337). Однак, незважаючи на труднощі, Нісібіський мир все-таки не розбив панівну римську доктрину міжнародної правосуб'єктності. Угода значно скоригувала напрямки як політичної риторики, так і всієї політико-правової думки Імператорського Риму [3, *Zosimus. Lib. III. 31. 1*].

Основне джерело з правової історії короткотривалого правління уродженця Сінгідунума Іовіана – хроніка Амміана Марцелліна (бл. 330–395 рр) [1]. Саме Амміан повідомив про факт офіційного обрання імператора, котре відбулося 27 червня 363 р. Процес обрання Іовіана загальновійськовими зборами проходив у край напруженої ситуації, коли драматична загибель Юліана Апостата (361–363) викрила кланові та партійні протиріччя, що назріли серед імператорських військових соратників [1, *Amm. Marc. XXV.5.1-5*].

Виклад основного матеріалу.

Роль германських федератів. Безпосередньо в день обрання Іовіана (27 червня), основне протистояння розгорнулося між *паннонійцями*, орієнтованими на християнську спадщину Констанція II Аріаніна (337–361) та *галлами*, котрі підтримали неоязичницькі реформи Юліана Відступника [1, *Amm. Marc. XXV.5.2*]. Наприклад, генерали Флавій Арінфей і Флавій Віктор посилено намагалися інтригувати проти впливового чиновника Флавія Невітта і навіть боролися супроти наближеного до Юліана офіцера германського походження – Дагалайфа [1, *Amm. Marc. XXV.5.2*].

Територіальні суперечності кланів посилювалися значними варварськими впливами всередині «старої гвардії» Юліана Апостата [4]. Рекрутинг

германців (племен франків, свевів, алеманнів, остготів та особливо вестготів) у римську регулярну армію створив парадоксальну ситуацію, коли варвари-германці репрезентували найбільш боєздатні військові з'єднання Римської імперії [5].

Початок масштабного залучення великих германських контингентів було покладено ще в межах провінції Дакія завдяки рішенням імператора Авреліана (270–275) [6, *s. 227*]. Величезну роль зіграло також надання Константином I Святим (306–337) правового режиму *lex foedus* вестготам (тобто західним готам) на землі тієї ж Дакії (332) [7, *p. 243*].

Буремні події, що перманентно відбувалися в басейні Дунаю, зумовили паралельну інтенсифікацію набору германських дружинників на римську службу в провінціях Германія, Галлія, Реція, Норик тощо [8, *s. 22*]. В свою чергу, з перерахованих провінцій Західної частини Імперії, імператори Константин I Святий (306–337) і Констанцій II Аріанін (337–361) перемістили до Еллади, Фракії, Малої Азії найсильніші підрозділи алеманнів. Судячи з імен, алеманни становили в східноримських гвардіях Констанція II Аріаніна і Юліана Апостата не меншу кількість, аніж готи, рідні землі котрих знаходилися набагато ближче до римського Сходу – в Північно-Західному Причорномор'ї та на дунайсько-бесарабському прикордонні Імперії.

Словом, засвідчену хроністом Амміаном Марцелліном участь варвара Дагалайфа пропоную вважати безцінним фактом реальних масштабів імперської залученості германців-федератів. (Як видно, мова йшла в 363 році вже не лише про тактико-стратегічне планування римської військової політики чи принаймні визначення напрямків політико-релігійної кон'юнктури, а саме про співучасть офіцерів германського походження в *юридичній процедурі* обрання римського домінуса-імператора).

Християнин Іовіан. Втім, хроніст Амміан Марцеллін впевнений: кінцева перемога Іовіана на виборах 27 червня 363 р. уможливилася масштабним втручанням паннонського лобі [1, *Amm. Marc. XXVI.1.6*]. За кілька років до того, паннонійці активно підтримували старшого опонента

Юліана – законного імператора Констанція II Аріаніна (337–361) [2, Amm. Marc. XXI.9.6]. Відтак, задля роз'яснення причин і наслідків колізії 363 року, звернемося до контексту приватної біографії новообраного імператора Іовіана, угода котрого з іранським шахіншахом повністю змінила політичну карту пізньоантичного світу і, чималою мірою, правову свідомість сучасників [3, Zosimus. Lib. III. 31. 1].

Іовіан народився бл. 330 р.¹ у Сінгідунумі (тепер – столичний сербський Белград). Його батько Варроніан (Varronianus) обіймав посаду охоронця імператорів Константина I Святого (306–337) та Констанція II Аріаніна (337–361). Бл. 362 р. християнин Варроніан залишив військову службу, заявивши про незгоду з язичницькою контрреформацією Юліана Відступника (361–363). Незважаючи на відкриту підтримку нікейського християнства Варроніаном, Апостат Юліан таки наблизив до себе його рідного сина [9, р. 94]. Хоча більшість хроністів запевняють, нібито Іовіан поплатився своєю посадою в період підготовки римської імператорської армії до перського походу (362 – початок 363 рр.), але під час цього походу ми вже бачимо християнина-Іовіана на посаді командуючого особистою гвардією неоязичника-Юліана [10].

Необхідно звернути увагу: син опонента неоязичницькій реакції, відкритий християнин Іовіан, незважаючи на всі антихристиянські акції, все ж таки підтримував імператора в найважчу хвилину. Імператор, своєю чергою, не відкидав вірну службу християнина. Відтак, серед пізньоримських ораторів, образ Іовіана отримав схвальні відгуки, малювався переважно світлим фарбами. Наголошувалися «різноманітні заслуги», якими нібито прославився начальник імператорських охоронців. Проте неможливо ніде зустріти реальний опис таких заслуг, як і чітку характеристику політичних поглядів Іовіана. Відомо лише одне: Іовіан залишався відкритим і ревним християнином, а імператор, який здобув, стараннями християнських хроністів, репутацію гонителя та переслідувача, відмовився звільнити Іовіана зі служби. Мабуть, можливість участі кандидата Іовіана у посмертних виборах свідчить про політичну близькість Юліана та Іовіана. Чи немає в цьому когнітивного дисонансу, явної суперечності поміж реальністю та суто антихристиянським літературним портретом Юліана Відступника? Так чи інакше, неможливо ставити під сумнів неприязнь Юліана стосовно християнства. Просто такі нападки

могли цілком поєднуватися з персональною прихильністю до деяких «служливих людей» [10; 11].

З формальної точки зору, 27 червня 363 р. рішення мали ухвалити загальні збори всієї похідної армії. Далі про прийняте рішення потрібно було повідомити Римський Сенат Константинополя, який міг затвердити чи скасувати результати. Голосування похідної армії також могло бути оскаржене формально існуючими Народними Зборами римських громадян, що, однак, залишалися абсолютно ефемерною юридичною конструкцією (особливо після публікації Едикту Каракалли від 212 року). Разом із тим, легальність обрання правителя воюючою армією не викликала сумніву в публічно-правовій практиці попереднього III століття, хоча, згідно з нормативно-правовою базою, вимагалось додаткове голосування в Сенаті [12, рр. 75–79]².

Неоязичницький ритор Салютій. Маючи непогану підтримку серед константинопольських сенаторів, першим висунувцем виявився не Іовіан, а «канцлер» загиблого Юліана Апостата на ім'я Сатурній Секунд Салютій (Saturninius Secundus Salutius). Від 361 до 365 рр. він обіймав вищу чиновницьку посаду – був префектом преторія Римської імперії [1, Amm. Marc. XXII.3.1.].

Сатурній Секунд Салютій народився в заможній галло-римській сім'ї. По батьківській і материнській лініях він репрезентував давню сенаторську аристократію, його предки входили до складу Римського Сенату [13, р. 62]. Проживаючи ранній період життя в межах сучасної Франції, молодий Салютій удосконалював знання з еллінської філософії та римської риторики. Поступово Салютій сформував свою школу і напередодні 355 р. став провідним публічним ритором Римської Галлії. Там він зустрівся з Юліаном, якого Констанцій Аріанін призначив «цезарем-імператором»³ (355).

Юліан, як молодший співправитель Констанція II і головнокомандувач у війні з германськими варварами, оголосив Сатурнія Секунда Салютія квестором і головним нотарієм своєї ставки. Тобто відомому галльському ритору доручили вести діловодство Юліана Відступника, зосереджене в Лютеції Паризіорум і Страсбурзі [14, рр. 44–45].

В 359 р., усвідомлюючи інтелектуальне та адміністративне значення неоязичницького настрою сенатора, Констанцій II Аріанін, оминаючи згоду Юліана, звільнив Салютія від обійманої посади та направив його для проходження бюрократичної служби в Італію [14, рр. 44–45]. Там Салютій зобов'язувався вивчати основи християнства, мусив відмовитися від сповідання

¹ В цьому році імператор Константин I Святий офіційно присвятив Новий Рим (Константинополь) Пресвятій Богородиці. Для багатьох спеціалістів ця подія залишається певним вододілом між античним і візантійським періодами політико-правової історії Римської імперії.

² Формальність, але вкрай симптоматична для римського життя.

³ Тобто «молодшим співправителем».

язичницьких принципів. Вочевидь, Констанцій II дійсно розраховував взяти на ідеологічне озброєння ораторсько-філософські таланти галло-римлянина Салютія. З цією ж метою імператор підвищив особистий статус Салютія в Римському Сенаті. Припускаю: Салютій навіть засідав у Сенаті Константинополя. Це підтверджується тим фактом, що Юліан Відступник офіційно призначив свого давнього сподвижника Салютія «префектом преторія» [1, *Amm. Marc. XXII.3.1*] тільки після вступу до Константинополя.

Відшукавши в Новому Римі освіченого та адміністративно кмітливого «канцлера», Юліан Апостат доручив Салютію розробити комплекси ідеологічних заходів, спрямованих на посилення авторитету Імперії [1, *Amm. Marc. XXII.3.1*]. Перший комплекс – створення сприятливих умов для укрупнення римської армії, її ідейно-політичного згуртування, якісної агітації в умовах масштабного проникнення та засилля офіцерів-германців. Другий комплекс – організація ідеологічної обробки християнського суспільства східних римських провінцій заради успіху неоязичницької реакції. Салютій особисто очолив «комісію», чия робота керувалася метою започаткування ієрархії «священнослужителів» греко-римського культу. Тоді Юліан виявив готовність йти шляхом простого запозичення християнської моделі взаємин⁴. Усі необхідні практичні заходи, зокрема масова агітація, лягали на плечі новоспеченого префекта преторія.

Ритор Салютій виявився одним із запеклих прихильників перського походу римської армії в 363 р. Постулюючи себе знавцем давньогрецької філософії, Салютій схилився перед особистістю Александра Македонського. Подібні філософсько-історичні інтереси Салютія спричинилися до формування повноцінної концепції римського завоювання Персії [15, *Lib. Or., XVIII, 261*]. Якби Юліан Відступник зумів виконати свою місію – розгромити Сасанідський Ераншахр і якимось чином інтегрувати Великий Іран (до Інда) в склад Римської імперії [16, *Jul. Ep. 81*], то неоязичницькі амбіції імператора справді мали шанс здобути достатню кількість прихильників. У такому разі, суспільство, на думку Салютія та наближеного гуртка інтелектуалів, було готове визнати дії Юліана наслідком Божественного Провидіння (*Providentia Dei*).

Домінат і християнство. Звісно, Салютій не враховував фактор потужного поширення християнства (як ортодоксального, так і арианського) всередині Сасанідського Ірану [17; 18]. До слова, навіть іранський шахіншах Шапур II (308–380) розцінював християнство ідеологічно та політично ближчою релігією, аніж давні італійські культу Юпітера чи Венери. Тим не

менше, успішна військова окупація Персії Юліаном була здатна оформити прецедент всенародного визнання імператора-язичника переможцем у громадській думці жителів Імперії [15, *Lib. Or., XVIII, 261*]. Тоді правління Апостата могло навіть стати успішним, оскільки населення підвладних Риму і Ктесифону територій закономірно спрямувало би свої зусилля на відновлення неперервної системи торговельно-комунікаційних зв'язків, послуговуючись зразками часів Александра Македонського (330–323 рр. до н. е.) та регента-діадоха Пердікки (323–321 рр. до н. е.) [19].

Хоч би як звучали риторичні формулювання, але питання віри все одно не підкорялися майстерності Салютія або начитаності імператора Юліана. І Римська імперія, і Персія вже давно перебували в орбіті християнізації, породженої специфічними умовами суспільного, економічного, культурного розвитку [20, с. 9; 21, с. 30–31]. Культ мучеництва, вміло пропагований священниками та єпископами, лише підливав олії у вогонь всенародного християнського піднесення [18]. Відтак, кількість охочих прийняти християнство постійно зростала.

Невідповідність юридичних дій імператора Юліана чи префекта Салютія реальній картині буденного життя вказує на концептуальну помилку всіх теоретиків, які вважають християнство зразка 361–363 рр. «незмінним», «не усталеним», «таким, що висіло на волосині» [22]. Хоча імператор-філософ і ритор-префект мали величезну адміністративну владу, але Християнська Віра, легалізована Сардикійським Едиктом Галерія (311 р.) і підтвержена Міланським Едиктом Константина Святого (313 р.), вже запанувала над розумом цілого пізньоантичного суспільства. Якщо радикально налаштований «август-домінус» Юліан не зумів переконати навіть командира своєї особистої охорони Іовіана, то всі розмови про «всесильність», «необмеженість» так званої «автократичної влади» Імператорського Риму мають вилучатися з історіографічного вжитку.

Процедура голосування. Коли 27 червня 363 р. похідна рада юліанової армії зібралася для виборів, то висунення префекта преторія Салютія підтримали представники галльського ядра – рейнські варвари-федерати (алеманни, франки, свеви). У меншості виявилися паннонійці, котрі запропонували Іовіана як альтернативного кандидата [1, *Amm. Marc. XXV.5.1-5*].

В разі обрання, префект преторія Секунд Салютій міг розраховувати на швидке затвердження Сенатом. Хоча він був язичником, але вважався поміркованішим за Юліана Апостата. Зрештою, сама ситуація вимагала негайного відновлення легальної державної влади (поки не повстав черговий узурпатор). Однак, незважаючи

⁴ За схемою: член громади – священник-пресвітер – єпископ.

на добрі шанси, після переговорів двох таборів (галльського і паннонського), головний претендент відмовився від участі та публічно підтримав християнина Іовіана [14, р. 118].

Промовою, сказаною перед зборами офіцерів, Салютій подякував командирам за надану честь і підкреслив, що керувати адміністративною частиною вважає своїм обов'язком, тоді як імператорство вимагає набагато багато життєвої енергії та здоров'я. Головною умовою відсутності імператорських амбіцій Салютій назвав «старість», про що зауважив Амміан Марцеллін [1, Amm. Marc. XXV.5.3].

Сам хроніст підкреслив, нібито християнського кандидата Іовіана в результаті «обрали всього декілька гарячих голів» [1, Amm. Marc. XXV.5.4], хоча, звичайно ж, усі питання виборів пройшли узгодження обох партій (і паннонців-християн, і галлів-неоязичників) [аргументація: 12, pp. 75–79].

Амміан правий у тому, що на імператорських виборах 363 р. перемогло прагнення воїнів вижити [1, Amm. Marc. XXV.7.5-9]. Командир юліанових охоронців прийняв імператорство, оскільки мав більше військового досвіду⁵. Всі знали про оточення сасанідськими військами і хотіли повернутися живими до рідних провінцій. Армія справді виглядала деморалізованою загибеллю Юліана – правителя та ідейного натхненника.

Дагалайф, який спочатку був на боці галльської партії, домовився з Іовіаном і паннонцями про збільшення свого персонального впливу на внутрішню політику. Варварський командир прагнув отримати значні адміністративні посади для автономного управління західними провінціями. Як наслідок, саме голос Дагалайфа виявився вирішальним [9, р. 107].

Після закритого голосування, що вперше засвідчило безпосередній вплив командирів варварського походження на політико-правову систему домінуючого режиму, рада центуріонів винесла ухвалу остаточного рішення на розсуд усього війська. Солдати повинні були вигукнути схвалення чи осуд результатів офіцерського голосування. Змучені тривалими переходами та болючими сутичками з персами, воїни прийняли Іовіана одностайно [23, р. 78]. На мою думку, перебуваючи у загрозовому становищі, прості солдати, незалежно від своїх релігійних вподобань, так само були спроможні визнати імператором і префекта преторія Салютія і навіть самого Дагалайфа.

⁵ Мабуть, це найкраще пояснення офіцерської підтримки кандидатури Іовіана. Табір римської армії у той момент знаходився в оточенні генеральних сил перської армії. Аж до підпису Нісібіської мирної угоди на початку липня 363 р., ситуація залишалася вкрай критичною.

Вже в період середньовіччя поширився дидактичний сюжет, мовляв, Іовіан виступив перед військом із промовою, в якій відмовився від правління через відданість християнству. Армія, в свою чергу, почала скандувати християнські гасла та повторювати «Ми теж християни!». Цікаво, що відразу після обрання Іовіана, римський табір покинули деякі особисті охоронці Юліана Апостата і навіть прапороносець того ж самого підрозділу, яким командував Іовіан [1, 1, Amm. Marc. XXV.5.8]. Прапороносець вважався одним із небагатьох, хто, на угоду Юліану, прибрав християнську символіку з лабаруму (особистого імператорського штандарту).

Висновки. Вибори Іовіана вкрай прикметні та показові. Римські командири не відмовилися від формальної процедури навіть в умовах небезпеки штурму обозу перськими військами⁶.

У визначенні найбільш придатного кандидата брав участь командир-германець, що ясно свідчить про світоглядну і правову інтеграцію варварських користувачів режиму *lex foedus* формалізованим світом римської внутрішньої політики.

Перший етап виборів складався з висунення кандидатів протиборчими угрупованнями, обговорення можливостей і реальної спроможності подальшого командування оточеною армією. Другий етап був власне голосуванням т. зв. «ради командирів», коли найважливіше рішення де-факто ухвалили командувачі армійських частин і підрозділів. Третій етап мав усі ознаки фіктивності, оскільки загальновійськові збори лише затвердили гучними привітаннями факт вибору імператора Іовіана «радою командирів» [1, Amm. Marc. XXV.5.6].

Все сказане зовсім не свідчить про «недемократичність» виборів 27 червня 363 р. Навпаки, навіть якщо рядові воїни виявилися «жертвами маніпуляції» генералів, вони все одно теоретично мали достатньо можливостей виступити «проти». До того ж, сам факт звернення «ради командирів» до загальновійськових зборів означає: легізація нового імператора ніяк не могла обійтися без процедури схвалення з боку діючої армії.

Література

1. Ammianus Marcellinus. Das römische Weltreich vor dem Untergang. / Sämtliche erhaltene Bücher. Übersetzt von Otto Veh. Eingeleitet und erläutert von Gerhard Wirth. Zürich und München: Artemis, Die Bibliothek der Alten Welt, 1974. XXX+950 s.

2. Ta'rikh al-rusul wa'l-mulnk: The History of Al-Tabari. Vol. V. The Sāsānids, the Byzantines, the Lakmids, and Yemen. Translated and annotated by C. E. Bosworth. Albany: State University of New York Press, Columbia University Center for Iranian Studies, 1999. XXXV+458 pp.

⁶ Демократичні формальності здійснювалися навіть в найбільш стресовій ситуації.

3. Zosimus. *New History*. / Editor & Translator: Ronald T. Ridley. Canberra: Australian Association for Byzantine Studies, University of Sydney, 1982. XV+263 pp.

4. Matthews John. *The Roman Empire of Ammianus*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1989. XIV+608 pp.

5. Musset Lucien. *Les Invasions: les vagues germaniques*. Paris: Presses universitaires de France, 1965. 330 p.

6. Schmidt Ludwig. *Geschichte der Deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung: Die Ostgermanen*. München : C.H. Beck, 1941. 670 s.

7. Doležal Stanislav. *Constantine's Military Operations against the Goths and the Sarmatians in 332 and 334*. Eirene. *Studia Graeca et Latina*. 2019. Vol. LV. No I-II. Pp. 231-257.

8. Мельник В. М. Правова суб'єктність ранньосередньовічної Тюрингії: королівська влада і римський федеративний режим. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 4 (45). С. 22–27.

9. Heather Peter. *Ammianus on Jovian: history and literature*. *The Late Roman World and Its Historian: Interpreting Ammianus Marcellinus*. Edited by Jan Willem Drijvers, David Hunt. London – New York : Routledge, 1999. Pp. 93–103.

10. Hugh Elton. *The Roman Empire in Late Antiquity: A Political and Military History*. Cambridge : Cambridge University Press, 2018. XII+378 pp.

11. Potter David S. *The Roman Empire at Bay: AD 180-395*. New York: Routledge, 2004. XXII+762 pp.

12. Solari A. *I partiti nella elezione di Valentiniano*. *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica*. 1932. № 10. Pp. 75–79.

13. Barnes Timothy D. *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1998. XIV+290 pp.

14. Bowersock G. W. *Julian the Apostate*. London: Duckworth, 1978. XII+135 pp.

15. Pellizzari Andrea. *Maestro di retorica, maestro di vita: le lettere teodosiane di Libanio di Antiochia*. Roma : L'Erma di Bretschneider, 2017. 584 pp.

16. *Emperor and Author: The Writings of Julian the Apostate*. / Edited by Nicholas Baker-Brian and Shaun Tougher. Swansea: Classical Press of Wales, 2012. XXI+384 pp.

17. Smith Kyle. *Constantine and the Captive Christians of Persia: Martyrdom and Religious Identity in Late Antiquity*. Berkeley : University of California Press, 2016. XXII+232 pp.

18. Toumanoff Cyril. *Studies in Christian Caucasian History*. Washington D.C. : Georgetown University Press, 1963. 601 pp.

19. Chaniotis Angelos. *Age of Conquests: The Greek World from Alexander to Hadrian*. London and Cambridge MA : Harvard University Press, 2018. XXII+446 pp.

20. Мельник В. М. «Великовірменська базилея»: клієнтська політія Римського Закавказзя та елементи її правової суб'єктності за режиму доміну (298-330 pp.). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 4 (51). С. 7–11.

21. де Фріс Вільгельм, Бирля Октавіян, Гілл Джозеф, Лацко Міхал. Рим і патріярхати Сходу. / Серія «Пам'ятки історично-богословської думки», випуск другий. Переклад з німецької О. Конкевича, С. Матіяш. Львів: Видавництво УКУ, 2015. 416 с.

22. Maľkin N. A. *Istorija starog Rima*. 9-o izd. Beograd : Naučna, 2002. 590 s.

23. Curran John. *From Jovian to Theodosius*. *The Cambridge Ancient History: The Late Empire*.

A.D. 337-425. Vol. XIII. Edited by Averil Cameron, Peter Garnsey. Cambridge : Cambridge University Press, 1998. Pp. 78–110.

Анотація

Мельник В. М. Вибори римського імператора 27 червня 363 року: протистояння партій і контекст імперської правосуб'єктності. – Стаття.

Охарактеризовано передумови та історико-правничий фон виборів римського імператора, що відбулися 27 червня 363 року. Прикметною особливістю проведення цих виборів виявилася військова поразка римського війська та оточення табору римлян перською армією. Загибель імператора Юліана Відступника (361-363) та іранська блокада примусили командирів зробити швидкий вибір головнокомандувача. Потенційний правитель мусив взяти на себе ношу проведення переговорів із перськими переможцями, підписати мирної угоди та успішне повернення основного контингенту римлян додому. Принциповою рисою цих надзвичайно швидких виборів виявився конфлікт двох основних політичних партій, об'єднаних за територіальною ознакою. Між собою змагалися представники Паннонії та офіцери з Галлії. Паннонійська партія висунула своїм кандидатом християнського офіцера Іовіана. Тим не менше, спочатку представники війська схилилися скоріше до вибору префекта преторія Римської імперії – Сатурнія Секунда Салютія. Тільки його особисте небажання очолити військо та імперію відкрили дорогу до правління Іовіана. Зрештою, Іовіан виявився одним із короткочасних імператорів (363-364). Найбільшою подією його врядування став Нісідський мирний договір Римської імперії із Персією (363), укладений незабаром після виборів. Цей договір привів до геополітичної катастрофи Риму на Близькому Сході, втрати месопотамських провінцій і зменшення впливу в межах Великої Вірменії. З позицій юридичної історії, вибори 363 року засвідчили високий рівень інтеграції варварських командирів (федератів) у систему прийняття політичних рішень. Офіцер Дагалайф, представник галльської партії, став одним із тих, чий голос вважався вирішальним. Важливо і те, що рішення наради командирів не могло вважатися чинним без офіційного схвалення зборами всіх солдатів. Елемент демократії слід вбачати також у затвердженні результатів виборів Константинопольським Сенатом. Хід обговорень та голосування дозволяє зробити висновок, що автократичність була чужою римським політичним уявленням навіть в період публічно-правового режиму доміну. Цей аргумент примушує переглянути усталені юридичні штампи про «деспотизм» і «тиранію» римських та візантійських імператорів після реформ Діоклетіана.

Ключові слова: вибори імператора, Римська імперія, домінат, федерати, міжнародна правова суб'єктність.

Summary

Melnyk V. M. The Election of the Roman Emperor on June 27, 363 AD: opposition of parties and the context of imperial legal personality. – Article.

The prerequisites and legal background of the elections of the Roman emperor, held on June 27, 363 AD, are characterized. A notable feature of these elections was the military defeat of the Roman army and the encirclement of the Roman camp by the Persian army. The death of Emperor Julian the Apostate (361–363 AD) and the Iranian blockade forced the

commanders to make a quick choice of Commander-in-Chief. The would-be ruler had to bear the burden of negotiating with the Persian victors, signing a Peace Agreement, and successfully bringing the bulk of the Romans home. The main feature of these extremely fast elections was the conflict between the two main political parties, united along territorial interests. Representatives of Pannonia and officers from Gaul competed with each other. The Pannonian party nominated the Christian officer Jovianus as its candidate. However, at first, the army representatives were more inclined to choose the Praetorian Prefect of the Roman Empire – Saturninius Secundus Salutius. Only his reluctance to lead an Army and an Empire paved the way for Jovian's rule. Jovian ended up being one of the short-lived emperors (363-364 AD). The greatest event of his reign was the Perso-Roman Peace Treaty of 363 AD, which concluded shortly after the elections. This treaty led to Rome's geopolitical disaster in the Middle East, the loss of Mesopotamian

provinces, and diminished influence within Greater Armenia. From a legal historical perspective, the elections of 363 AD witnessed a high level of integration of barbarian generals ("foederati") into the political decision-making system. Officer Dagalaifus, the representative of the Gallic party, became one of those whose vote was considered decisive. It is also important that the decision of the meeting of commanders could not be considered valid without official approval by the meeting of all soldiers. An element of democracy should also be seen in the approval of the election results by the Senate of Constantinople. The course of discussions and voting allows us to conclude that "autocracy" was alien to Roman political ideas even during the period of the "Dominatus" public legal regime. This argument forces us to reconsider the established legal clichés about the "despotism" or "eastern tyranny" of the Roman and Byzantine emperors after the reforms of Diocletian.

Key words: Election of the Emperor, Roman Empire, Dominatus, Foederati, International Legal Personality.

УДК 340.13
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.3>

В. І. Риндюк
orcid.org/0000-0001-7803-7039
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теоретичної юриспруденції
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

О. Ю. Кучинська
orcid.org/0009-0001-1656-0278
аспірантка кафедри теоретичної юриспруденції
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ПРАВОВІ, ІНСТИТУЦІЙНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ЕКСПЕРТИЗИ ПРОЕКТІВ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ НА ВІДПОВІДНІСТЬ ПРАВУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Актуальність питання експертизи проектів нормативно-правових актів (НПА) на відповідність праву ЄС обумовлена європейським вектором розвитку нашої держави, закріпленням в Конституції України. Пріоритетною складовою вступу України до ЄС є адаптація законодавства України до права ЄС, тобто процес приведення законів України та інших НПА у відповідність з *acquis* ЄС. Україна є однією із країн-кандидатів на вступ до ЄС, було ухвалено рішення про початок переговорів з Україною та, на сьогодні, Європейська Комісія підготувала і подала до Європейської Ради проект переговорних рамок для України. Метою переговорів є прийняття Україною *acquis* ЄС у повному обсязі та забезпечення його повної імплементації та виконання [1]. Відповідно, надалі основна робота у сфері євроінтеграції буде пов'язана з процесом адаптації законодавства України до права ЄС у межах переговорних розділів. Очевидно, що одним із найважливіших питань для забезпечення цього процесу є експертиза проектів НПА на відповідність праву ЄС.

В сучасних реаліях різним аспектам питання адаптації законодавства України до *acquis* ЄС присвячена значна кількість праць вітчизняних науковців, а також методичних розробок адресованих органам влади та виданих за підтримкою ЄС. Зокрема, Л. Малюга звертає увагу на те, що попри інтенсивність досліджень проблематики адаптації законодавства України до права ЄС, залишаються недослідженими та потребують наукового аналізу питання контролю за відповідністю проектів НПА праву ЄС через призму діяльності усіх органів, які його здійснюють [2, с. 51-52]. Н.Я. Кайда зазначає, що самі механізми контролю за відповідністю проектів НПА праву ЄС переважно залишаються поза увагою науковців, що засвідчує необхідність дослідження даного питання. Зокрема, процедури адаптації законодавства України до права

ЄС включають, у тому числі, й правову експертизу проектів НПА щодо відповідності *acquis*, здійснення перекладів джерел *acquis* на українську мову, проведення порівняльного аналізу регулювання певних правовідносин в Україні та ЄС, підготовку глосарію термінів *acquis* тощо [3, с. 16–17]. Відповідно, метою статті є аналіз актуального стану правових, інституційних та методологічних механізмів забезпечення експертизи проектів НПА на відповідність праву ЄС та окреслення проблемних аспектів цього питання.

Правова експертиза проектів НПА, як об'єктивне і повне дослідження поданого на розгляд експертів проекту відповідно до предмета експертизи та підготовка обґрунтованого експертного висновку, є складовою будь-якого нормотворчого процесу. У загальноживаному розумінні слово експертиза тлумачиться як дослідження, розгляд експертом якихось справ, питань, що потребують спеціальних знань [4, с. 341]. В.Д. Юрчишин на підставі комплексного дослідження поняття правової експертизи виділяє наступні її ознаки: 1) є різновидом дослідження і здійснюється спеціально на те уповноваженою особою – експертом; 2) є формою використання спеціальних знань; 3) загальні положення та процедури здійснення експертизи закріплені НПА (кожен вид експертизи характеризується своїми особливостями - предметом, об'єктом, методами і т.д.); 4) проводиться з метою використання її результатів в юридичній діяльності; 5) проводиться на підставі рішення або за дорученням уповноважених на те органів (осіб), або без такого, але через пряму вказівку НПА; 6) передбачає надання певного документу у вигляді експертного висновку [5, с. 62].

Одним із різновидів правової експертизи є експертиза проектів НПА на предмет їх відповідності праву ЄС. Прийнятий Верховною Радою України (ВРУ) 24 серпня 2023 року Закон України "Про правотворчу діяльність" встановлює обов'язко-

вість експертизи проектів НПА на відповідність зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву ЄС (*acquis* ЄС) (ст. 44 Закону), однак не визначає її поняття та механізм реалізації. Цей Закон набрав чинності з 20 вересня 2023 року, однак буде введений в дію, тобто реально почне регулювати відповідні суспільні відносини, тільки через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні (п. 1 розділу XIII «Перехідні положення» Закону) [6]. Отже, далі проаналізуємо діючі сьогодні НПА, які регулюють такий правовий інститут як експертиза проектів НПА на відповідність праву ЄС.

Вперше питання експертизи проектів НПА на їх відповідність праву ЄС було врегульовано в Законі України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 р. (з наступними змінами). Відповідно до цього Закону проекти законів України та інших НПА, які за предметом правового регулювання належать до сфер, правовідносини в яких регулюються правом ЄС, в обов'язковому порядку проходять експертизу на відповідність *acquis*. НПА, які суперечать *acquis*, можуть прийматися лише за наявності достатнього обґрунтування необхідності прийняття такого акта і на чітко визначений у самому акті строк [7].

Разом з тим, у науковій літературі використовується більш ширше поняття ніж «експертиза», а саме «контроль» за відповідністю проектів НПА праву ЄС. Зокрема, зазначається, що під контролем за відповідністю проектів НПА праву ЄС варто розуміти таку перевірку і у разі виявлення допущених відхилень від принципів та стандартів європейського права визначення шляхів усунення таких недоліків. Механізм перевірки НПА на відповідність праву ЄС складається з 2-х стадій: 1) оцінка відповідності розробником проекту (внутрішній контроль); 2) перевірка відповідності уповноваженим органом, що координує адаптацію законодавства до права ЄС (зовнішній контроль). На першій стадії контроль за відповідністю проектів НПА праву ЄС здійснює сам автор (автори) проекту, а на другій стадії у процедуру вступають спеціальні уповноважені суб'єкти, які й здійснюють контроль за відповідністю проектів НПА праву ЄС [2, с. 52]. Саме друга стадія і буде експертизою проектів НПА на відповідність праву ЄС.

Якщо проаналізувати НПА, які регулюють порядок проведення експертизи проектів НПА на відповідність праву ЄС, а також наявні методичні рекомендації, то можна зробити висновок, що законодавством передбачені обидві зазначені вище стадії, які тісно пов'язанні між собою. Так, щодо першої стадії (оцінка відповідності праву ЄС розробником проекту), то інструментами, за

допомогою яких розробник обґрунтовує відповідність проекту акта праву ЄС є довідка і таблиця відповідності, які є супровідним документом до проекту акта. Наявність довідки і таблиці відповідності (за умови їх належної якості) спрощує експертизу, оскільки дає можливість лише перевірити наведену у них інформацію. Разом з тим, єдиним НПА, який визначає детальні вимоги до оформлення довідки і таблиці про відповідність, є Регламент Кабінету Міністрів України (додаток 1 до § 35). Згідно Регламенту КМУ таблиця відповідності є невід'ємною частиною довідки про відповідність [8].

Зокрема, проекти актів КМУ при їх підготовці підлягають опрацюванню на відповідність праву ЄС (§ 35 Регламенту КМУ). Під час опрацювання проекту акта КМУ розробник визначає: 1) джерела права ЄС, що регулюють правовідносини, аналогічні тим, що планується врегулювати проектом акта, а також наявність зобов'язань України та програмних документів у цій сфері; 2) проводить порівняльний та/або порівняльно-правовий аналіз; 3) наводить обґрунтування в разі невідповідності проекту акта праву ЄС та передбачає строк його дії; 4) пропонує провести консультації із Європейською Комісією стосовно відповідності проекту акта КМУ праву ЄС. Результати опрацювання проекту акта КМУ на відповідність *acquis* ЄС відображаються розробником у довідці щодо відповідності зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву ЄС проекту акта (додаток 1 до § 35) [9].

Відповідно вимог до оформлення довідки, встановлених Регламентом КМУ (додаток 1 до § 35) в довідці міститься інформація: про належність проекту акта до сфер, правовідносини в яких регулюються правом ЄС; про наявність та джерела міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції щодо предмета правового регулювання проекту акта; про програмні документи у сфері європейської інтеграції відповідно до яких розроблено проект акта. Далі в довідці наводиться порівняльна таблиця з інформацією про відповідність положень проекту акта відповідним положенням *acquis* ЄС та міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції; відображаються результати економічного, соціального та політичного аналізу реалізації акта, а також обґрунтування обраних шляхів впровадження відповідних положень акта законодавства ЄС. Завершується довідка узагальненим висновком з інформацією про відповідність проекту акта зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції. У разі коли проект акта не відповідає зобов'язанням у сфері європейської інтеграції, обґрунтовується необхідність його прийняття та строк дії акта [9].

Отже, можна зробити висновок, що наявність довідки і таблиці відповідності праву ЄС, які якісно підготовлені розробником проекту, значно полегшує проведення експертизи НПА на відповідність *acquis* ЄС. Разом з тим, зазначені вище вимоги до довідки про відповідність та її наявність встановлені Регламентом КМУ, а отже є обов'язковими тільки для правових актів КМУ. Наприклад, в Регламенті ВРУ не міститься вимоги щодо обов'язкової наявності серед супровідних документів до законопроектів довідки та таблиці відповідності праву ЄС (ст. 91 Регламенту ВРУ) [9].

Щодо другої стадії контролю за відповідністю проектів НПА праву ЄС (оцінки відповідності уповноваженим органом), тобто безпосередньо експертизи, то інструментом за допомогою якого експерти (експерт) оцінюють відповідність проекту акта праву ЄС є експертний висновок. Так, щодо проектів законів України, то відповідно до ст. 93 Регламенту ВРУ кожен законопроект направляється в комітет, до предмета відання якого належить оцінка відповідності законопроектів міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції (Комітет з питань інтеграції України до ЄС у ВРУ IX скликання) для підготовки експертного висновку [9]. Фахівці Комітету при підготовці експертних висновків керуються Путівником для здійснення аналізу відповідності проектів законів зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву ЄС, який був підготовлений за підтримки проекту "Рада за Європу", що фінансується ЄС та виконується Програмою розвитку ООН [8].

Також, відповідно до ст. 103 Регламенту ВРУ законопроекти можуть направлятися для одержання експертних висновків до КМУ, відповідних міністерств, інших державних органів, установ і організацій або окремих фахівців. Зокрема, і в рекомендаціях для органів влади щодо наближення до права ЄС підкреслюється, що важливу роль у процесі наближення українського законодавства до права ЄС відіграє взаємодія урядових органів із Комітетом з питань інтеграції України до ЄС та іншими комітетами ВРУ. У більшості випадків Комітет ВРУ з питань інтеграції України до ЄС направляє запит до Урядового офісу координації європейської та євроатлантичної інтеграції (УОКЄЄІ) для проведення правової експертизи проекту закону на відповідність праву ЄС [10, с. 85].

В Путівнику для здійснення аналізу відповідності проектів законів зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву ЄС зазначається, що етапами здійснення експертизи відповідності проектів законів праву ЄС є: 1) дослідження мети і особливостей регулювання проекту закону та визначення сфери права ЄС, до якої

належить предмет регулювання проекту закону; 2) вивчення інформації, наведеної у супровідних документах (довідці разом із таблицею відповідності), а також інших міжнародних документів та внутрішніх програмних документів України, з якими пов'язаний предмет регулювання проекту закону; 3) визначення наявності зобов'язань щодо імплементації актів права ЄС, які регулюють правовідносини, аналогічні тим, які планується врегулювати проектом закону, а також визначення методів та повноти наближення проекту акта до права ЄС; 4) здійснення порівняння положень проекту акта з положеннями права ЄС; 5) підготовка експертного висновку щодо відповідності проекту закону праву ЄС. Експертний висновок містить мету і короткий опис регулювання проекту закону, зв'язок, аналіз та резюме щодо відповідності проекту закону зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву ЄС (за наявності, рекомендації для доопрацювання проекту закону) [8].

Отже, Комітет ВРУ з питань інтеграції України до ЄС або самостійно здійснює експертизу на відповідність законопроектів праву ЄС, або направляє законопроекти до УОКЄЄІ для здійснення експертизи на предмет їх відповідності праву ЄС (статті 93 та 103 Регламенту ВРУ). Однак, слід звернути увагу, що в Регламенті ВРУ не має вказівки на обов'язковість врахування експертного висновку на відповідність законопроекту праву ЄС при розгляді законопроекту. Отже, врахування висновку Комітету ВРУ з питань інтеграції України до ЄС не є обов'язковим для подальшого розгляду законопроекту, не є підставою для прийняття чи відхилення такого законопроекту, тому депутати можуть ними знехтувати. А на практиці, у більшості випадків закони приймаються без проходження експертизи в Комітеті ВРУ з питань інтеграції України до ЄС (зокрема, за скороченою процедурою) [3, с. 20–21].

Також, слід назвати взаємопідсилючі проблеми, які унеможливають якісну перевірку законопроектів на відповідність праву ЄС: велика кількість законодавчих ініціатив є низькоякісними, особливо стосовно відповідності законодавству ЄС; відсутність у Регламенті ВРУ норм, які б передбачали пошук розробниками законопроектів їх мінімальної підтримки серед депутатського корпусу або комітетів ВРУ на етапі до реєстрації законопроекту (подібні практики, для прикладу, існують в Німеччині та Польщі); неспроможність Комітету з питань європейської інтеграції швидко опрацювати подані законопроекти всіх суб'єктів законодавчої ініціативи; небажання політичних сил грати за встановленими «правилами гри» та зловживання правом на застосування скороченої процедури розгляду законопроектів; відсутність у Регламенті ВРУ

норм, які б передбачали дієвий контроль за відповідністю законопроектів міжнародноправовим зобов'язанням України; відсутність аналітичної роботи у міністерствах та центральних органах виконавчої влади, яка повинна визначати проблеми у різних сферах державної політики та пропонувати варіанти їх вирішення, з урахуванням зобов'язань України у сфері європейської інтеграції [11, с. 19–20, 26, 30–31].

Експертизу проектів правових актів КМУ на предмет їх відповідності зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції здійснює УОКЄЄІ - самостійний структурний підрозділ Секретаріату КМУ. Відповідно до Положення про УОКЄЄІ, його завданнями є організаційне, експертно-аналітичне, інформаційне забезпечення діяльності у сферах європейської та євроатлантичної інтеграції КМУ, координація діяльності органів виконавчої влади у цих сферах [12]. Інформація щодо діяльності цієї інституції розміщується на офіційному сайті УОКЄЄІ - eu-ua.kmu.gov.ua.

Експертиза на відповідність зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (acquis ЄС) НПА міністерств, інших органів виконавчої влади здійснюється в процесі їх державної реєстрації. Міністерство юстиції України (Мін'юсто) здійснює таку експертизу щодо НПА міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, відповідні міжрегіональні управління Мін'юсту - щодо НПА міністерств і республіканських комітетів АРК, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних, районних у містах Києві та Севастополі держадміністрацій, їх структурних підрозділів. Разом з НПА до органу державної реєстрації подається довідка щодо відповідності зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву ЄС за формою, визначеною в Регламенті КМУ (додаток 1 до § 35). У державній реєстрації відмовляється, зокрема, якщо НПА не відповідає зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та acquis ЄС [13]. УОКЄЄІ надає методологічну підтримку центральним органам виконавчої влади щодо питань адаптації законодавства до права ЄС [12]. Зокрема, рекомендується міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади залучати експертів УОКЄЄІ до роботи на початкових стадіях розробки проектів актів для надання методологічної підтримки з метою уникнення суперечностей або недоліків впродовж подальшої роботи над такими проектами [10, с. 83].

Також, слід звернути увагу на необхідність для України вивчення та врахування найбільш ефективного досвіду європейських країн щодо експертизи НПА та їх проектів на відповідність

праву ЄС. Зокрема, нові країни-члени ЄС масштабний процес входження до ЄС, та пов'язаної з ним необхідної апроксимації національного законодавства, долали шляхом різних інституційних механізмів, проте завжди в тій чи іншій формі успіх залежав від співпраці уряду та парламенту [11, с. 6–16]. Зокрема, в Литві всі законопроекти оцінювалися на відповідність законодавству ЄС Юридичним департаментом Сейму (в межах загальної оцінки на конституційність), а також направлялися до Департаменту з питань європейського законодавства Міністерства юстиції для оцінки на відповідність законодавству ЄС. В Польщі була впроваджена спеціальна законодавча процедура для євроінтеграційних законопроектів, так звана «Європейська процедура» або прискорена процедура. Слід підкреслити, що депутати не працювали, якщо не мали можливості ознайомитися та вивчити законодавство ЄС польською мовою. Кожен законопроект мав супроводжуватися юридичним висновком щодо відповідності законодавству ЄС (такий висновок надавався експертами Канцелярії Сейму) [14].

Також, в умовах цифровізації, підвищити обізнаність всіх учасників нормотворчого процесу щодо права ЄС допоможе створення інформаційної системи моніторингу імплементації права ЄС за прикладом Польщі. Згадана система являє собою базу даних Директив ЄС, необхідних до виконання та відповідних національних законодавчих актів (доступна за постійним посиланням <http://estep.pl/home.seam>). Доступ до бази даних мають як звичайні громадяни (через Інтернет-сторінку), так і персонал міністерств (шляхом введення паролю з можливістю розширеного доступу) [11, с. 30].

Виходячи з наведеного вище, можна зробити висновок, що наявні правові, інституційні та методологічні механізми експертизи проектів НПА на відповідність праву ЄС потребують удосконалення та впорядкування. Зокрема, мова йде про удосконалення нормотворчого процесу на всіх рівнях державної влади в частині контролю за відповідністю НПА праву ЄС. Нормотворча діяльність щодо адаптації законодавства України праву ЄС є окремим самостійним напрямом (функцією) нормотворчості, який має бути врегульованим в відповідних НПА (зокрема, через уточнення повноважень суб'єктів нормотворчості та чітку координацію їх обов'язків у сфері адаптації законодавства до права ЄС; оновлення механізму адаптації законодавства України до права ЄС через визначення єдиних стандартів до експертизи на відповідність праву ЄС всіх видів НПА та розробка єдиних детальних методичних рекомендацій щодо контролю за відповідністю проектів всіх НПА праву ЄС тощо).

Література

1. Commission proposes to open EU accession negotiations with Bosnia and Herzegovina and updates on progress made by Ukraine and Moldova. European Commission. 12 March 2024. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_1423.

2. Малюга Л. Контроль за відповідністю проектів нормативно-правових актів соціального законодавства України праву Європейського Союзу. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 8. С. 51–57. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.10>.

3. Кайда Н.Я. Зовнішній контроль за відповідністю проектів нормативно-правового акту трудового законодавства України праву Європейського Союзу. *Соціальне право*. 2020. № 2. С. 15–22.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

5. Юрчишин В.Д. Поняття та ознаки правової експертизи проектів нормативно-правових актів. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 57–63.

6. Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023 №3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.

7. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 р. № 1629-IV (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>.

8. Путівник для здійснення аналізу відповідності проектів законів зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву ЄС. Рада за Європу. Київ, 2017. URL: https://comeuroint.rada.gov.ua/news/inf_resurs/#.

9. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. № 1861-VI (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>.

10. Рекомендації для українських органів державного управління щодо наближення до права ЄС. Київ 2018. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/law/rekomendatsiyi-shhodo-nablyzhennya-ukrayinskogo-zakonodavstva-do-prava-yes/>.

11. Шевченко Л., Зелінська О. Як забезпечити належну євроінтеграційну експертизу у вітчизняному законодавчому процесі? (Policy Paper). Європейський інформаційно-дослідницький центр. Київ, 2015. URL: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/16.pdf>.

12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції» (із змінами) від 04.10.2017 р. № 759. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/759-2017-%D0%BF#Text>.

13. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади» від 28.12.1992 р. № 731 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-92-%D0%BF#Text>.

14. Експертиза законопроектів на відповідність праву ЄС: досвід Литви та Польщі. 2018. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/ekspertyza-zakonoproektiv-na-vidpovidnist-pravu-yes-dosvid-lytvy-ta-polshchi>.

Анотація

Риндюк В. І., Кучинська О. Ю. Правові, інституційні та методологічні механізми експертизи проектів нормативно-правових актів на відповідність праву Європейського Союзу. – Стаття.

У статті досліджуються актуальний стан існуючих правових, інституційних та методологічних механізмів експертизи проектів нормативно-правових актів на відповідність праву ЄС. Звертається увага на те, що метою переговорів про вступ до ЄС є прийняття Україною *acquis* ЄС у повному обсязі та забезпечення його повної імплементації та виконання. Відповідно, питання пов'язанні з перевіркою, зокрема, експертизою законодавства України на відповідність праву ЄС є актуальними в сучасних реаліях.

На основі аналізу чинного законодавства було з'ясовано, що контроль відповідності проектів нормативно-правових актів праву ЄС складається з двох стадій: самоконтролю, який здійснюється розробниками проектів нормативно-правових актів, та експертизи, яка здійснюється уповноваженими суб'єктами (експертами) (Комітетом Верховної Ради України з питань інтеграції України до Європейського Союзу (щодо законів України), Урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції (щодо правових актів Кабінету Міністрів України), Міністерством юстиції України або його відповідними міжрегіональними управліннями (щодо нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади в процесі їх державної реєстрації).

Розробники обґрунтовують відповідність проектів актів праву ЄС за допомогою довідки і таблиці відповідності, які є супровідними документами до проекту акта. Наявність належним чином підготовлених довідки та таблиці про відповідність, є однією із передумов забезпечення якості експертизи нормативно-правових актів на відповідність праву ЄС. Однак, наприклад, в законодавстві не міститься вимоги щодо обов'язкової наявності серед супровідних документів до законопроекту довідки та таблиці відповідності праву ЄС; відповідно до чинного законодавства така вимога є обов'язковою тільки для правових актів Кабінету Міністрів України.

В свою чергу, експерти (уповноважені суб'єкти) оцінюють відповідність проектів актів праву ЄС за допомогою експертного висновку. Наприклад, відповідно до чинного законодавства кожен законопроект направляється в Комітет Верховної Ради України з питань інтеграції України до ЄС для підготовки експертного висновку. Разом з тим, в Регламенті Верховної Ради України не має вказівки на обов'язковість врахування експертного висновку про відповідність законопроекту праву ЄС при його подальшому розгляді в парламенті.

Зроблено висновок, що нормотворча діяльність з адаптації законодавства України до права ЄС є окремим самостійним напрямом (функцією) нормотворчості, який потребує на сучасному етапі удосконалення та впорядкування правового регулювання, зокрема, в частині контролю за відповідністю нормативно-правових актів праву ЄС. Здійснення експертизи проектів нормативно-правових актів на предмет їх відповідності *acquis* ЄС є обов'язковою складовою нормотворчого процесу на всіх рівнях державної влади та потребує розробки та впровадження єдиних уніфікованих нормативно закріплених стандартів.

Ключові слова: адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, контроль відповідності проектів нормативно-правових актів праву ЄС, експертиза проектів нормативно-правових актів на відповідність *acquis* ЄС.

Summary

Ryndiuk V. I., Kuchynska O. Yu. Legal, institutional and methodological mechanisms of examination of draft normative legal acts for compliance with the law of the European Union. – Article.

The article examines the current state of existing legal, institutional and methodological mechanisms for the examination of draft normative legal acts for compliance with EU law. Attention is drawn to the fact that the objective of the negotiations is that Ukraine adopts the EU *acquis* in its entirety and ensure its full implementation and enforcement. Accordingly, issues related to verification, in particular, examination of Ukrainian legislation for compliance with EU law, are relevant in modern realities.

On the basis of the analysis of the current legislation, it was found that the control of the compliance of draft normative legal acts with EU law consists of two stages: self-monitoring, which is carried out by developers of projects of normative legal acts, and examination carried out by authorized subjects (experts) (Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Ukraine's Integration into the European Union (regarding the laws of Ukraine), Government Office for the Coordination of European and Euro-Atlantic Integration (regarding legal acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine), Ministry of Justice of Ukraine or its relevant interregional offices (regarding normative legal acts of ministries and other executive bodies in the process of their state registration).

Developers justify the compliance of draft acts of EU law with the help of a reference and a compliance table, which are accompanying documents to the draft act. The presence of properly prepared references and compliance tables is one of the prerequisites for ensuring

the quality of the examination of normative legal acts for compliance with EU law. However, for example, the legislation does not contain a requirement for the mandatory presence of references and compliance tables with EU law among the accompanying documents to the draft law; in accordance with the current legislation, such a requirement is mandatory only for legal acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine.

In turn, experts (authorized entities) evaluate the compliance of draft EU legal acts with the help of an expert opinion. For example, according to current legislation, each draft law is sent to the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Ukraine's EU Integration for the preparation of an expert opinion. At the same time, the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine do not indicate the obligation to take into account the expert opinion on the compliance of the draft law with EU law during its further consideration in the parliament.

It was concluded that the rule-making activity on the adaptation of the legislation of Ukraine to the EU law is a separate independent direction (function) of rule-making, which at the present stage needs improvement and streamlining of legal regulation, in particular, in the part of control over the compliance of normative legal acts with EU law. The examination of draft legal acts for their compliance with the EU *acquis* is a mandatory component of the rule-making process at all levels of state power and requires the development and implementation of unified, normatively established standards.

Key words: adaptation of Ukrainian Legislation to the Legislation of the European Union, control of compliance of draft normative legal acts with EU law, examination (expertise) of draft normative legal acts for compliance with the EU *acquis*.

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.4>*Н. В. Соколовська**orcid.org/0000-0001-9955-297X**аспірант кафедри публічно-правових дисциплін
Київського міжнародного університету*

ПРОЯВИ ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ В СВІТІ

Гендерна нерівність є актуальною та складною проблемою, яка стосується багатьох країн у всьому світі.

Стаття 1 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок визначає гендерну дискримінацію як «будь-яке розрізнення, виключення чи обмеження, зроблені за ознакою статі... в політичній, економічній, соціальній, культурній, цивільній або будь-якій іншій сфері [1]. Це визначення є конкретним, оскільки воно окреслює всі форми дискримінації, з якими можуть зіткнутися жінки – «виключення», «розрізнення», «обмеження» – а також визначає поле, в якому можна побачити дискримінацію. Це визначення пропонує широкий погляд і надає корисну основу для обговорення цієї теми.

В свою чергу, на офіційному веб-сайті Gender Equality можна знайти таке визначення гендерної рівності, яке, на мою думку, є найбільш визначеним: «коли жінки та чоловіки користуються однаковими правами та можливостями в усіх секторах суспільства, включаючи економічну участь та прийняття рішень, і коли різні способи поведінки, прагнення та потреби жінок і чоловіків однаково цінуються та надаються переваги» [2].

Незважаючи на значний прогрес у боротьбі за гендерну рівність, існують численні прояви нерівності між чоловіками та жінками. Розглянемо деякі з найважливіших проявів гендерної нерівності, що впливають на життя жінок у сучасному світі.

Нерівний доступ до освіти:

У деяких країнах жінки стикаються зі значними перешкодами у доступі до якісної освіти. Нерівномірний розподіл ресурсів, стереотипи щодо ролі жінки у суспільстві та недостатні підтримки уряду є лише кількома з причин, які призводять до такої нерівності. Недоступність освіти обмежує можливості розвитку для жінок та впливає на їхню економічну самостійність та соціальне становище. У більшості країн жінки мають меншу освіту в порівнянні з чоловіками. Особливо помітна дискримінація у доступі до освіти за ознакою статі в найбідніших країнах, а також в регіонах Близького Сходу і Північної Африки. В загальному, в країнах, що розвиваються, рівень грамотності серед жінок був на 31% нижче, тривалість навчання (у роках)

скорочувалась на 46%, а охоплення трьома рівнями навчання було нижчим на 7%, 27% і 47% відповідно. У всьому світі на 100 грамотних чоловіків припадає 88 жінок.

Згідно з положеннями Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, гендерна дискримінація у сфері освіти відбувається, коли жінкам накладаються обмеження у виборі напрямків навчання, професій або спеціальностей через стереотипні уявлення про роль чоловіків і жінок [1]. Це може включати обмежений доступ до певних професійних або спеціалізованих програм, нерівність у видачі дипломів та стипендій, нерівномірність навчальних програм, включаючи додаткову освіту, різницю в екзаменаційних вимогах, різні рівні кваліфікації викладачів, а також роздільне навчання хлопців і дівчат та обмеження у зайнятті спортом і фізичній підготовці.

Також до форм гендерної дискримінації в сфері освіти відносяться такі явища, як різне навчання жінок і чоловіків за різними програмами, різні кваліфікації викладачів і стереотипні уявлення про ролі чоловіків і жінок на всіх рівнях та формах навчання. Це також поширюється на шкільні підручники, де чоловіків і хлопчиків зображують як сильних, сміливих та рішучих, що спонукає їх до вивчення точних наук і подальшого розвитку в науковій сфері. З іншого боку, жінок і дівчат зображують як слабкі, чутливі і боязливі, чия мрія полягає у тому, щоб знайти собі чоловіка, мати дітей і служити родині та близьким. Ці шаблонні рольові та поведінкові моделі жінок обмежують можливості розвитку та надихають молодих дівчат на обмежені цілі в майбутньому.

В результаті такої гендерної дискримінації, жінкам ускладнюється отримання доступу до різних галузей навчання і професійного розвитку. Вони можуть бути позбавлені можливості реалізувати свій потенціал у певних галузях, що призводить до нерівного представлення жінок у різних сферах знання та професій. Жінки не можуть знайти себе в галузі науки, технології, інженерії та математики, тому що з початку освіти були настроєні проти цих дисциплін та навчальних курсів. Всередині школи і суспільства дівчат підштовхували до більш легких, більш «жіночних» занять, таких як домашнє господарство, обслу-

говуюча праця (включаючи педагогіку, психологію, медсестринство), мистецтво. Вони також не могли бачити багато жінок в галузі інженерії та математики, аби брати з них приклад. Це знижує кількість жінок в інженерії та математики, чим повторює і продовжує цикл [3]. Це може призвести до недостатнього розвитку альтернативних рольових моделей для дівчаток, оскільки вони не мають прикладів жінок, які активно займаються наукою, технологіями, винаходами або мають успішну професійну кар'єру. Такі обмежені уявлення про роль жінок можуть підштовхнути дівчат до малоамбіційних цілей та обмеженого самовираження у майбутньому.

Однак важливо зрозуміти, що гендерна дискримінація в освіті не тільки обмежує жінок, але й негативно впливає на суспільство в цілому. Коли жінкам обмежують доступ до різних сфер знання і професій, втрачається потенціал і розмаїття ідей, які вони можуть принести у розвиток суспільства. Постійні зусилля мають бути спрямовані на усунення гендерної дискримінації у сфері освіти і створення рівних умов для жінок і чоловіків у процесі навчання та професійного зростання.

Нерівні можливості на ринку праці:

Незважаючи на зростання участі жінок на ринку праці, нерівність продовжує існувати.

Згідно з Конвенцією про ліквідацію дискримінації щодо жінок, жінки стикаються з різними формами дискримінації у сфері зайнятості. Це охоплює ситуації, коли жінок відмежовують від можливості працевлаштування за допомогою нерівних критеріїв відбору, обмежують їх свободу вибору професії або виду діяльності, обмежують просування по службі та гарантії зайнятості, ставлять в нерівні умови отримання пільг та працевлаштування, обмежують можливості професійної підготовки та перепідготовки, а також у сфері соціального захисту, включаючи страхування в разі непрацездатності (наприклад, через вагітність, хворобу, інвалідність), обмежують право на відпустку, а також впливають на охорону здоров'я та безпечні умови праці [1].

Також існує відкрита пряма дискримінація, коли жінкам забороняють працювати в певних професіях. Існуючі заборони щодо певних професій для жінок часто виправдовуються здоров'ям жінок. Замість того, щоб вирішувати проблему, шляхом запобігання можливих ризиків або навчання жінок відповідних навичок та заходів безпеки, держава застосовує колективну заборону, яка обмежує можливості жінок без врахування їхньої індивідуальності і волі.

Жінкам має бути надана можливість вибору своєї професійної діяльності та здійснення потенціалу у будь-якій сфері, в якій вони мають бажання та здібності працювати. Необґрунтована та загальна заборона обмежує можливості жінок

реалізуватися професійно і стає перешкодою на шляху до рівноправ'я та рівності у суспільстві.

Ще однією з основних форм дискримінації є гендерна нерівність у заробітній платі. За статистичними даними, жінкам в середньому нараховують зарплату, що на 20% нижча, ніж у чоловіків, навіть якщо вони виконують однакову роботу або мають аналогічний рівень освіти та досвіду. Так, згідно зі статистичним звітом Євростат у 2021 році найвищий гендерний розрив в оплаті праці в ЄС був зафіксований в Естонії (20,5%), а найнижчий – у Люксембурзі (-0,2 %) [4].

Жінки також частіше залишаються за межами професійного розвитку, пропускають можливості для кар'єрного зростання та не мають достатнього представництва на високих посадах у бізнесі та політиці. Наприклад, у провідних 500 компаніях США, близько 84% топ-менеджерських посад і 88% директорських посад займають чоловіки, незважаючи на те, що жінки складають значну частину працівників на найнижчих рівнях цих компаній [5].

Крім того, дискримінація відбувається і в процесі набору персоналу. Жінкам часто ставляться питання щодо особистих планів на майбутнє материнства, їх статусу подружнього життя або навіть зовнішності. Це несправедливе ставлення базується на стереотипах та поглядах про ролі жінок у суспільстві. Жінкам можуть відмовляти у працевлаштуванні через припущення, що вони не зможуть витримати вимоги робочого місця чи виконати свої обов'язки у зв'язку зі своїм статусом.

Також варто згадати про гендерний розподіл робочих місць. Деякі професії, особливо ті, що пов'язані з науковими, технічними та інженерними галузями, майже повністю зайняті чоловіками. Жінкам часто важко проникнути в ці сфери через стереотипи та культурні очікування, які ставлять певні обмеження щодо професійного вибору.

Нерівна участь у прийнятті рішень:

Жінки недостатньо представлені в політичних та управлінських структурах. Нерівна участь у процесах прийняття рішень впливає на законодавчу базу, політики та програми, які формують суспільство. Рівна участь жінок у прийнятті рішень є важливим аспектом гендерної рівності та створення справедливого суспільства.

У річному Звіті про глобальний гендерний розрив (Global Gender Gap Report), який складає Світовий економічний форум, одна з чотирьох ключових областей нерівності між чоловіками та жінками, разом з економічною участю, рівнем освіти та сферою здоров'я, відноситься до політичного представництва. Дані Глобального індексу гендерного розриву показують, що середня світова частка жінок на міністерських посадах між 2006 та 2022 збільшилася майже вдвічі:

з 9,9% до 16,1%. У 2022 році країни з найбільшою часткою жінок-міністрів – Бельгія (57,1%), Нікарагуа (58,8%) і Швеції (57,1%). Аналогічно, середній глобальний показник частки жінок у парламенті зросла з 14,9% до 22,9%, з Мексикою (50%), Нікарагуа (50,6%) і Руанда (61,3%) з найвищими частками жінок у парламенті.

Однією з ключових стратегій підтримки жінок у політиці є впровадження гендерних квот. Гендерні квоти – це законодавчі або добровільні заходи, які передбачають встановлення певного відсотку місць або кандидатур для жінок у політичних структурах. Це може включати зарезервовані місця для жінок у виборчих органах, створення окремих списків жінок-кандидаток або інші механізми, що сприяють більшій участі жінок у політиці. Зарезервовані місця для жінок передбачають, що держава визначає певну кількість місць у виборчих органах, які зарезервовані саме для жінок. У такому випадку створюється окремий список жінок-кандидаток, які конкурують між собою за ці місця. Наприклад, Руанда (57%), Афганістан (28%), Ірак (27%) та Бангладеш (20%) мають такі типи квот, що дозволяє досягнути відносно високого відсотка жінок у політиці.

Гендерні квоти можуть бути закріплені в конституції (наприклад, в Афганістані, Еквадорі, Гаїті, Сербії, Франції та інших країнах) або у законі про вибори (ПАР, Бельгія, Киргизстан, Узбекистан, Португалія, Панама, Корея та ін.). Крім того, такі законодавчі квоти прийняті в країнах ЄС, зокрема, Бельгії, Греції, Ірландії, Іспанії, Італії, Польщі, Португалії, Словенії та Франції.

Гендерні квоти мають кілька переваг. Вони допомагають зрівноважити гендерну нерівність, забезпечуючи більшу представленість жінок у політичних органах. Це сприяє розширенню голосу жінок у прийнятті рішень та формуванні політики. Крім того, більша кількість жінок у політиці дозволяє враховувати їх особливі потреби та інтереси, що веде до більш комплексного та різноманітного підходу до розв'язання проблем суспільства.

Однак, дебати щодо ефективності та справедливості гендерних квот продовжуються. Дехто стурбований можливістю введення «примусових» критеріїв у виборчі процеси та вважає, що вибір політиків має ґрунтуватися на засадах.

Дискримінація в економічній сфері: цей вид дискримінації охоплює будь-яку форму розрізнення, виключення або обмеження на підставі статі, що заважає жінкам мати рівний доступ до економічних ресурсів, можливостей та переваг. Вона включає такі аспекти, як трудове працевлаштування, забезпечення рівної оплати праці за однакову роботу, доступ до кредитів та позик, а також можливість брати участь у прийнятті економічних рішень.

Ця проблема стосується різних аспектів, зокрема:

Доступ до кредитів та позик: Жінкам може бути ускладнено отримання кредитів або позик через відмову фінансових установ на підставі статі. Це обмежує їх можливості розвитку бізнесу, інвестицій та фінансової незалежності.

Участь у прийнятті економічних рішень: Жінкам часто відмовляють у можливості брати активну участь у прийнятті економічних рішень на рівні сім'ї, спільноти або суспільства. Це призводить до обмеження їх впливу на розподіл ресурсів та розвиток економічної політики.

Насильство щодо жінок:

На жаль, насильство щодо жінок є одним з найпоширеніших проявів гендерної нерівності. Фізичне, сексуальне та психологічне насильство зазнають мільйони жінок у всьому світі. Це негативно впливає на їхнє фізичне та психічне здоров'я, а також обмежує їхні можливості реалізувати свій потенціал.

У Декларації ООН про викорінення насильства проти жінок містяться принципи, що стосуються визначення гендерного насильства. Згідно з першою статтею Декларації, гендерне насильство це «будь-який акт насильства за ознакою статі, що завдає або може завдати фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди або страждання жінкам, включаючи погрози здійснення таких актів, примус чи свавільне обмеження свободи, незалежно від того, відбувається це в суспільному чи особистому житті» [1].

У другій статті Декларації визнається загальний характер форм гендерного насильства. Це визначення охоплює, але не обмежується, фізичним, сексуальним та психологічним насильством, яке має місце як у сім'ї, так і в суспільстві, включаючи побиття, сексуальне насильство проти дівчаток, насильство, пов'язане з посяганням і зґвалтуванням у шлюбі, пошкодження жіночих статевих органів та інші шкідливі традиційні практики, позашлюбне насильство, насильство, пов'язане з експлуатацією, сексуальними домаганнями і залякуванням на роботі і в освітніх установах, примусові вагітності, аборти і стерилізацію, торгівлю жінками і примусову проституцію, а також насильство, здійснюване з боку або з потуранням держави [1].

Також у Стамбульській конвенції Ради Європи (важливому міжнародному правовому документі, спрямованому на боротьбу з насильством проти жінок та домашньою насильницькою поведінкою) насильство проти жінок визначається аналогічно. Однак, конвенція розширює це визначення, визнаючи, що насильство проти жінок є «порушенням прав людини та формою дискримінації», і також включає економічну шкоду, на відміну від трьох раніше згаданих форм насильства [8].

Згідно з програмою народонаселення ООН – «гендерне насильство – це насильство, яке стосується чоловіків і жінок і жертвами якого переважно є жінки. Воно виникає як наслідок нерівних владних стосунків між жінками і чоловіками. Це насильство, яке спрямоване проти жінки, тому що вона жінка, чи непропорційно впливає на жінок. Воно стосується (але не вичерпується) фізичної, сексуальної і психологічної шкоди включно із залякуванням, стражданнями, примусом та/або позбавленням свободи в сім'ї чи в суспільстві взагалі. Це також стосується насильства, яке чинить чи не зупиняє держава» [9].

У Декларації про усунення насильства проти жінок, яку прийняла ООН у 1993 році, заявляється, що насильство проти жінок є виявом історично нерівних владних відносин між чоловіками та жінками, що призводять до домінування чоловіків, дискримінації жінок та обмеження повноцінного розвитку жінок. Таким чином, насильство проти жінок виступає одним із ключових соціальних механізмів, яким жінок примушують до позиції підлеглості відносно чоловіків.

Декларація класифікує насильство проти жінок на три категорії: насильство, що відбувається в межах родини (домашнє насильство), насильство, що має місце в суспільстві, і насильство, яке здійснюється чи допускається державою.

За отриманими даними з 87 країн, одна з кожних п'яти жінок, які є молодшими за 50 років, стикалася з фізичним насильством протягом останніх 12 місяців перед проведенням опитування. У країнах Центральної і Південної Азії цей показник становить 23.1% [10].

Конвенція Ради Європи, яка стосується запобігання насильству проти жінок і домашнього насильства, робить чіткий наголос на тому, що насильство проти жінок і випадки домашнього насильства не є приватними питаннями. Навпаки, для відображення серйозних наслідків, особливо травмуючих і вчинених в рамках сімейного оточення, можуть бути застосовані більш суворі судові рішення щодо осіб, винних у таких діях, якщо жертвою стає дружина (чоловік), партнерка (партнер) або інший член сім'ї [8]. Це означає, що держави повинні прийняти активні заходи для запобігання цим явищам, забезпечення захисту жертв і покарання винних.

Внаслідок нерівності в правових можливостях, дискримінації та недостатнього поваги до жінок, їх здатність уникнути насильства ускладнюється. Громадськість та органи влади не завжди серйозно ставляться до жінок, які пережили насильство, що підсилює їх вразливість перед подальшим насильством навіть до такого рівня, що загрожує їх життю.

Література

1. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 груд. 1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 (дата звернення: 17.06.2023).
2. Gender Equality in Ireland. *What is Gender Equality?* : веб-сайт. URL: <http://www.genderequality.ie/en/ge/pages/whatisge> (Last accessed: 17.06.2023).
3. Cassese, Erin C.; Bos, Angela L.; Schneider, Monica C. Whose American Government? A Quantitative Analysis of Gender and Authorship in American Politics Texts. *Journal of Political Science Education*. 2014. № 10. URL: https://www.academia.edu/2985352/Whose_American_Government_A_Quantitative_Analysis_of_Author_Sex_and_Textbook_Content (Last accessed: 17.06.2023).
4. Gender pay gap statistics, *Eurostat* : веб-сайт. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Gender_pay_gap_statistics#Gender_pay_gap_levels_vary_significantly_across_EU (Last accessed: 17.06.2023)
5. Sharlene Nagy Hesse-Biber, Gregg Lee Carter. *Working Women in America*. Oxford University Press, USA, 2004, P. 75.
6. Кімелл, Майкл С. Гендероване суспільство / пер. з англ. Сусанна Альошкіна. Київ: Сфера, 2003, 490 с.
7. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14 груд. 1960 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174 (дата звернення: 17.06.2023).
8. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) : довід. для членів парламенту від 11 трав. 2011 р. URL: <https://rm.coe.int/1680096e45> (дата звернення: 17.06.2023).
9. Country Programme Document (CPD). *United Nations Population Fund* : веб-сайт. URL: <https://www.unfpa.org/admin-resource/country-programme-document-cpd> (Last accessed: 17.06.2023).
10. Europe and Central Asia. *UN Women*: веб-сайт. URL: <http://eca.unwomen.org/en> (Last accessed: 17.06.2023).

Анотація

Соколовська Н. В. Прояви гендерної нерівності в світі. – Стаття.

Проблема проявів гендерної нерівності виникає в різних соціокультурних контекстах і впливає на життя людей, надаючи важливі виклики для суспільства в цілому. Широкий розмаїття аспектів гендерної нерівності включає в себе нерівність у розподілі влади та можливостей між чоловіками і жінками, стереотипи стосовно ролей, а також нерівність у доступі до освіти та здоров'я.

Дана проблема не обмежується жодним конкретним регіоном чи культурою, але стає глобальним викликом для досягнення сталого розвитку та гармонійного суспільства. Всесвітні організації, активісти та науковці ведуть неперервну роботу над розкриттям та вирішенням причин гендерної нерівності, спрямовуючи увагу на потребу в системних змінах у сферах політики, економіки та культури.

У статті детально розглядаються ключові вияви гендерної нерівності, які відзначаються впливом на жінок у сучасному світі. Зокрема, розглядаються питання нерівного доступу до освіти, нерівних можливостей на ринку праці, нерівної участі у прийнятті рішень, дискримінації в економічній сфері та насиль-

ства щодо жінок. Автор приводить приклади конкретних проявів гендерної нерівності в різних країнах світу, доповнюючи їх статистичними даними.

Крім цього, автор розглядає не лише самі явища гендерної нерівності, але й важливі кількісні показники, які ілюструють розміри цієї проблеми в різних частинах світу. Представлені статистичні дані розкривають різницю у доступі до освіти для чоловіків і жінок, нерівні можливості на ринку праці, а також ступінь участі жінок у прийнятті важливих суспільних рішень.

Автор також приводить конкретні приклади дискримінації в економічній сфері, що включають різницю в оплаті праці за статевою ознакою та обмежений доступ до керівницьких посад для жінок. Поруч із цим, досліджуються форми насильства, зокрема, домашнє та гендерно зумовлене насильство, які ставлять під загрозу фізичне та психічне благополуччя жінок у всьому світі.

Ця стаття спрямована на визначення та усвідомлення різноманітних проявів гендерної нерівності, зокрема через конкретні випадки та числові дані, щоб підкреслити необхідність системних змін у суспільстві для досягнення гендерної рівності.

Актуальність цього дослідження підтверджує необхідність вжиття належних заходів для зменшення проявів гендерної нерівності в світі. З урахуванням вищезазначеного, основною метою статті є визначення проявів гендерної нерівності в світі та факторів, які впливають на їх формування. Сучасна дійсність підтверджує потребу покращення гендерних відносин в суспільстві на основі створення відповідного законодавства та розкриття застарілих стереотипів. Практичне значення отриманих результатів полягає в їх використанні для формування ключових стратегій підтримки жінок, спрямованих на запобігання проявам гендерної нерівності, та впровадження додаткових заходів у суспільстві з метою усунення цих проявів і поліпшення гендерних відносин.

Ключові слова: гендер, прояви гендерної нерівності, гендерне законодавство, нерівний доступ до освіти, нерівні можливості на ринку праці, нерівна участь у прийнятті рішень, дискримінація в економічній сфері, насильство щодо жінок, гендерна рівність.

Summary

Sokolovska N. V. Manifestations of gender inequality in the world. – Article.

The problem of manifestations of gender inequality arises in various socio-cultural contexts and affects people's lives, providing important challenges for society as a whole. The wide variety of aspects of gender inequality include inequalities in the distribution of power and opportunities between men and women, role stereotypes, and inequalities in access to education and health.

This problem is not limited to any specific region or culture, but becomes a global challenge to achieve sustainable development and a harmonious society. Global organizations, activists and academics are continuously working to uncover and address the causes of gender inequality, drawing attention to the need for systemic change in the fields of politics, economics and culture.

The article examines in detail the key manifestations of gender inequality, which are marked by the impact on women in the modern world. In particular, issues of unequal access to education, unequal opportunities in the labor market, unequal participation in decision-making, discrimination in the economic sphere and violence against women are considered in this article. The author gives examples of specific manifestations of gender inequality in different countries of the world, supplementing them with statistical data.

In addition, the author considers not only the phenomena of gender inequality itself, but also important quantitative indicators that illustrate the dimensions of this problem in different parts of the world. The presented statistics reveal the difference in access to education for men and women, unequal opportunities in the labor market, as well as the degree of participation of women in making important social decisions.

The author also cites specific examples of discrimination in the economic sphere, including the gender pay gap and limited access to managerial positions for women. Alongside this, it examines the forms of violence, particularly domestic and gender-based violence, that threaten the physical and mental well-being of women around the world.

This article aims to identify and understand the various manifestations of gender inequality, particularly through concrete cases and numerical data, in order to highlight the need for systemic changes in society to achieve gender equality.

The relevance of this study confirms the need to take appropriate measures to reduce the manifestations of gender inequality in the world. Taking into account the above, the main goal of the article is to determine the manifestations of gender inequality in the world and the factors that influence their formation. Modern reality confirms the need to improve gender relations in society based on the creation of appropriate legislation and the disclosure of outdated stereotypes. The practical significance of the obtained results lies in their use for the development of legislation aimed at preventing manifestations of gender inequality, and the implementation of additional measures in society with the aim of eliminating these manifestations and improving gender relations.

Key words: gender, manifestations of gender inequality, gender legislation, unequal access to education, unequal opportunities in the labor market, unequal participation in decision-making, discrimination in the economic sphere, violence against women, gender equality.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.573

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.5>

О. М. Діденко

orcid.org/0009-0009-3186-1501

доктор філософії в галузі права,

Голова

Центральної виборчої комісії

ЩОДО ВИБОРЧОЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ЯК УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СТАЛОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Вибори є центральним елементом державотворчого процесу та визначальною характеристикою участі громадян у політичному житті будь-якої демократичної країни, у тому числі України [1, с. 212]. У спосіб організації і проведення прозорих та конкурентних виборів відбувається легітимація обраних осіб та органів влади в суспільстві та на міжнародній арені.

До широкомасштабного вторгнення військ російської федерації 24 лютого 2022 року, Україна, як демократична конституційна держава, з визначеною в законодавстві періодичністю проводила з дотриманням міжнародних виборчих стандартів [2], загальнодержавні та місцеві вибори, відповідність яких цим стандартам неодноразово підтверджувалася спостерігачами з інших держав та від міжнародних організацій. Однак у зв'язку розпочатим військовим вторгненням з метою створення правового та організаційного підґрунтя для надання відсічі агресору в державі було введено воєнний стан. Це зумовило зупинення усіх триваючих на час запровадження зазначеного стану процесів проміжних виборів, а також проведення будь-яких нових, у тому числі чергових.

Найбільш гостро в контексті важливості забезпечення продовження процесу демократичного розвитку України після припинення бойових дій з військами держави-агресора, скасування воєнного стану стоятиме питання проведення загальнодержавних виборів до Верховної Ради України і Президента України, зважаючи на визначені в Конституції України строки цих виборів. Ці вибори матимуть для майбутнього України надзвичайно великого значення. Адже їх організація і проведення з дотриманням існуючих міжнародних виборчих стандартів стане критерієм оцінювання виконання взятих Україною політичних зобов'язань щодо утвердження усталеної демократії, виконання яких є умовою набуття членства в Європейському Союзі, продовження процесу поглиблення економічної і безпекової співпраці з розвинутими країнами, і врешті решт

надходження міжнародних кредитних коштів та грантів на відбудову зруйнованих міст і селищ нашої держави, відновлення економіки та підняття рівня життя усіх громадян тощо.

З огляду на пережиті жахиття війни, численні обстріли, ракетні атаки, жертви, втрату близьких та знайомих, отримання ран і каліцтв багатьма громадянами, руйнування, а також на надану цивілізованим світом військово, фінансову й гуманітарну допомогу, сподіваємось, що на повоєнних виборах українські виборці зроблять сумлінний і відповідальний вибір з метою продовження панування демократії, проявлять високий рівень своєї електоральної культури, не розглядатимуть можливості продажу свого голосу, що, як не прикро, незадовго до широкомасштабного російського військового вторгнення вважали допустимим майже 35 % громадян.

Так, можна згадати, що згідно з проведеним у листопаді-грудні 2021 року Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Київським міжнародним інститутом соціології, опитуванням лише 64,5% респондентів вказали, що за жодних обставин не готові продати свій голос. Тоді як понад 12% вказали на вірогідність їхнього підкупу навіть менш як за 500 гривень, ще 6% – за суму від 500 до 1000 грн, 3,4% – від 1000 до 2000 грн, а 1,3% – від 2000 до 5000 грн. Водночас тільки 50% виборців у віці до 30 років повідомили, що в жодному разі не готові отримувати грошову винагороду за подання ними голосу за певного кандидата чи політичну партію [3].

Таким чином, тільки приблизно половина учасників зазначеного соціологічного опитування, які представляли різні вікові групи та регіони країни, в довоєнний час визначала як неприйнятне, без подолання якого неможливо сформувати сталу демократію та відповідальну перед суспільством владу, явище підкупу виборців, проявляли належний рівень виборчої правової культури. Серед причин існування нігілістичних електоральних поглядів у доволі значної частини українських виборців до лютого

2022 року можна розглядати невисокий рівень їх матеріального і соціального забезпечення, формування правосвідомості у період соціальних, економічних та ідеологічних змін, не завжди належний рівень етики, дотримання законів України самими обраними до представницьких органів влади особами, які б мали надавати приклад законслухняної поведінки громадянам тощо.

З огляду на те, що від прозорого і чесного проведення повоєнних виборів буде залежати подальша трансформація української держави, практичне втілення у життя прагнень багатьох громадян, воїнів-захисників розбудувати заможну правову демократичну державу, яка б гарантувала гідний, властивий країнам Європи, рівень їх особистого, а також суспільного життя, тому вже сьогодні (ще до завершення військових дій) суб'єкти публічного управління та неурядові організації мають зайнятися розробкою комплексу організаційних, просвітницьких та інших заходів, спрямованих на формування в українських виборців сталої правової культури, надання їм відповідних знань та напрацювання необхідних навиків у членів виборчих комісій, представників політичних партій, які можуть виступати офіційними спостерігачами на повоєнних виборах тощо

Тільки з досягненням високого рівня розвитку правової культури в усіх учасників процесу виборів насправді є можливим функціонування розвинутої конституційної демократії в Україні, відчуття обраними до представницьких органів влади особами своєї безумовної відповідальності за рішення та дії, які приймаються (вчиняються) ними під час виконання представницьких функцій перед громадянами, утвердження авторитету влади у суспільстві. Виважено у зв'язку з наведеним зазначає А.Л. Загоруйко, що навіть оновлені приписи Виборчого кодексу не будуть у змозі забезпечити виборчу демократію, коли в нас не буде високого рівня правової культури, за якого як виборці будуть робити свідомий вибір, так і кандидати, що йдуть на вибори, гратимуть чесно, а виборчі комісії дотримуватимуться норм цього закону [4]. Тобто забезпечення формування і підтримання високого рівня правової культури у виборців та у суб'єктів політичної діяльності загалом, має чимале прикладне значення у контексті створення умов для повоєнного відновлення країни, перезавантаження представницьких інститутів центральної і місцевої влади згідно із стандартами виборчої демократії.

Хоча утвердження виборчої правової культури є беззаперечною передумовою для подальшого зміцнення в Україні демократичного врядування, в юридичній та у політологічній науках дотепер тривають дискусії відносно термінів, які можуть застосовуватися для позначення цього

явища, характерного для розвинутого громадянського суспільства, а також його складових, шляхів і засобів забезпечення.

Так, В.І. Співак під правовою культурою учасників виборчого процесу у 2004 році розумів систему реалізації та захисту виборчих прав громадян, які мають право голосу, під час підготовки і проведення виборів, що базується на комплексі виборчих правовідносин, врегульованих законодавством, правосвідомості учасників виборчого процесу, їх правозастосовчій діяльності, правовій ідеології, правовій психології та правовій поведінці [5, с. 5, 9].

На думку Л.Б. Федик, виборча культура є показником правової культури особи і суспільства загалом. У змісті правової культури особи виділяє такі складові: – правосвідомість як систему відображення суб'єктом правової дійсності; – правомірну поведінку і правове мислення; – результати правомірної поведінки і правового мислення. Також указує, що правова культура суб'єктів виборчого процесу є наслідком впливу низки соціальних, економічних, політичних, правових та культурних чинників [6, с. 53, 54].

Цілий ряд науковців замість поняття «виборча культура» застосовують майже аналогічний за змістом термін «електоральна культура». І.О. Поліщук відмічає, що на сьогодні в науковому обігу зустрічаються словосполучення «культура політичних виборів», «культура виборців», «культура виборчого процесу» та інші, які усі, на його думку, є лише відтінками терміну «електоральна культура». Проте, пише цей автор, якщо вдуматися в справжню суть названих категорій, то стає наочною їхня принципова ідентичність, тому цілком виправданим є застосування названих понять – словосполучень як синонімів [7, с. 161].

Становлення демократичної виборчої системи в Україні історично відбувалося, зауважує С.Д. Гусарев, у гострій політичній боротьбі між залишками старого, пострадянського і проявами нового, ліберально-демократичного світогляду. Саме у цей час постало питання неналежного рівня правової культури виборців. Під електоральною правовою культурою науковець розуміє елемент загальної культури виборців, що формується під впливом правових норм, цінностей, діяльності політичних та правових інститутів, установ, органів, а також відповідних методів і форм, що застосовуються у рамках виборчого процесу. Також слушно вказує, що в умовах виборів виборча правова культура виконує функцію збереження та стабілізації суспільства – саме завдяки можливості учасників виборчого процесу сприймати правовий формат взаємодії як єдино правильний і справедливий створюється можливість уникати соціальних катаклізмів у ході досягнення політичного консенсусу та еволюцій-

ним шляхом перейти до наступного етапу державно-правового і політичного розвитку суспільства [8, с. 193–195].

Отже, у будь-якому разі важливу роль у системі гарантування конституційної демократії відіграє правова культура та правосвідомість виборців й інших суб'єктів виборчого процесу. Вияв громадянами, які мають право голосу, високого рівня електоральної свідомості є фундаментальною умовою подальшого демократичного розвитку України в повоєнний період. Тому для досягнення вказаної мети існує потреба в проведенні з урахуванням наявних у державі та у територіальних громадах ресурсів інформаційних і освітніх кампаній, спрямованих на підвищення правової культури громадян, роз'яснення їм ролі і значення чесного і відповідального волевиявлення на повоєнних виборах для подальшого функціонування демократії в Україні, входження до складу ЄС. Особлива увага, на наш погляд, має приділятися формуванню виборчої правової культури в учнів і у студентів, аби вони свідомо та з громадянською відповідальністю реалізовували по досягненню повноліття свої права обирати та бути обраними. З огляду на сказане, основи прямої демократії, виборчого права, як і теорії прав людини, верховенства права, мають викладатися на постійній основі як освітньої-навчальні спецкурси у школах, професійно-технічних і вищих навчальних закладах.

В освітніх цілях у нагоді може стати підготовлений в 2023 році групою українських і міжнародних вчених й експертів за підтримки проєкту Міжнародної фундації виборчих систем (IFES) підручник «Вирішення виборчих спорів», у загальній частині якого розкриті ключові поняття і категорії виборчого права, висвітлено особливості різних типів виборів і виборчих спорів, а також механізмів їх запобігання, а в особливій – основні положення національного виборчого законодавства, порядок вирішення виборчих спорів адміністративними судами і виборчими комісіями, притягнення до адміністративної й кримінальної відповідальності за виборчі правопорушення в Україні [9].

Доречним розглядається запровадження в магістратурах правничих вузів України заснованого на названому підручнику спеціального навчального курсу з теорії і практики виборчого права, вирішення виборчих спорів. Також з метою набуття студентами знань та практичного відпрацювання основних етапів голосування, підрахунку голосів і фіксації виборчих правопорушень, формування у них виборчої правової культури загалом варто визнати надзвичайно корисним відкриття в 2023 році в Національному юридичному університеті України

імені Ярослава Мудрого та в 2020 році у Львівському державному університеті внутрішніх справ навчальних аудиторій «Модельна виборча дільниця» [10]. Отримавши відповідні спеціальні знання при здобутті вищої освіти студенти згодом зможуть їх застосовувати на практиці під час організації і проведення повоєнних виборів, будучи на них виборцями, членами виборчих комісій, офіційними спостерігачами, довіреними особами партій чи кандидатів, працівниками суду або органів правопорядку. Наявність у дедалі більшої кількості правників необхідних знань і компетентностей у сфері виборчого права дасть можливість зберегти, розвинути і посилити у повоєнний період вже сформовані в нашій державі демократичні виборчі традиції.

Зауважимо, що вжиття заходів із підвищення правової культури виборців, проведення навчань для членів виборчих комісій, інших учасників виборчого процесу та процесу референдуму становить одне із завдань діяльності Центральної виборчої комісії (далі – ЦВК, Комісія) згідно з пунктом 11 статті 17 Закону України «Про Центральну виборчу комісію» (далі – Закон № 1932-IV) [11]. Для забезпечення виконання Комісією повноважень із підвищення правової культури, організації навчання членів виборчих комісій, інших учасників виборчого процесу та процесу референдуму при прийнятті Виборчого кодексу законодавець доповнив Закон № 1932-IV статтею 35,¹ в якій було визначено утворення та діяльність із вказаною метою при Комісії Центру підготовки учасників виборчих процесів (далі – Центр). Положення про Центр та концепцію його утворення і функціонування було затверджено напередодні широкомасштабного російського вторгнення постановою ЦВК від 14 січня 2022 року № 4 [12].

Ураховуючи, що згідно з частиною третьою статті 35¹ Закону № 1932-IV джерелами фінансування діяльності Центру є кошти державного бюджету, міжнародної технічної допомоги та інші джерела, не заборонені законодавством, з тим, щоб Центр розпочав практично роботу передусім має бути прийнята постанова Кабінету Міністрів України, в якій мають бути врегульовані питання оплати праці працівників Центру, а також передбачені відповідні бюджетні призначення на фінансування його діяльності.

Центр має займатися питаннями організації підготовки членів виборчих комісій та комісій з референдуму, а також залучених до роботи в цих комісіях спеціалістів під час повоєнних виборів і референдумів. Також поза межами виборчого процесу та процесу референдуму Центр має організовувати навчання осіб – кандидатів на посади членів виборчих комісій та комісій з референдуму

з основ виборчого права, міжнародних виборчих стандартів, документування діяльності виборчих комісій, здійснення закупівель та інших питань роботи органів адміністрування процесу виборів і референдумів. Центр також здійснюватиме облік осіб, які успішно пройшли навчання та отримали відповідний документ.

Основними заходами на шляху подальшого забезпечення формування високої правової культури і правосвідомості виборців та інших суб'єктів виборчого процесу, на наш погляд, можна розглядати: – подальше покращення якості освіти в Україні, насамперед правничої; – підготовка підручників та навчально-методичних матеріалів, посібників з проблематики виборчого права, їх застосування в освітньому процесі у закладах середньої і вищої освіти, під час правової просвіти громадян; – формування у суспільстві шляхом реалізації державної інформаційної політики настанов, наративів, спрямованих на розвиток у громадян почуттів відповідальності, нетерпимості до порушень правових норм, а також формування у них інтересу до участі у політико-правовому житті, виборах та референдумах в Україні; – подальше створення аудіо- та відеоматеріалів, комп'ютерних програм для онлайн-вивчення виборчого законодавства громадянами та іншими суб'єктами виборчого процесу; – збільшення напередодні і під час проведення виборів частки матеріалів щодо висвітлення проблематики важливості свідомої реалізації права голосу усіма виборцями у правових і громадських виданнях, на веб-сайтах та сторінках у соціальних мережах органів державної влади і місцевого самоврядування тощо.

Водночас утвердження електоральної правової культури, безумовно, передбачає високу якість правотворчого процесу, дотримання законів самими політиками, державними діячами, відповідальне ставлення до виконання своїх суспільно-політичних функцій політичними партіями і громадськими організаціями. Втім, жодні зміни до законодавства, жодна виборча система, максимально деталізовані на законодавчому рівні виборчі процедури та навчені суб'єкти їх адміністрування не зможуть вичерпно гарантувати дотримання під час проведення повоєнних виборів основоположних принципів виборчого права, забезпечити чесність і репрезентативність їх результатів, якщо кожен виборець не усвідомить своєї відповідальності за долю країни, неприпустимості навіть гіпотетично допущення свого підкupu та вчинення інших правопорушень виборчого законодавства, надзвичайно згубний вплив таких діянь на демократичний розвиток держави і добробут усього суспільства.

Література

1. Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи : монографія. Л. : Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. 391 с.
2. Кодекс належної практики у виборчих справах. URL: https://eos.cartercenter.org/uploads/document_file/path/279/CoE_Venice_Commission_Code_of_Good_Practice_UK.pdf.
3. Ставлення населення до підкupu виборців: результати опитування. URL: https://www.opora.ua.org/report/vybory/23756-stavlennia-naselennia-do-pidkupu-vibortsiv-rezultati-opituvannia?fbclid=IwAR0D_Yt222DiOvXVILaafA2hNpn72wZef-WQtyZr5Xy9qU1O4wWreW0jkI4.
4. Загоруйко А. Ідеальної виборчої системи не існує. URL: <https://inrespublica.org.ua/aktyvnahromada/alina-zagorujko-idealnoyi-vyborchoyi-systemy-ne-ismuye.html>.
5. Співак В.І. Правова культура учасників виборчого процесу як засіб забезпечення реалізації виборчих прав громадян України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2004. 20 с.
6. Федик Л.Б. Правова культура різних категорій суб'єктів виборчого процесу у Східній Галичині кінця XIX – початку XX століття. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2018. № 5(17). С. 53–59.
7. Поліщук І.О. Концептуальні основи електоральної культури. *Сучасне суспільство*. 2019. Випуск 1(17).
8. Гусарев С.Д. Особливості формування електорально-правової культури в Україні. *«Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні»* : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 22 травня 2019 р. Маріуполь: МДУ, 2019. 564 с.
9. Вирішення виборчих спорів: підручник / Ю.Г. Барабаш, О.А. Губська, К. Еллена, та ін; за заг. ред. Ю.Г. Барабаша. Київ : «АК-ГРУП», 2023. 416 с.
10. У Харкові відкрили навчальну аудиторію «Модельна виборча дільниця». URL: <https://www.opora.ua.org/vybory/u-harkovi-vidkrili-navchal-nu-auditoriyu-model-na-viborcha-dil-nicya-25033>.
11. Закон України «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004 року № 1932-IV. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15#Text>.
12. Постанова Центральної виборчої комісії «Про Центр підготовки учасників виборчих процесів» від 14 січня 2022 року № 4. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004359-22#Text>.

Анотація

Діденко О. М. Щодо виборчої культури як умови забезпечення функціонування сталої демократії у повоєнний період. – Стаття.

У статті розглядаються питання формування виборчої правової культури. Правова культура виборців та інших учасників виборчого процесу визначається умовою забезпечення функціонування сталої демократії в Україні в повоєнний період.

Висловлено думку, що з огляду на пережиті жахиття війни, численні обстріли, атаки, жертви і руйнування, допомогу, яка була надана цивільованим світом, на повоєнних виборах українські виборці проявлять високий рівень електоральної культури, не будуть продавати свої голоси.

Серед причин панування нігілістичних поглядів у значній кількості виборців до широкомасштабного вторгнення військ російської федерації в Україну названо низький рівень матеріального і соціального забезпечення, формування правосвідомості в період соціальних та економічних змін, не завжди належне дотримання законів і етичних норм обраними особами.

Стверджується, що від прозорого і чесного проведення повоєнних виборів буде залежати подальша трансформація української держави, підвищення рівня життя громадян. Тому одним із завдань суб'єктів публічного управління і неурядових організацій названо розробку організаційних, інформаційних та просвітницьких заходів, спрямованих на формування в українських виборців, членів виборчих комісій належної правової культури.

Звернута увага на те, що важливе значення має формування виборчої культури ще на етапі освіти, зокрема шляхом викладання у школах і вищих навчальних закладах курсів з основ демократії, виборчого права, прав та свобод людини. До заходів, розрахованих на забезпечення формування правової культури у суб'єктів виборчого процесу, віднесено також реалізацію в державі інформаційної політики, спрямованої на прищеплення поваги до норм права, важливості свідомої і відповідальної реалізації прав та обов'язків.

Ключові слова: правова культура, вибори, виборці, правосвідомість, демократія, верховенство права, повоєнний розвиток.

Summary

Didenko O. M. Regarding electoral culture as a condition for ensuring the functioning of stable democracy in the post-war period. – Article.

The article examines the formation of the issue of electoral legal culture. The legal culture of voters and other participants in the election process is determined

by the condition of ensuring the functioning of stable democracy in Ukraine in the post-war period.

The opinion was expressed that in view of the horrors of the war, numerous shellings, attacks, victims and destruction, and the help that was provided by the civilized world, in the post-war elections Ukrainian voters will show a high level of electoral culture and will not sell their votes.

Among the reasons for the dominance of nihilistic views in a significant number of voters before the large-scale invasion of the troops of the Russian Federation into Ukraine, the low level of material and social security, the formation of legal awareness in a period of social and economic changes, and not always proper observance of laws and ethical norms by elected officials were named.

It is claimed that the further transformation of the Ukrainian state and the improvement of the standard of living of citizens will depend on the transparent and fair conduct of post-war elections.

Therefore, one of the tasks of public administration subjects and non-governmental organizations is the development of organizational, informational and educational measures aimed at forming the appropriate legal culture among Ukrainian voters and members of election commissions. Attention is drawn to the fact that it is important to form an electoral culture at the stage of education, in particular by teaching courses on the basics of democracy, electoral law, human rights and freedoms in schools and higher education institutions.

Measures designed to ensure the formation of a legal culture among the subjects of the election process also include the implementation of an information policy in the state aimed at instilling respect for the rules of law, the importance of conscious and responsible exercise of rights and duties.

Key words: legal culture, elections, voters, legal awareness, democracy, rule of law, post-war development.

УДК 342.736(477):004.7
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.6>

О. Ю. Лялюк
orcid.org/0000-0003-1214-0580
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державного будівництва
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

К. Р. Купріна
orcid.org/0009-0001-7795-0229
студентка I курсу магістратури факультету прокуратури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

І. І. Олексенко
orcid.org/0009-0001-7795-0229
студентка I курсу магістратури факультету прокуратури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПЕТИЦІЙ У СФЕРІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Вступ. Нові світоглядні парадигми дозволяють нам сприймати державу та громадянське суспільство як партнерів, відкритих до діалогу. Останній при цьому дуже важливий для підвищення довіри до влади. Одним із вагомих механізмів здійснення діалогу між органами публічної влади та громадянами є процес реагування на потреби громадян, які висловлені ними у різного роду зверненнях. Наразі все більшої популярності набувають звернення із використанням досягнень інформаційно-комунікаційних технологій, тобто електронні петиції.

Постановка проблеми. Надання громадянами України правової можливості подавати електронні петиції до органів публічної влади стало значним кроком у розбудові механізмів електронної демократії. Водночас у сфері правового регулювання порядку внесення та розгляду електронних петицій на сьогодні існує значна кількість проблем. З огляду на це у даній науковій статті проводиться аналіз таких проблемних аспектів та визначаються можливі шляхи їх вирішення.

Цілі роботи. Основною метою статті є аналіз сучасних проблем правової регламентації електронних петицій, визначення їх місця в системі форм демократії участі, а також процедурних особливостей їх подання та розгляду.

Ступінь дослідженості проблеми. Дослідження проблематики електронних петицій проведено у наукових працях таких вітчизняних науковців, як М.І. Белікова, М.О. Дурман, А.О. Надежденко, Н.О. Наталіна, М.Є. Сердюк та інші. Водночас, і зараз залишається потреба у систематизації проблемних аспектів правового регулювання електронних петицій та визначенні способів їх подолання.

Результати дослідження. У ст. 40 Конституції України передбачено, що усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, які зобов'язані розглянути такі звернення й дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [1]. Зазначена конституційна норма була закріплена задовго до можливості подавати такі звернення онлайн, що свідчить про суттєву динаміку суспільних відносин в цій сфері. Проте саме це правило поведінки зараз є базовою конституційною засадою для законодавчої та підзаконної деталізації відносин у сфері електронних петицій в Україні.

Особливе значення в процесі становлення електронних петицій посідають акти концептуального характеру. Так, у Концепції розвитку електронного урядування в Україні, затвердженій Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р закріплено, що активне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в систему суспільно-політичних відносин значно розширює можливості громадян щодо їх участі у процесах державного управління та впливу на прийняття управлінських рішень, створює умови для формування якісно нового рівня взаємодії органів влади та громадян. З урахуванням переваг електронних інструментів, залучення громадян до процесів управління основними заходами із забезпечення розвитку електронного урядування в Україні за даним напрямом є розвиток інституту електронних звернень та електронних петицій [2].

З норм вказаної концепції випливає, що держава поставила для себе завданням розвивати сферу електронних петицій, покращувати меха-

нізми електронної демократії та електронного урядування, зокрема інститут електронних звернень громадян. На наш погляд справедливою є позиція М.О. Дурман, що найвищою формою електронного урядування є електронна демократія, яка дає можливість пересічним громадянам – членам суспільства приймати участь у виробленні управлінських рішень на всіх етапах цього процесу – від ініціації та розробки до прийняття та відслідковування результативності. Електронна демократія забезпечує нові форми комунікації, безперешкодний доступ до публічної інформації та сприяє участі громадян у виробленні й впровадженні державної політики [3, с. 133]. Одним із таких механізмів е-демократії є можливість діалогу між суспільством та публічними інституціями шляхом подання електронних петицій. Вважаємо, що саме цей механізм покликаний забезпечити більш тісну взаємодію між суспільством та державою з метою широкого забезпечення участі населення в управлінні державними та місцевими справами.

Можливість подання електронних петицій передбачена у Законі України «Про звернення громадян». Відповідно до ст. 23¹ вказаного закону громадяни можуть звернутися до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування з електронними петиціями через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції. В електронній петиції має бути викладена суть звернення, зазначено прізвище, ім'я, по батькові автора (ініціатора) електронної петиції, адресу електронної пошти. На веб-сайті відповідного органу або громадського об'єднання, що здійснює збір підписів, обов'язково зазначаються дата початку збору підписів та інформація щодо загальної кількості та переліку осіб, які підписали електронну петицію [4]. Таким чином, за своєю суттю електронна петиція – це форма колективного звернення до органів публічної влади, яке подається із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних систем. Для того, щоб подати письмове колективне звернення треба фізично збирати підписи, що займає значну кількість часу та зусиль.

Варто розуміти, що подання петиції має певні етапи та стадії. Перш за все, особа обирає предмет звернення та його адресата. У петиції вона чітко формує сутність звернення, вказує автора чи ініціаторів петиції. Після цього особа розміщує петицію на офіційному веб-сайті органу, до якого вона звертається. Надалі петиція перевіряється на відповідність Закону України «Про звернення громадян». Якщо порушення не виявляються, то петиція оприлюднюється на веб-сайті органу й починається

збір підписів, кількість яких залежить від правового статусу органу. Так, електронна петиція, адресована Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, розглядається за умови збору на її підтримку не менш як 25000 підписів громадян протягом не більше трьох місяців з дня її оприлюднення. У той же час, вимоги щодо строку та кількості голосів на підтримку петиції, внесеної до органів місцевого самоврядування затверджуються самими цими органами. Якщо петиція набирає необхідну кількість підписів – її розглядає адресат та приймає рішення за результатами розгляду.

Можна погодитись з М.Є. Сердюк, що ціннісні аспекти оцінки ефективності е-петицій наочно проявляються у процесі дослідження їх впливу на реалізацію головної мети партисипаторного типу е-демократії – підвищення довіри. За дослідженнями автора, шведські вчені порівняли зв'язок використання електронних петицій з даними опитування щодо довіри до політичних інституцій, зважаючи на те, що електронні петиції є одним із найбільш розповсюджених у мережевому середовищі варіантів участі громадян у вирішенні суспільних справ. Дослідники дійшли наступного висновку: «Дані показують, що досвід використання електронних петицій не призводить до загального зростання рівня довіри; а у громадян, більш віддалених від політичного мейнстріму, недовіра навіть часто посилюється. Проте результати показують, що більше громадян із негативним ставленням до влади змінили своє сприйняття в позитивному напрямку, ніж навпаки (позитивне ставлення на негативне).» [5, с. 197].

Наведена вище інформація щодо електронних петицій ставить завданням визначити рівень їх виправданості та доцільності, як інструменту взаємодії з населенням. На наш погляд, вирішуючи дане питання слід погодитись із М.І. Беліковою, яка до переваг електронних петицій відносить: (1) свободу вираження – петиції підкреслюють важливість проблеми; (2) питання, яке порушують – питання публічного інтересу (об'єднує багатьох людей); (3) спрощений порядок розгляду петиції; (4) економію часових та матеріальних витрат осіб, які звертаються з електронною петицією; (5) відновлення діалогу між органами влади та громадянами [6, с. 14]. Ці чинники свідчать про виправданість застосування таких петицій.

Водночас статистика з приводу кількості розглянутих петицій показує не досить втішні результати. Згідно інформації Урядового порталу, у 2023 р. лише 8 петицій набрали необхідні 25 тис. підписів громадян і були розглянуті урядом (у 2022 р. – 2 петиції) [7, с. 108–109]. Більше петицій було розглянуто Президентом України, а саме 6115 за 2023 рік, з яких 1196 були підтримані громадянами [8]. При цьому на сайті

Верховної Ради України відсутня можливість моніторингу кількості поданих петицій за певний період. Надати ж зведену точну статистичну інформацію по органам місцевого самоврядування неможливо, через відсутність єдиних підходів до вирішення питань про розгляд електронних петицій, відсутність єдиного порталу для всіх органів місцевого самоврядування. Тому статистична інформація щодо кількості петицій поданих до органів місцевого самоврядування є приблизною.

В сучасних умовах воєнного стану більша частина петицій присвячена проблемам, пов'язаним з війною, наданням зброї, забезпеченням певних міст системами оборони тощо. Зокрема, на веб-порталі для подачі петиції Президенту України майже усі вони присвячені наданню воїнам звання «Герой України». Водночас, з різних причин, лише невелика частина таких звернень набирає 25000 підписів. Це свідчить про переваженість порталу однотипними петиціями, що потребує уніфікації механізму вирішення даних питань на рівні закону.

Не зважаючи на це, електронні петиції є необхідним та виправданим інструментом взаємодії органів місцевого самоврядування з населенням, оскільки вони дозволяють мінімізувати затрати часу та ресурсів для звернення до органів місцевого самоврядування з актуальних питань місцевого значення. На нашу думку, електронні петиції також сприяють розвитку довіри громадян до органів місцевого самоврядування, що закладає підвалини для подальшого впровадження інших форм електронної демократії, наприклад, електронних виборів, електронних послуг тощо. Однак існує низка проблем, які гальмують розвиток інституту електронних петицій.

Головною проблемою у сфері правового регулювання порядку подачі та розгляду електронних петицій до органів місцевого самоврядування слід назвати те, що **національне законодавство не встановило обов'язку органів місцевого самоврядування налагодити процес роботи з електронними петиціями**. Відповідно до Закону України «Про звернення громадян», порядок розгляду електронної петиції до органу місцевого самоврядування визначається місцевою радою. Однак у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [9] не закріплено повноваження місцевої ради діяти відповідним чином. Тому на практиці це питання взагалі може бути не врегульованим місцевими радами.

Проведений аналіз офіційних веб-сайтів органів місцевого самоврядування показав, що у більшості випадків можливість подати петицію є у жителів міст. Водночас, на сайті не завжди можна знайти відповідне положення чи порядок щодо процедури подачі, що ускладнює розуміння самого процесу подання петиції.

У свою чергу жителі селищ та сіл мають організаційні труднощі з поданням електронних петицій. Так, у селищних та сільських рад, часто відсутній належно оформлений сайт, або на такому сайті відсутні форми для подання петиції, а також інформація щодо порядку роботи з ними. Як приклад можемо навести веб-сайт Ставненської сільської ради [10], на якому є можливість подати петицію, однак відсутня інформація про кількість необхідних підписів, строки їх збирання тощо.

Вважаємо, що для подолання цієї проблеми необхідно на рівні Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріпити повноваження органів місцевого самоврядування встановлювати порядок подання та розгляду електронних петицій.

Крім цього, проблемним аспектом, який не врегульований на рівні національного законодавства, є **процес ідентифікації осіб, які подають та підписують петиції**. Якщо з вищими органами влади ці питання так гостро не стоять, оскільки для входу на портали цих органів треба пройти BANK ID перевірку або увійти через електронний підпис, то щодо петицій до органів місцевого самоврядування все складніше. Для подачі та підтримання петиції на значній кількості сайтів органів місцевого самоврядування можна зареєструватись за електронною поштою, без будь-якої офіційної ідентифікації. Це призводить до ситуацій, коли неможливо встановити автора звернення, та належним чином відреагувати на зміст його петиції.

Вважаємо, слід закріпити вимоги для ідентифікації особи, яка подає петицію або висловлює позицію по ній. Щоб уникати фальсифікації при подачі та підписанні петицій з «фейкових» акаунтів, потрібно уніфікувати вимоги до осіб, які можуть створювати та підтримувати петицію. З нашого погляду, це мають бути лише особи, які пройшли перевірку через BANK ID чи електронний підпис. Тому, на рівні законодавства необхідно закріпити однакові вимоги до авторизації на веб-сайтах органів місцевого самоврядування для подання та підтримання петицій.

Ще однією проблемою, яка потребує вирішення є **відсутність законодавчої заборони подавати петиції з певних питань**. Так, значна кількість петицій подається з питань, які межують з кримінальним законодавством, зокрема, щодо легалізації наркотиків, порнографії тощо, або такі, які містять глумливе чи образливе ставлення до суб'єктів звернення. Практика знає приклади подання петицій щодо дозволу пити спиртні напої на робочому місці, заборони голосно закривати двері у під'їздах тощо. Наприклад, Конституцією України заборонено виносити на референдум питання податків та зборів.

Однак наразі багато петицій стосується саме цієї сфери, наприклад, щодо скасування податку на додану вартість.

На наш погляд, законодавчо необхідно обмежити коло питань (сфери питань) по яких можна вносити петиції. Крім того, це допоможе розвантажити органи публічної влади при розгляді петицій. Тому пропонуємо дану проблему врегулювати на рівні Закону України «Про звернення громадян».

Ще одну проблему становить **відсутність на рівні законодавства норм, які б регулювали відносини щодо компетенції органу влади ухвалювати рішення за результатами петиції**. Так, громадяни не завжди адресують петиції до органів, які мають компетенцію для їх вирішення. На наш погляд, у законодавстві слід закріпити можливість подання громадянами України електронних петицій до органів місцевого самоврядування лише щодо питань, які віднесені до компетенції цих органів. У випадку подання електронної петиції, яка підіймає питання, вирішення якого не охоплюються компетенцією органу місцевого самоврядування, останній повинен мати можливість повернути електронну петицію автору.

Насамкінець, доцільно звернути увагу на **відсутність у законодавстві вимог щодо відповіді на електронну петицію**. Це призводить до ситуації, коли органи місцевого самоврядування при відповіді на електронну петицію можуть обмежитись компілюванням норм права без пояснення їх змісту та реального вирішення проблемного питання, з яким звернувся автор петиції.

Тому для забезпечення ефективності інституту електронних петицій громадян до органів місцевого самоврядування, необхідно встановити чіткі вимоги до відповідей на них. Зокрема у цих відповідях повинно бути присутнє посилання на норми чинного законодавства, пояснення щодо суті звернення, перелік дій, які будуть виконуватись за результатами звернення або ж причини невиконання таких дій.

Висновки та пропозиції. Виходячи з результатів дослідження, вважаємо, що електронні петиції – важлива форма колективного звернення громадян України до органів публічної влади, яка допомагає налагодити діалог між владою та суспільством. Цей інститут сприяє розвитку е-демократії. Водночас, у сфері правового регулювання порядку звернення та розгляду електронних петицій наявна низка проблем, для вирішення яких потрібний комплексний підхід, пов'язаний із змінами у Законах України «Про звернення громадян», «Про місцеве самоврядування в Україні», а також ухваленні окремого Закону «Про електронні звернення громадян».

Проаналізувавши наявні проблеми, беручи до уваги відсутність системного підходу у регулюванні відносин щодо подання та розгляду елек-

тронних петицій до органів місцевого самоврядування, **пропонуємо:**

1. Закріпити повноваження органів місцевого самоврядування приймати «Порядок подачі та розгляду електронних петицій громадян» на території кожної територіальної громади, а також створювати власні веб-сайти із можливістю подання електронних петицій.

2. Закріпити у законодавстві конкретну кількість голосів, з урахуванням кількості жителів певної адміністративно-територіальної одиниці, яка потрібна, щоб петицію розглянули органи місцевого самоврядування.

3. Уніфікувати вимоги щодо авторизації на веб-сайтах органів місцевого самоврядування для подачі та підтримання електронних петицій та закріпити вимоги для органів місцевого самоврядування використовувати на своїх сайтах авторизацію через BANK-ID або електронний підпис.

4. Закріпити в законодавстві перелік питань, які не можуть бути предметом електронних петицій.

5. Надати можливість органам місцевого самоврядування не розглядати петиції, в яких підіймаються питання, вирішення яких не належить до їх компетенції.

6. Встановити вимоги до форми та змісту відповіді на електронні петиції громадян.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.03.2024).
2. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція, Перелік від 20.09.2017 № 649-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 03.03.2024).
3. Дурман М. О. Електронні петиції як один з інструментів електронної демократії. *Вісник ХНТУ*. 2020. № 3(74). С. 131–139.
4. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.03.2024).
5. Сердюк М.Є. Партиципаторна е-демократія та електронна петиція як її інструмент. *Сучасні управлінські та соціально-економічні аспекти розвитку держави, регіонів та суб'єктів господарювання в умовах трансформації публічного управління* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (10 листопада 2023 року). С. 196–198.
6. Белікова М. І. Електронні петиції: переваги та недоліки. *Адміністративне право сучасного етапу державотворення: стан та перспективи розвитку* : зб. наук. пр. за матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф. (21 трав. 2016 р.). С. 13–15.
7. Наталіна Н.О. Особливості урядової комунікації в Україні під час повномасштабної війни. *Міжнародна науково-практична конференція «Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень»*.

2024. URL: <https://jpasmd.donnu.edu.ua/article/view/14781> (дата звернення: 03.03.2024).

8. Електронні петиції: офіційне Інтернет-представництво Президента України. URL: <https://petition.president.gov.ua/> (дата звернення: 03.03.2024).

9. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 03.03.2024).

10. Ставненська сільська рада: офіційний веб-сайт. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/146438> (дата звернення: 03.03.2024).

Анотація

Лялюк О. Ю., Купріна К. Р., Олексенко І. І. Проблеми правового регулювання електронних петицій у сфері місцевого самоврядування. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню питання електронних петицій як дієвого демократичного інструменту взаємодії громадян з державною владою та місцевим самоврядуванням. Електронні петиції визначаються як форма колективного звернення громадян України до органів публічної влади, яка подається із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних систем. Наукова стаття проводить аналіз електронних петицій як вагомого інструменту електронної демократії.

У статті аналізуються положення Закону України «Про звернення громадян» щодо електронних петицій. Запропоновано підходи до систематизації порядку подання та розгляду петицій. Наведено перелік чинників, що визначають необхідність правової регламентації електронних петицій, серед яких: можливість діалогу між владою та громадянами, забезпечення свободи вираження поглядів, економія ресурсів на забезпечення форм взаємодії. Водночас, у ній проаналізовано низку проблемних аспектів, які стосуються правового регулювання електронних петицій.

У статті звернено увагу на проблематику подання значної кількості однотипних петицій, розгляд яких не призводить до вирішення порушених питань. Особливою проблемою зазначається низький рівень забезпечення прав на подання електронних петицій жителів сіл та селищ, неготовність їх офіційних веб-сайтів до такої взаємодії. Поруч з цим, розкривається проблема фальсифікацій при голосуванні та при реєстрації петицій з використанням несправжніх особистих даних.

Основними проблемами у сфері правового регулювання під час подання та розгляду електронних петицій у науковій статті виділені: (1) відсутність законодавчого закріплення за органами місцевого самоврядування повноважень по роботі з електронними петиціями, (2) брак правового регулювання компетенції органів місцевого самоврядування розглядати питання, підняті в петиціях, (3) відсутність законодавчого закріплення вимог до змісту відповіді на електронну петицію, у зв'язку з чим такі відповіді стають формальними.

У статті пропонуються напрямки вирішення вказаних проблем, зокрема, шляхом прийняття Закону України «Про електронні звернення громадян».

Ключові слова: електронні петиції, електронне урядування, участь у вирішенні питань місцевого значення, звернення громадян, е-демократія, проблеми електронних петицій.

Summary

Lialiuik O. Yu., Kuprina K. R., Oleksenko I. I. Problems of legal regulation of electronic petitions in the sphere of local government. – Article.

The article is devoted to the study of the issue of electronic petitions as an effective democratic tool of interaction between citizens and state authorities and local self-government. Electronic petitions are defined as a form of collective appeal of citizens of Ukraine to public authorities, which is submitted using information and telecommunication systems. The scientific article analyzes e-petitions as a powerful tool of e-democracy.

The article analyzes the provisions of the Law of Ukraine "On Appeals of Citizens" regarding electronic petitions. Approaches to the systematization of the procedure for submission and review of petitions are proposed. A list of factors determining the need for legal regulation of electronic petitions is provided, including: the possibility of dialogue between the authorities and citizens, ensuring freedom of expression, saving resources for ensuring forms of interaction. At the same time, it analyzes a number of problematic aspects related to the legal regulation of electronic petitions.

The article draws attention to the problem of submitting a significant number of the same type of petitions, the consideration of which does not lead to the resolution of the raised issues. A separate problem is the low level of ensuring the rights to submit electronic petitions of residents of villages and towns, the unpreparedness of their official websites for such interaction. Along with this, the problem of falsifications during voting and when registering petitions using false personal data is revealed.

The main problems in the field of legal regulation during the submission and review of electronic petitions are highlighted in the scientific article: (1) lack of legislative consolidation of local self-government bodies' powers to work with electronic petitions, (2) lack of legal regulation of the competence of local self-government bodies to consider issues raised in petitions, (3) lack of legislative establishment of requirements for the content of the response to an electronic petition, in connection with which such responses become formal.

The article proposes directions for solving the specified problems, in particular, by adopting the Law of Ukraine "On electronic appeals of citizens".

Key words: electronic petitions, electronic governance, participation in solving issues of local importance, citizens' appeals, e-democracy, problems of electronic petitions.

УДК 324.8
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.7>

О. Ю. Лялюк

orcid.org/0000-0003-1214-0580

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач відділом конституційно правових проблем

державного будівництва та місцевого самоврядування

Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування

Національної академії правових наук України

А. О. Храпська

orcid.org/0009-0009-8097-4449

студентка I курсу магістратури факультету прокуратури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

А. І. Коломієць

orcid.org/0009-0006-2919-4525

студентка I курсу магістратури факультету прокуратури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРОВЕДЕННЯ МІСЦЕВИХ РЕФЕРЕНДУМІВ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. На сьогодні усі публічні владні інституції намагаються злагоджено функціонувати, щоб країна могла розвиватись навіть у складний період воєнного стану. Після завершення воєнного стану виникне потреба у вирішенні багатьох важливих питань місцевого значення, зокрема, щодо повоєнного розвитку територій, відбудови населених пунктів, екологічних питань тощо. В той же час, видається, що найкращим чином вирішити питання розвитку територіальних громад можуть саме їх жителі шляхом проведення референдуму. Наразі у сфері проведення місцевих референдумів панує правовий вакуум, який не дозволяє навіть приблизно орієнтуватись в порядку проведення такого виду референдумів, що є неприпустимим з точки зору необхідності забезпечення прав громадян в аспекті розвитку партисипаторної демократії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика місцевих референдумів досить часто ставала предметом наукових праць багатьох українських науковців до яких належать В.М. Божко, Л. Гудзь, О.Ю. Лялюк, О.Б. Онишко Т.В. Стешенко та інші. Водночас, існує потреба такого дослідження, в якому основна увага була б звернута на аналіз наявних спірних аспектів щодо проведення місцевих референдумів та визначення шляхів їх вирішення.

Метою цієї наукової статті є аналіз сучасного стану правової та законопроектної регламентації особливостей проведення місцевих референдумів, виокремлення проблемних питань організації та проведення місцевих референдумів, а також надання власних пропозицій щодо шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до приписів ст. 69 Конституції України народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії [1]. Ця норма закладає загальні засади щодо можливостей громадян здійснювати своє волевиявлення. При цьому важливою є імперативна вимога п. 20 ст. 92 Основного Закону, що організація й порядок проведення виборів і референдумів регулюються виключно законами України [1]. Це означає, що деталізація конституційних положень щодо місцевих референдумів має відбуватись на основі окремого закону і відсутність останнього є порушенням вимог Конституції України.

Водночас, згідно ст. 7 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» місцевий референдум є формою вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення. Предметом місцевого референдуму може бути будь-яке питання, віднесене Конституцією України, цим та іншими законами до відання місцевого самоврядування. На місцевий референдум не можуть бути винесені питання, віднесені законом до відання органів державної влади. Рішення, прийняті місцевим референдумом, є обов'язковими для виконання на відповідній території. Порядок призначення та проведення місцевого референдуму, а також перелік питань, що вирішуються виключно референдумом, визначаються законом про референдуми [2]. Тож Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» не містить конкретних особливостей та не деталізує механізм проведення місцевих референдумів, а відсилає до спеціального закону про референдуми.

Історія розвитку місцевих референдумів в Україні показує, що до 2012 року зміст й процедуру таких референдумів визначав Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми». Проте, на заміну цього закону набрав чинності Закон України «Про всеукраїнський референдум», який мав урегулювати порядок здійснення громадянами України їхнього конституційного права на участь в управлінні державними справами через референдум. Втім невдовзі його було визнано неконституційним через невідповідність окремих положень Конституції та законам України, а також порушення процедури ухвалення [3, с. 140]. Після цього у 2021 році було прийнято новий Закон України «Про всеукраїнський референдум», проте його положення не поширюються на відносини щодо місцевих референдумів. Тому наразі громадяни не можуть реалізувати своє конституційне право на участь у місцевому референдумі. Ми вважаємо, що така ситуація є неприпустимою з точки зору побудови демократичного суспільства та правової держави. Низка правових норм щодо місцевих референдумів містяться, зокрема, у Законах України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про органи самоорганізації населення», «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та деяких інших, однак їх недостатньо для організації й проведення такого референдуму.

Тож, вважаємо, що виникла нагальна потреба у прийнятті спеціального закону в цій сфері суспільних відносин, оскільки довготривала відсутність можливості громадян вирішувати питання місцевого значення на референдумі негативно вплинула на стан розвитку локальної демократії.

Найбільш проблемним питанням є перспективи ухвалення такого закону й повнота правового регулювання у ньому референдарних відносин. За час відсутності законодавчого регулювання у цій сфері Верховна Рада України намагалась декілька разів урегулювати дане питання. Зокрема, були спроби прийняти законопроект про місцевий референдум № 0867 від 12.12.2012, законопроект № 2535-1 від 21.04.2015, законопроект № 2145а-3 від 08.07.2015, законопроект № 2145а-2 від 06.07.2015, законопроект № 2145а-1 від 03.07.2015, законопроект № 1221 від 02.09.2019. Наразі на розгляді парламенту перебуває законопроект про місцевий референдум № 5512 від 19.05.2021 [4].

З приводу положень цього законопроекту у лютому 2022 року було оприлюднено терміновий висновок (CDL-PI(2022)001-е) Європейською комісією «За демократію через право» (Венеційська комісія), підготовлений спільно з Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ (БДПІЛ). За його результатами законопроект про місцевий референдум оцінено позитивно, проте

містились низка важливих рекомендацій щодо його вдосконалення [5].

В аспекті нашого дослідження доцільно звернути увагу на ключові проблеми проведення місцевих референдумів у контексті вищезазначеного законопроекту. Насамперед важливо визначити головні, на наш погляд, проблемні питання та проаналізувати як вони вирішуються у вказаному законопроекті, який включено до порядку денного одинадцятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання (Постанова Верховної Ради України № 3562-IX від 06.02.2024 р.)

Щодо території проведення місцевих референдумів

Важливим є питання територіальної основи організації та проведення місцевих референдумів. У ст. 143 Конституції України визначено, що територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування забезпечують проведення місцевих референдумів [1]. З цього випливає, що проведення місцевого референдуму здійснюється саме територіальними громадами вищевказаних адміністративно-територіальних одиниць, серед яких відсутні район і область, а також район у місті. Така територіальна модель, з одного боку ураховує відсутність у районах, областях та районі у місті окремих територіальних громад, оскільки ключовим суб'єктом ухвалення рішення на місцевому референдумі виступає саме територіальна громада. З іншого боку, у ч. 7 ст. 78 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» вказано, що сільська, селищна, міська, районна в місті рада, щодо якої місцевим референдумом прийнято рішення про дострокове припинення повноважень, а також місцева рада, щодо якої Верховна Рада України прийняла рішення про призначення позачергових виборів, продовжує діяти до обрання нового складу відповідної ради [2]. Тобто, законодавство допускає можливість проведення місцевого референдуму щодо припинення повноважень районної у місті ради. Таким чином, наявна певна колізія норм, що передбачає можливість жителів району у місті проводити місцевий референдум.

На нашу думку, законодавець не є послідовним у висвітленні питань щодо правового статусу районних у місті рад, адже на сьогодні існує правова невизначеність щодо наявності такого суб'єкта як територіальна громада району у місті. У той же час, якщо законодавством про місцеве самоврядування встановлена можливість дострокового припинення повноважень районної у місті ради шляхом проведення референдуму, то вважаємо, що такі положення мають бути враховані і у майбутньому Законі України «Про місцевий референдум».

Крім того, дискусійним є питання щодо можливості проведення референдумів на територіях області та району. Вважаємо недоцільним запро-

вадження таких видів референдумів з низки причин. По-перше, на цих рівнях відсутні окремі територіальні громади, тому рішення будуть ухвалюватися спільно всіма територіальними громадами в межах області, а це вже не є питаннями суто місцевого значення. По-друге, такі референдуми складно організувати, оскільки виникають організаційні питання щодо місця проведення голосування та забезпечення явки виборців. На наш погляд, поки в Україні не запрацювали механізми електронного голосування, будуть виникати проблеми з організацією та проведенням таких референдумів.

Щодо законопроекту № 5512 від 19.05.2021, то в ньому взагалі відсутня окрема норма, де б чітко визначалось, на яких адміністративно територіальних одиницях може проводитись місцевий референдум, проте аналіз його положень показує, що він організовується виключно в межах території територіальної громади (ст.ст. 1, 23 законопроекту).

Щодо предмету місцевого референдуму

Доволі дискусійним з точки зору обсягів правового регулювання, є питання предмету місцевого референдуму.

В європейських державах предмет місцевого референдуму визначається шляхом закріплення конкретного кола питань, що можуть бути винесені на його розгляд. Найбільш широка сфера проведення місцевих референдумів з питань, віднесених до відання місцевого самоврядування, гарантована законодавством Чехії, Естонії, Фінляндії, Франції, Литви, Мальти, Польщі. За дослідженнями науковців, предметом обов'язкових референдумів, як правило, виступають питання адміністративно-територіального устрою, зокрема зміни меж адміністративно-територіальних одиниць (Італія, Угорщина, Чехія), прийняття основних нормативно-правових актів муніципалітетів (Австрія, Іспанія). Водночас є важливим перелік питань, вирішення яких не підлягає юрисдикції місцевого референдуму відповідних країн [6, с. 118]. Тому на наш погляд, для забезпечення дієвості місцевих референдумів, на законодавчому рівні мають бути визначені ті питання, які можуть виноситись на місцевий референдум та такі, що не можуть бути вирішені у такий спосіб.

У ст. 3 законопроекту «Про місцевий референдум» серед можливих питань предмету місцевих референдумів вказано: 1) затвердження статуту територіальної громади або змін до нього; 2) затвердження програми розвитку територіальної громади або змін до неї; 3) дострокове припинення повноважень сільської, селищної, міської ради; 4) дострокове припинення повноважень сільського, селищного, міського голови; 5) втрата чинності нормативно-правовим актом органу місцевого самоврядування або окремими його положеннями; 6) інше питання місцевого значення, віднесене Кон-

ституцією та законами України до відання територіальної громади, її органів та посадових осіб [3]. У цій же нормі визначені питання, які не можуть виноситись на місцевий референдум.

При цьому спірним, на наш погляд є питання щодо втрати чинності нормативно-правовим актом органу місцевого самоврядування або окремими його положеннями. Це може призводити до необґрунтованих рішень з боку територіальної громади, жителі якої не завжди є фахівцями у сфері управлінської діяльності, щодо втрати чинності актів органів місцевого самоврядування. Крім цього, варто погодитись із позицією Венеційської комісії щодо доцільності доповнення обмежень щодо предмета місцевого референдуму (зокрема, п. 2 ч. 2 ст. 3) посиланнями на міжнародне право.

Щодо права голосу

Важливим питанням в аспекті організації та проведення місцевих референдумів є правовий статус виборців, тобто суб'єктний склад ініціаторів та учасників референдумів. Важливим є той факт, що 18 травня 2021 року Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи затвердив Резолюцію 472 (2021) та Рекомендацію 459 (2021) «Проведення референдумів на місцевому рівні». Зокрема, у п. 3 (с) Рекомендації 459 (2021) наголошується: за аналогією з положеннями про участь у місцевих виборах, що містяться в Конвенції про участь іноземців у громадському житті на місцевому рівні, потрібно надати право голосу на місцевих референдумах іноземцям, які легально проживають у країні протягом п'яти років. У п. 6 пояснювальної записки до Резолюції 472 (2021) стверджується, що залучення негромадян до участі у місцевих референдумах сприятиме їх ефективній інтеграції до громади [7, с. 24]. Тобто, законодавство європейських країн розвивається таким чином, що визнається право іноземців брати участь у референдумах. Це питання є особливо важливим в умовах сучасних євроінтеграційних процесів України.

Проте, з урахуванням сучасної ситуації та воєнного стану, можливість розширити коло виборців місцевого референдуму за рахунок іноземців є передчасною. З цього приводу варто погодитись із низкою науковців, які зауважують, що у випадку надання права на участь у референдумі іноземцям існуватимуть загрози національній безпеці України. У разі створення відповідної нормативної основи, залучення іноземців до участі у місцевих референдумах здатне негативно позначитися на захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України. Це пов'язано з обов'язковою юридичною силою результатів місцевого референдуму [8, с. 21-22]. Тож, ми підтримуємо позицію тих

дослідників, які зазначають на недоцільності за сучасних умов надавати можливість іноземцям брати участь у місцевих референдумах. У ст. 6 законопроекту передбачено, що право голосу на місцевому референдумі має громадянин України, який досяг на день його проведення вісімнадцяти років та виборча адреса якого віднесена до території відповідної територіальної громади, в якій проводиться місцевий референдум (виборець) [3]. Вважаємо, що слід підтримати запропоновану позицію щодо встановлення цензу громадянства з метою недопущення негативних наслідків для державного суверенітету та територіальної цілісності України.

Щодо обов'язковості рішень

У науковій доктрині є різні позиції з приводу обов'язковості рішень, прийнятих за результатами місцевих референдумів. Так, існують думки, що рішення прийняті на референдумі містять норми прямої дії та можуть безпосередньо використовуватися у правозастосовній діяльності без ухвалення додаткових рішень компетентних суб'єктів щодо їх впровадження. Вважаємо цю позицію найбільш обґрунтованою та такою, що потребує підтримки, адже у п. 10 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023 № 3354-ІХ, який прийнятий та набуття яким чинності пов'язане із завершенням воєнного стану в Україні, самостійним суб'єктом правотворчої діяльності визначено територіальну громаду, яка приймає рішення на місцевому референдумі [9].

Водночас ці положення мають бути враховані у нормах вказаного законопроекту щодо імперативності чи консультативності їх результатів. Зокрема, у ст. 4 законопроекту «Про місцевий референдум» закріплено, що рішення всіх місцевих референдумів є обов'язковими до виконання, а у ст. 111 цього проекту передбачено, що посадові особи та органи місцевого самоврядування, до повноважень яких належить вирішення питання, що виносилося на місцевий референдум, зобов'язані протягом місяця після офіційного оприлюднення результатів місцевого референдуму розглянути результати місцевого референдуму та врахувати їх при прийнятті рішення з відповідного питання [3]. З цього випливає, що результати місцевих референдумів мають розглядатися посадовими особами та органами місцевого самоврядування, що свідчить про їх консультативний характер та певну залежність рішень референдуму від додаткових рішень органів місцевого самоврядування.

На наш погляд, результати референдумів з певних питань, мають обов'язково носити імперативний характер та бути забезпеченими можливістю їх прямої реалізації (без будь-яких додаткових рішень). Перелік таких питань, результати яких носитимуть обов'язковий характер, має визнача-

тись у відповідному законі. Крім того, закон має містити вимогу такого формулювання питання референдуму, щоб воно могло в подальшому реалізовуватись без додаткових рішень органів місцевого самоврядування. З огляду на важливість, вважаємо що це мають бути питання щодо затвердження статуту територіальної громади або змін до нього, затвердження програми розвитку територіальної громади або змін до неї, питання щодо припинення повноважень сільського, селищного, міського голови або ради тощо.

Крім того, слід окремо закріпити перелік питань щодо яких після референдуму повноважними суб'єктами буде вирішуватись питання щодо їх реалізації.

Щодо повоєнних референдумів

В умовах повномасштабного військового вторгнення та воєнного стану проведення референдумів неможливе, що чітко передбачено у ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [10]. Після завершення воєнного стану виникатиме потреба вирішення питань місцевого значення шляхом проведення місцевих референдумів.

При цьому п. 6 «Прикінцевих а перехідних положень» законопроекту «Про місцевий референдум» передбачає, що проведення місцевого референдуму у селах, селищах і містах Автономної Республіки Крим, в межах міста Севастополя, у селах, селищах і містах окремих районів Донецької та Луганської областей можливе через три роки з моменту повернення тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях під загальну юрисдикцію України. Під поверненням вищезгаданих у цьому пункті територій під загальну юрисдикцію України розуміється припинення тимчасової окупації та збройної агресії Російської Федерації проти України, а саме: виведення усіх незаконних збройних формувань, керованих, контрольованих і фінансованих Російською Федерацією, російських окупаційних військ, їх військової техніки з території України; відновлення повного контролю України за державним кордоном України; роззброєння всіх незаконних збройних формувань та найманців, які діють на тимчасово окупованих територіях України; відновлення конституційного ладу та правопорядку на тимчасово окупованих територіях України; забезпечення безпеки громадян України, які проживають на відповідних територіях Автономної Республіки Крим, Донецької і Луганської областей та міста Севастополя, після повноцінного завершення на відповідних територіях процедур з роззброєння, демілітаризації та реінтеграції відповідно до стандартів Організації Об'єднаних Націй та Організації з безпеки і співробітництва в Європі [3].

Вважаємо доцільним додати до цього переліку також населені пункти тих областей, які були тимчасово окуповані. Необхідність такого проміжного періоду зумовлена ризиками для національної безпеки та територіальної цілісності України.

Крім цього, як вдало зазначає Л. Гуздь, не вирішеною залишається проблема фінансування місцевих референдумів, оскільки певний відсоток громад є дотаційними і не зможуть реалізувати своє право на проведення місцевих референдумів через відсутність коштів у місцевому бюджеті на їх фінансування. Крім того даний проект закону було зареєстровано без жодних розрахунків впливу його положень на місцеві бюджети і автори закону не передбачили у законопроекті жодного механізму компенсації таких витрат з державного бюджету [11, с. 49]. Ми погоджуємось із цією позицією та пропонуємо після завершення воєнного стану сприяти територіальним громадам у проведенні місцевих референдумів шляхом компенсації витрат із державного бюджету.

Висновки та пропозиції. Таким чином, відсутність законодавчих положень, які б регулювали відносини у сфері організації та проведення місцевого референдуму в Україні значно гальмують розвиток партисипаторної демократії в Україні. Законопроект про місцевий референдум, внесений на розгляд Верховної Ради України вирішує важливі проблеми його організації, дозволить забезпечити можливості територіальної громади безпосередньо вирішувати питання місцевого значення, однак деякі його положення є дискусійними та потребують удосконалення.

Тому пропонуємо: більш чітко визначити територію проведення місцевих референдумів, переглянути предмет місцевого референдуму, закріпити перелік питань щодо яких рішення референдуму будуть консультативними або імперативними, оновити перехідні й прикінцеві положення щодо відтермінування проведення місцевих референдумів на певний строк після повернення тимчасово окупованих територій під владу України.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.03.2024).
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.03.2024).
3. Проект Закону про місцевий референдум № 5512 від 19.05.2021. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71942 (дата звернення: 12.03.2024).
4. Шаповал В.Д., Слободяник Т.М., Літвяков Е.М. Законодавче регулювання референдуму в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. № 77. С. 136–142.

5. Венеційська комісія оприлюднила висновок щодо законопроекту про місцевий референдум. URL: <https://rpr.org.ua/news/venetsiyaska-komisiiia-opryliudnyla-vysnovok-shchodo-zakonoproiektu-promistsevyu-referendum/> (дата звернення: 12.03.2024).

6. Степенко Т.В., Пахомов А.В. До проблеми місцевого референдуму: правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 116–118.

7. Божко В.М. Врегулювання відносин місцевого референдуму – передумова подальшої реалізації реформи децентралізації. *Правова держава*. 2021. № 44. С. 21–29.

8. Лялюк О.Ю., Дерев'яно С.С., Мустафаєва С.М. Забезпечення національної безпеки у процесі здійснення форм безпосередньої демократії на місцевому рівні. *Теорія та практика юриспруденції*. 2023. № 1(23). С. 6–31.

9. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 12.03.2024).

10. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 12.03.2024).

11. Гуздь Л. Місцеві референдуми у країнах Європейського Союзу та України: порівняльна характеристика. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2022. № 33. С. 44–51.

Анотація

Лялюк О. Ю., Храпська А. О., Коломісць А. І. Проблема правового регулювання та перспективи проведення місцевих референдумів в Україні. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню проблем правового регулювання та перспектив проведення місцевих референдумів в Україні. Автори зосереджують увагу на аналізі проблемних аспектів, які існують у сфері правової регламентації, організації та проведення місцевих референдумів.

У статті підсумовується, що відсутність законодавчих положень, які б регулювали відносини щодо місцевого референдуму, значно гальмують розвиток партисипаторної демократії в Україні, форми якої забезпечують участь громадян у вирішенні питань державного та місцевого значення. Це вимагає якнайшвидшого прийняття Закону «Про місцевий референдум».

З метою виявлення проблем правового регулювання місцевих референдумів в роботі здійснено аналіз ключових положень законопроекту «Про місцевий референдум» № 5512 від 19.05.2021 р. При цьому висловлене власне бачення напрямків вирішення низки питань, які в законопроекті регламентуються розмито, або не повною мірою відповідають положенням чинного законодавства. Зокрема, основну увагу зосереджено на питаннях території проведення місцевих референдумів, предмету референдуму та обов'язковості прийнятих на ньому рішень. У статті проаналізовано питання щодо юридичної сили рішень, прийнятих за результатами місцевого референдуму в контексті нещодавно прийнятого Закону України «Про правотворчу діяльність». Крім того, в аспекті євроінтеграційних напрямків руху України, здійснено аналіз можливостей залучення іноземців до участі у місцевих референдумах. Автори критично розцінюють можливість надати іноземцям право голосу на місцевих референдумах з урахуванням сучасної суспільно-політичної ситуації.

У науковій статті пропонується закріпити перелік питань щодо яких рішення референдуму будуть консультативними, а щодо яких – імперативними. На думку авторів, місцеві ради не повинні ухвалювати остаточне рішення щодо усіх питань, винесених на референдум.

Зроблено висновки про доцільність оновлення пунктів «Перехідних та прикінцевих положень» законопроекту щодо відтермінування проведення місцевих референдумів на певний строк після повернення тимчасово окупованих територій під владу України шляхом включення до відповідного списку усіх областей, населені пункти яких були окуповані.

Ключові слова: партисипаторна демократія, волевиявлення громадян, місцевий референдум, участь громадян у вирішенні питань місцевого значення.

Summary

Lyalyuk O. Yu., Khrapska A. O., Kolomiets A. I.
Problems of legal regulation and prospects of holding local referenda in Ukraine. – Article.

The scientific article is devoted to the study of the problems of legal regulation of electronic governance in the activities of local self-government bodies. The article classifies the problems that arise in the process of implementing electronic governance mechanisms in the activities of local self-government bodies. The main problems are proposed to be classified into legal, informational, organizational, material and financial, personnel and epistemological. The scientific article examines the essence of each problem in detail, taking into account the practice of local self-government bodies. When highlighting the relevant problems, attention

is focused on such aspects of local self-government activities as electronic appeals, electronic services, informing citizens via the Internet.

Along with this, the internal and external problems of e-government are highlighted. The main internal problem is the unregulated system of electronic document circulation in many local self-government bodies. Currently, a significant number of local self-government bodies use electronic document management systems, but some of them still prefer paper document management.

The conclusion to the work indicates the feasibility of developing a strategy for the development of e-governance in the activities of local self-government bodies and an action plan for the gradual creation of opportunities for every citizen to communicate with local self-government bodies online. In addition, amendments should be made to a number of laws, in particular the Law of Ukraine “On Local Self-Government in Ukraine” regarding the obligation to maintain websites, systematically update their information, provide a number of online services and provide opportunities for submitting electronic petitions and citizen appeals via the Internet.

At the same time, the scientific article, in addition to reforming the legal basis of e-governance in the activities of local self-government bodies, states the importance of material, financial and personnel support for this process. The prospects of developing a single portal for receiving services from local self-government bodies online are advocated. The ultimate goal of all these changes, in our opinion, should be the construction of a “smart city” in every village, town and city.

Key words: e-government, participation in solving local issues, system of local self-government, electronic petitions, websites of local self-government bodies.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.961

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.8>**Р. В. Карпенко***orcid.org/0000-0001-8484-710X**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри цивільно-правових дисциплін**Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ПРОБЛЕМ ЗДІЙСНЕННЯ НОТАРІУСОМ ОХОРОНИ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

У наш час питання власності та розпорядження нерухомим майном важливіше, ніж будь коли. Заборона відчуження є однією з ключових правових інструментів, яка регулює відносини між власником нерухомого майна і суспільством.

Ця стаття спрямована на дослідження процесу накладання заборони на відчуження нерухомого майна, її правового контексту та впливу на власника та третіх осіб. У розрізі правових аспектів та практичних ситуацій, матеріал статті розгляне ключові питання та виклики, пов'язані з введенням заборони відчуження, а також відобразить актуальні тенденції та перспективи її застосування.

Постановка завдання. У сучасному світі, де власність на нерухоме майно має неабияке значення насамперед для фізичних осіб, питання правового регулювання та обмежень на право власності стають актуальним завданням дослідження цієї наукової статті.

Накладення заборони на відчуження нерухомого майна є однією з ключових практичних ситуацій, які можуть виникнути в різних юридичних сферах. Заборона відчуження нерухомого майна обмежує право власності власника нерухомості, забороняючи йому розпоряджатися майном на свій розсуд без дозволу певних осіб. Оскільки власність на нерухоме майно є однією з основних прав людини, важливо дослідити, як заходи, такі як накладення заборони на відчуження нерухомого майна, можуть бути використані для захисту цього права від можливих порушень.

Отже, завданням цієї наукової статті є: дослідження основних підстав, за якими може бути накладена заборона відчуження нерухомого майна; детальний аналіз порядку накладення заборони відчуження нерухомого майна відповідно до чинного законодавства враховуючи також процедуру, необхідну документацію та взаємодію з відповідними організаціями й установами; вивчення та опис наслідків накладення заборони на відчуження нерухомості для власника майна та зацікавлених сторін; аналіз основних проблем,

пов'язаних з накладенням заборони відчуження нерухомого майна;

Об'єктом нашої статті є сам процес накладення заборони на відчуження нерухомого майна та всі його аспекти. Це охоплює в собі юридичні підстави, на яких може ґрунтуватися цей захід, процедуру введення заборони, порядок виконання, а також правові наслідки, які виникають для власників нерухомості та інших сторін після накладення заборони на відчуження нерухомого майна. Об'єктом дослідження є відносини, пов'язані з правами власності на нерухоме майно та їх правове регулювання в контексті заборони на відчуження.

Результати дослідження. Процедура накладення заборони на відчуження нерухомого майна та всі аспекти, що пов'язані з цією процедурою. Дослідження юридичних підстав та основ, на яких може бути накладена заборона на відчуження нерухомого майна, включаючи судові рішення, спадкові договори тощо. Аналіз процесу та порядку, яким керуються при накладенні заборони на відчуження нерухомого майна, включаючи судові етапи, подання заяв, судові слухання та видання відповідних рішень. Розгляд правових наслідків, які виникають після накладення заборони, включаючи обмеження на розпорядження майном, вплив на кредитну історію власників, їх фінансовий стан та права сторін. Врахування сучасних тенденцій, пов'язаних з накладенням заборони на відчуження нерухомого майна в сучасному правовому середовищі.

Отже, предметом нашого дослідження є аналіз і розуміння різних аспектів цього правового механізму на основі наукових джерел та попередніх досліджень.

Мета статті – дослідити та провести аналіз юридичних підстав для накладення заборони на відчуження нерухомого майна, розгляд порядку і процедури, яких необхідно дотримуватись при введенні цієї заборони. А також систематизація та узагальнення інформації про накладення заборони на відчуження нерухомого майна з точки зору юридичних аспектів.

В юридичній літературі під припиненням права власності розуміється абсолютна і безповоротна втрата правового зв'язку між власником і належної йому на праві власності річчю в результаті дії або настання різних юридичних фактів (угод, рішень суду, юридичних вчинків, подій, неправомірних дій учасників цивільних правовідносин, правомірного використання і споживання майна) [1].

Припинення права приватної власності працюючи положення цивільного законодавства України в переважній більшості випадків пов'язане з набуттям права власності на те саме майно іншою особою, але є випадки коли припинення права власності не пов'язане з набуттям цього права іншою особою. Однією із найпоширеніших підстав припинення права власності є відчуження майна. Відчуження власником свого майна як підстава припинення права власності здійснюється на основі цивільно-правових договорів, які одночасно є підставами його виникнення у набувача. З моменту набуття право власності за договором у набувача, припиняється право власності у відчужувача речі. Відчуження може бути як оплатним, так і безоплатним, здійснюватись за волею і проти волі власника [2].

Заборона відчуження нерухомого майна є важливим інструментом, що обмежує право власності власника нерухомого майна. Вказана заборона забороняє власнику нерухомого майна вільно розпоряджатися своєю власністю без попереднього дозволу від певних осіб або установ. Таким чином обов'язковою процедурою при нотаріальному посвідченні угод про відчуження або застави нерухомого майна є перевірка наявності заборони відчуження цього майна.

Суть цієї нотаріальної дії полягає у обмеженні вільногорозпоряджання майном. У випадках, коли на майно накладено заборону на його відчуження, власник конкретного об'єкту нерухомого майна втрачає змогу розпоряджатися ним без одного з елементів права власності, або без належного дозволу від конкретних осіб, котрі мають чітко визначені майнові вимоги, які можуть бути реалізовані.

Так, згідно з розділом 10 Закону України «Про нотаріат», а саме зі статтею 73 міститься перелік випадків, коли нотаріус за місцезнаходженням житлового будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, іншого нерухомого майна або за місцем розташування земельної ділянки, або за місцезнаходженням однієї зі сторін правочину накладає заборону їх відчуження:

- за повідомленням установи банку, іншої юридичної особи про видачу громадянину позики (кредиту) на будівництво, капітальний ремонт чи купівлю житлового будинку (квартири);

- за зверненням органу опіки та піклування з метою захисту особистих і майнових прав та

інтересів дитини, яка має право власності або проживає у жилому будинку, квартирі, іншому приміщенні, на відчуження якого накладається заборона;

- при посвідченні договору довічного утримання;
- при посвідченні договору про заставу жилого будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого майна;
- за повідомленням іпотекотримача;
- в усіх інших випадках передбачених законом [3].

Науковці, систематизовуючи правоприпинення права власності виділяють їх три групи: добровільне право власності (за волею власника) – відчуження власником свого майна, знищення ним його, відмова власника від свого майна, припинення юридичної особи за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами тощо; примусове припинення права власності, що відбувається проти волі власника (або без урахування її) – припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі; викупу пам'яток історії та культури; викупу земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю; викупу нерухомого майна у зв'язку з викупом з метою суспільної необхідності земельної ділянки, на якій воно розміщене; звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника; ревізії; конфіскації; припинення юридичної особи за рішенням суду про визнання недійсною державну реєстрацію юридичної особи, про визнання банкрутом, а також в інших випадках, встановлених законом (ст. 110 ЦК України), тощо; з об'єктивних причин, що не залежать від волі осіб, на виникнення та перебіг яких власник (інша особа) не може впливати (знищення майна в результаті стихійного лиха, смерть власника тощо). Фізична особа може скласти заповідальне розпорядження, яке вступає в силу на випадок смерті, але внаслідок незворотності цього процесу (настання смерті) смерть власника є тією об'єктивною обставиною, яка має бути визнана такою, на настання якої особа, за розумних умов, впливати не може [5, с. 46].

Накладання заборони на відчуження нерухомого майна проводиться шляхом вчинення посвідчувального напису на повідомленні банку, підприємства чи організації про видачу позики (кредиту) на будівництво, капітальний ремонт чи купівлю житлового будинку, квартири. Один примірник повідомлення з написом нотаріуса про накладення заборони щодо відчуження майна, видається представнику відповідного банку, підприємства чи організації, що видав (ла) позику (кредит), а другий залишається у справах нотаріуса [4].

Слід зауважити, що у статті 34 Закону України «Про нотаріат» також передбачено нотаріальні дії, що вчиняють нотаріус, насамперед мова йде

про пункт 9 вказаної статті – нотаріуси накладають та знімають заборону щодо відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно), об'єктів незавершеного будівництва та майбутніх об'єктів нерухомості, що підлягають державній реєстрації [3].

Процедура зняття заборони відчуження нерухомого майна регламентована в главі 15 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства Юстиції України, а саме перелік знаходиться в пункті 5.1 вказаної глави: нотаріус знімає заборону відчуження майна при одержанні повідомлення:

- кредитора про погашення позики;
- про припинення (розірвання, визнання недійсним) договору застави (іпотеки);
- про припинення договору іпотеки у зв'язку з набуттям іпотекодержателем права власності на предмет іпотеки в рахунок виконання основного зобов'язання, після припинення договору іпотеки у зв'язку з відчуженням іпотекодержателем предмета іпотеки;
- про припинення, розірвання, визнання недійсним договору ренти, довічного утримання (догляду), спадкового договору;
- органів опіки та піклування про усунення обставин, що обумовили накладення заборони відчуження майна дитини;
- про скасування рішення суду про оголошення фізичної особи померлою або закінчення п'ятирічного строку з часу відкриття спадщини на майно особи, оголошеної померлою;
- про смерть другого з подружжя, що склали спільний заповіт;
- про скасування рішення суду про позбавлення батьків дитини батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьківських прав;
- про смерть відчужувача за спадковим договором або про смерть другого з подружжя, що уклали спадковий договір;
- про відчуження майна, переданого під виплату ренти;
- за рішенням суду;
- в інших випадках, передбачених законом [4].

Про зняття заборони нотаріус письмово повідомляє кредитора. Повідомлення судових або слідчих органів та органів державної виконавчої служби про зняття арешту після опрацювання повертається нотаріусом ініціаторам звернення. Копія такого повідомлення залишається у справах нотаріуса. Про зняття заборони, а також про зняття судовими або слідчими органами та органами державної виконавчої служби накладеного ними арешту на майно нотаріус робить відповідні відмітки в реєстрі для реєстрації заборон і арештів та в алфавітній книзі обліку заборон відчуження і арештів нерухомого майна. Відомості про зняття заборони відчуження нерухомого

майна, а також про зняття судовими або слідчими органами та органами державної виконавчої служби накладеного ними арешту на об'єкти нерухомого майна підлягають обов'язковій реєстрації в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно в порядку, установленому законодавством у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно [6; 7].

Висновки. Заборона відчуження нерухомого майна є нотаріальною дією, яка обмежує право власності власника нерухомості, забороняючи йому розпоряджатися майном на свій розсуд без дозволу певних осіб. Заборона відчуження може бути накладена на підставі:

- договору, наприклад, договору позики, договору застави, договору довічного утримання;
- рішення суду;
- акта державного органу, наприклад, рішення про визнання особи недієздатною або обмежено дієздатною, рішення про накладення арешту на майно;
- вимоги органу опіки та піклування, наприклад, у разі відчуження майна дитини.

Накладення заборони відчуження нерухомого майна здійснюється нотаріусом на підставі відповідного документу, що є підставою для її накладення. Нотаріус вчиняє посвідчувальний напис на документі, який є підставою для накладення заборони.

Накладення заборони відчуження нерухомого майна має такі наслідки:

- власник не може відчужити його без дозволу особи, на користь якої накладена заборона;
- у разі порушення заборони відчуження нерухомого майна власник нерухомості может бути притягнутий до відповідальності за порушення нотаріальних дій.

Заборона відчуження нерухомого майна є важливим інструментом захисту прав осіб, які мають право на майно у разі виникнення певних обставин. Вона дозволяє запобігти неправомірному відчуженню майна та забезпечує виконання зобов'язань власника майна.

Література

1. Харченко О.С. Підстави припинення права власності: Монографія. К.: Вид-во Європ. ун-ту. 2009. 174 с.
2. Підстави припинення права власності: загальна характеристика. URL: <https://testderz.com/zno-pravo/civil-law-lecture/підстави-припинення-права-власності>
3. Закон України «Про нотаріат». URL: <https://www.rada.gov.ua/>
4. Наказ Міністерства Юстиції України «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України».
5. Білецький Д.М. Способи припинення права приватної власності за цивільним законодавством України. Одеса, 2018.
6. Кравченко О.В. Накладання та зняття заборони щодо відчуження нерухомого майна (майно-

вих прав на нерухоме майно) і транспортних засобів, що підлягають державній реєстрації. URL: <https://kravchenko-notary.com.ua/notarial-acts/37/nakladannja-ta-znjattja-cshodo-vidchuzhennja-neruhomogo-majna-majnovih-prav-na-neruhome-348/>

7. Rudenko L. Liquidation of multi-apartment building co-owner association under the court decision. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Volume 1, no. 2. С. 108–116. <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/8229>

Анотація

Карпенко Р. В. Аналіз окремих проблем здійснення нотаріусом охорони суб'єктивних цивільних прав. – Стаття.

Ця стаття ретельно досліджує важливий юридичний аспект – процедуру накладання заборони на відчуження нерухомого майна. У сучасному правовому середовищі, цей захід набуває особливого значення, насамперед через те, що стає дієвим механізмом для захисту прав власності та інтересів сторін у цивільних та фінансових справах.

Метою вчинення такої нотаріальної дії, як накладання та зняття заборони щодо відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно), що підлягають державній реєстрації, є забезпечення своєчасного виконання боржником свого зобов'язання. Вказаний результат досягається шляхом забезпечення невідчужуваності майна, яке належить боржникові, і є предметом зобов'язального правовідношення протягом строку дії такого зобов'язання. Такий правовий механізм створює додаткові можливості для кредитора, який (у разі порушення боржником свого зобов'язання) зможе задовольнити належні йому вимоги за рахунок майна, на яке накладено заборону відчуження. Юридичний результат учинення зазначеної нотаріальної дії підсилюється обов'язковістю державної реєстрації обтяження, яке виникає в результаті її вчинення. Інформація, зареєстрована у зазначеному реєстрі, є офіційною і такою, що підлягає перевірці під час учинення кожного правочину щодо відповідного майна. З огляду на це, зареєстроване обтяження набуває офіційного значення і запобігає неправомірним діям із відповідним майном, тобто має охоронну спрямованість. Підсилити дієвість зазначеного правового механізму має запровадження використання нотаріусом додаткових засобів електронної ідентифікації під час роботи з реєстрами. Іншою нотаріальною дією, спрямованою на охорону прав, є приймання на зберігання документів. Указана дія має спільні риси з договором на зберігання цінностей у банку (ст. 969 Цивільного кодексу України). Цей факт свідчить саме про охоронний характер нотаріальної дії.

У цій науковій статті розглядаються різноманітні юридичні підстави, котрі можуть призвести до вжиття цього заходу, аналізуються порядок та процедура, які повинні бути дотримані при введенні заборони на відчуження нерухомого майна. Також детально розглядаються правові наслідки таких обмежень для власників нерухомого майна та інших зацікавлених сторін.

Дослідження базується на відомих юридичних нормах та може бути корисним для фахівців у сфері права, нерухомості, а також для всіх, хто цікавиться вивченням юридичних аспектів власності на нерухоме майно та його правового регулювання.

Дослідження також є актуальним і з погляду правового захисту громадян, які можуть опинитися в ситуації обмеження права власності на нерухоме майно.

Ключові слова: відчуження нерухомого майна, нерухоме майно, заборона на відчуження, юридичні підстави, спадковий договір, процедура накладання заборони, правові наслідки, порядок виконання, охорона прав, нотаріальні дії, нотаріус, державна реєстрація, зберігання документів.

Summary

Karpenko R. V. Analysis of certain issues of notary protection of subjective civil rights. – Article.

This article provides an in-depth examination of a crucial legal aspect – the procedure for imposing restrictions on the alienation of real property. In the contemporary legal landscape, this measure holds particular significance, primarily because it serves as an effective mechanism for safeguarding property rights and the interests of parties in civil and financial matters.

The purpose of such a notarial act as imposition of a ban on the real property transfer (property rights to real property) is to ensure the timely fulfillment of the debtor's obligation. This result is achieved by ensuring the inalienability of the debtor's property during the term of the obligation. Such a legal mechanism creates additional opportunities for the lender. If the debtor violates his obligation, the creditor will be able to satisfy his claims at the expense of the relevant real estate. The legal result of the performance of the specified notarial act is strengthened by the obligatory state registration. The information registered in the said register is official and is subject to verification at transaction. In view of this, this legal mechanism prevents illegal actions with the relevant property and has a protective focus. In accordance with the current legislation, the principle of “single cycle” of notarial and registration acts has been introduced. This mechanism is aimed at preventing violations in the field of real estate. As a result, it helps protect the rights of owners, users, creditors and others. An important step towards strengthening the reliability of the State Register was the adoption of the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Protection of Property Rights”, to which the Notary Chamber of Ukraine actively participated in the development of the bill. The introduction of the use of additional means of electronic identification by a notary should strengthen the effectiveness of this legal mechanism.

This scholarly article explores diverse legal grounds that may lead to the implementation of such measures, analyzing the procedures and requirements to be followed when imposing restrictions on the alienation of real property. Furthermore, it delves into the legal consequences of such limitations for property owners and other stakeholders.

The research is grounded in established legal norms and practices and can be of value to legal professionals, real estate experts, and anyone interested in the study of legal aspects concerning real property ownership and its legal regulation. The study is also pertinent in terms of legal protection for citizens who may find themselves in situations involving restrictions on property ownership.

Key words: alienation of real property, real estate, alienation restriction, legal grounds, judicial procedure, testamentary contract, imposition procedure, protection of rights, notarial acts, notary, state registration, storage of documents.

УДК 347.1
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.9>

Г. Л. Крушельницька
orcid.org/0000-0001-9934-6973
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України

ГЕНОМ ЛЮДИНИ ЯК ОСОБИСТЕ НЕМАЙНОВЕ БЛАГО ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Постановка проблеми. Поява швидких, високоефективних і недорогих біомедичних методів дослідження ДНК, здатних вивчати геном людини шляхом зчитування послідовностей її ДНК, зростає в геометричній прогресії. Застосування геноміки в повсякденній медичній практиці покращує ефективність профілактичної медицини та відкриває можливості розвитку персоналізованого лікування, яке може значно покращити послуги у сфері охорони здоров'я, а також надати велику кількість даних для медичних досліджень. При цьому Україна знаходиться ще на початку свого шляху адаптації вітчизняного законодавства до вже об'єктивно існуючих досягнень генетики та геноміки. Важливим кроком стало прийняття Закону України «Про реєстрацію геномної інформації людини», що принаймні поклало початок впровадження у вітчизняній нормативно-правовій простір явищ, породжених розвитком геноміки. Водночас необхідно враховувати, що геном людини є невід'ємною складовою її біологічної природи, а поява можливості вчинення маніпуляцій щодо генома породжує потребу в його ефективному захисті, як однієї з фундаментальних особистісних та соціальних цінностей. Саме тому поняття людського генома як окремого особистого немайнового блага необхідно закріпити на нормативному рівні, а також забезпечити його відповідною цивільно-правовою охороною.

Постановка завдання. З огляду на викладене, метою статті є з'ясування цивільно-правової природи генома людини як особистого немайнового блага фізичної особи, розмежування понять здоров'я і генома, а також визначення меж втручання у геномну природу людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам визначення нематеріальних благ у цілому й особистих немайнових благ зокрема, були присвячені наукові роботи багатьох вітчизняних цивілістів, серед яких варто відзначити об'ємні праці О. В. Кохановської, Р. О. Стефанчука, С. О. Сліпченка, С. Б. Булеци, Ю. О. Заїки, В. Л. Скрипника, О. О. Пунди, Л. В. Малюги, І. В. Бондар, Л. В. Федюк. Водночас більшість існуючих досліджень мають здебільшого уза-

гальнюючий характер, а деякі з них зосереджуються на змісті окремих особистих немайнових благ, таких як життя, здоров'я тощо. У свою чергу дослідження генома людини у якості нематеріального об'єкта цивільних прав у вітчизняній цивілістиці взагалі відсутні, що додає актуальності тематиці цієї наукової статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочинаючи обґрунтування можливості віднесення генома людини до особистих немайнових благ фізичної особи, дотримуючись методології наукового дослідження, спочатку необхідно визначити поняття «особистого немайнового блага», враховуючи, що у цьому словосполученні кожне слово має важливе значення. Зокрема термін «благо», як вказує О. В. Кохановська, означає цінність, притаманну матеріальним предметам навколишнього світу, які створені природою або людьми, а також людські цінності, належні людині від природи в силу самого її фізичного існування чи які набуваються в результаті існування в соціумі і не мають майнової цінності, можуть усвідомлюватися людиною як живою істотою чи бути притаманними створюваним нею угрупованням [1, с. 250]. У науковій літературі неодноразово наголошувалося на тому, що особисті немайнові блага є одним із видів нематеріальних благ як об'єктів цивільних прав, тому важливо відзначити, що особистим немайновим благам притаманна ознака «нематеріальності», що вказує на відсутність у блага фізичної субстанції, оскільки воно не належить до предметів матеріального світу та не окреслюється властивостями форми, розміру, кольору, структури [2, с. 93]. Особисте немайнове благо характеризується ознакою нерозривного зв'язку з людиною блага природного або соціального походження, які мають специфічного носія, що характеризується властивостями індивідуальності та неповторності [3, с. 68]. Крім того, такі блага позбавлені майнового змісту, оскільки у них відсутній майновий еквівалент та їх неможливо точно оцінити у грошах [4, с. 142]. Варто відзначити, що у доктрині цивільного права досить часто зустрічається думка про те, що блага у зв'язку з їх переважно природним походженням

не підлягають регулюванню правом, натомість можуть регулюватися процеси задоволення окремих особистих потреб [5, с. 199]. Нематеріальні блага існують об'єктивно, незалежно від їхньої правової регламентації законодавцем, водночас суб'єкт повинен мати реальну можливість їх використовувати, а також охороняти та захищати у разі порушення [6, с. 121]. Саме з цією метою законодавець закріпив у ЦК України цілу низку особистих немайнових прав, зокрема таких, що забезпечують природне існування фізичної особи, об'єктами яких виступають немайнові блага, нерозривно пов'язані з особистістю фізичної особи і спрямовані на задоволення її особистих потреб. Такі права можна назвати біологічними, оскільки вони відображають встановлену в державі сукупність правових норм, спрямованих на забезпечення існування людини як живої біологічної істоти, як автономно існуючого організму [5, с. 202]. Видається, що геном людини є самостійним благом і цінністю, що становить окремий об'єкт таких біологічних прав.

Для того, щоб розглянути геном людини з точки зору такого об'єкта цивільних прав, як особисте немайнове благо, потрібно з'ясувати його поняття. У біології геном визначають як повний набір інструкцій ДНК, які знаходяться в клітині, що містить всю інформацію, необхідну для розвитку і функціонування індивіда [7], адже саме нуклеотидними основами ДНК задаються характеристики людського біологічного виду і кожного індивіда окремо. Геном людини – це весь генетичний код із більше ніж трьох мільярдів пар основ, необхідних для створення людської істоти [8, с. 95], це сукупність усього генетичного матеріалу людини, наявного у конкретному організмі [9, с. 67]. Оскільки кожна жива істота, не виключаючи людини, є результатом внутрішньої біологічної побудови, геном є складним явищем, яке включає елементи матерії, інформації та енергії [10, с. 13]. Не зважаючи на те, що у всьому світі стрімко розвиваються біомедичні технології, зокрема у сфері геноміки та генної інженерії, на нормативному рівні поняття генома не закріплено. У Загальній декларації про геном людини і права людини від 11 листопада 1997 року проголошується, що геном людини лежить в основі початкової спільності усіх представників людського роду, а також визнання їх невід'ємної гідності та різноманіття. Геном людини знаменує собою надбання людства [11]. Такий підхід до розуміння людського геному є занадто широким і при цьому не інформативним, адже не відображає конкретного змісту явища, що розглядається. У вітчизняному законодавстві дефініція генома також відсутня, хоча можна зустріти деякі похідні поняття. Так, у Законі України «Про дер-

жавну реєстрацію геномної інформації людини» використовується термін «геномна інформація людини» під якою розуміються відомості про генетичні ознаки людини [12]. У статті 29 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», якою закріплюється «збереження генофонду народу України» застосовується поняття «генетичний апарат людини» [13], зміст якого не розкривається. Однак із викладеного можна зробити висновок, що геном людини є природною генетичною структурою індивіда, яка визначає його біологічні характеристики, що вказує на окреме місце людського генома в системі особистих немайнових благ.

Водночас, зважаючи на те, що в Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» зазначається, що вроджені аномалії (хромосомні) або генетичні схильності можуть охоплюватися категорією «стан здоров'я», видається, що законодавець невиправдано змішує поняття «геном» та «здоров'я», хоча безперечно вони між собою пов'язані і мають деякі спільні ознаки. Зокрема «здоров'я» як об'єкт нематеріального світу знаходить своє природне втілення в матеріальному об'єкті – організмі людини [14, с. 41], і це ж саме можна сказати про людський геном. Здоров'я є складно організованою інформаційною системою біологічної, психічної, соціальної природи [15, с. 156], і геном є структурованою сукупністю генетичної інформації про характеристики людського біологічного виду в цілому, і конкретної особи зокрема. Здоров'я людини залежить від низки зовнішніх як природних, так і соціальних факторів, які впливають на процес його формування. Узагальнені підсумки досліджень щодо здоров'я людини показали, що воно залежить від таких чинників як соціально-економічні та екологічні умови, стан системи охорони здоров'я, умови та спосіб життя, спадковість [16]. Також, як відзначено у статті 3 Загальної декларації про геном людини та права людини від 11 листопада 1997 року, і геном в силу його еволюційного характеру схильний до мутацій, він містить у собі можливості, які виявляються по-різному залежно від природного та соціального середовища кожної людини, зокрема стану здоров'я, умов життя, харчування та освіти [11]. Тобто здоров'я і геном є взаємозалежними, але не тотожними благами. Основна функція здоров'я полягає у забезпеченні добробуту і безпеки людини, наданні їй свободи, активності та самоствердження, пізнанні навколишнього світу, що саме й відрізняє людину від інших живих організмів [17, с. 47]. Натомість основна функція генома – забезпечувати життєдіяльність клітин, тканин, органів і передавати інформацію про спадкові властивості організму наступним організмам.

Аналізуючи визначення поняття «здоров'я», надане Р. О. Стефанчуком як наявного соматичного та психічного стану життєдіяльності організму, який визначається системою якісних та кількісних медичних показників [15, с. 159], необхідно звернути увагу на ключове слово «наявний» – здоров'я відображає поточний стан біологічних систем організму людини, наявність чи відсутність захворювань у конкретний момент часу, на підставі чого лікарями обираються відповідні протоколи лікування. На противагу, геном є закодованою програмою розвитку людини, що втілюється у матеріальному світі і містить інформацію про генетичні схильності людини, як існуючі, так і потенційні, про ефективність дії певних методів лікування і профілактики захворювань на конкретний організм, про походження особи від батьків, про її спорідненість із родичами, про хвороби, якими хворіли предки і навіть про етнічну та популяційну приналежність, що дозволяє звернутися до персоналізованої медицини. Як бачимо, здоров'я і геном кардинально відрізняються з точки зору об'єму інформації, яку вони уособлюють: здоров'я відображає наявний стан здоров'я конкретної особи, а геном кодує в собі дані про спадковість, існуючий, потенційний стан організму не лише особи, але і її близьких родичів. У свою чергу знання інформація про розташування генів у геномі та про їх послідовності має велику цінність, оскільки саме ці знання дозволяють проводити геномні маніпуляції, «вирізати» або «вставляти» необхідні гени і тим самим модифікувати, редагувати геном [10, с. 11].

У зв'язку із цим доцільно доповнити Главу 21 ЦК України статтею, яка закріпить особисте немайнове право фізичної особи на охорону генома, яке б забезпечило цивільно-правовий захист від необґрунтованих втручань у геном людини. Це є особливо актуальним з огляду на те, що на початку 2019 року Всесвітня організація охорони здоров'я ухвалила рішення про скликання Експертного комітету з розробки глобальних стандартів у сфері нагляду за дослідженнями з редагування генів людини з метою розгляду наукових, етичних, соціальних та юридичних викликів, пов'язаних із редагуванням генів, для забезпечення належної оцінки ризику та користі. Наукове співтовариство закликала запровадити мораторій на редагування геному людини у клінічній практиці на п'ятирічний період, який спливає цього року. Така заборона не поширювалася лише на редагування геному ембріона в дослідницьких цілях (за умови, що ембріон не підлягає пересадженню у порожнину матки жінки), а також на редагування геному в соматичних клітинах людини з метою лікування захворювань [18].

На сьогоднішній день межі втручання у геном людини закріплено на у статті 13 Конвенції про права людини та біомедицину, де передбачено, що

втручання з метою видозміни геному людини може здійснюватися лише у профілактичних, діагностичних або лікувальних цілях, тільки якщо воно не має на меті внести будь-яку видозміну у геном нащадків [19]. Розуміючи під втручанням у геном людини цілеспрямовану діяльність фахівців із введення, зміни або видалення генного матеріалу за допомогою певних біомедичних технологій з клітин організму з метою створення та активізації якісно нової генетичної конструкції в рамках даного організму, на міжнародному рівні прийнятною вважається модифікація генома людини у рамках персоналізованої медицини, при застосуванні соматичної клітинної терапії, яка може принести користь лише конкретному пацієнту. Водночас недопустимим є редагування зародкової лінії людини, адже лікарі тим самим втрутаються в життя майбутніх поколінь, які не давали згоди на таке втручання [20, с. 92-93]. З погляду такої позиції впливає необхідність наявності обов'язкової згоди фізичної особи (традиційно добровільної та інформованої) на втручання у її геном, що є становить один із принципів біомедичної діяльності. Проте існують випадки, коли зміна людського геному відбувається поза її волею. Наприклад ретровіруси мають здатність вмонтовуватися в геном людини і наче ставати його «власними» генами. Початково геном цих вірусів являє собою РНК, але потрапивши в клітину, вірус зі своєї РНК будує ДНК-копію (клон), яка вбудовується в геном клітини людини [21, с. 83]. Саме тому при обговоренні змісту статті 13 Конвенції про права людини та біомедицину точилися дискусії, що мається на увазі під втручанням у геном – незмінність ядерної ДНК чи йдеться також про РНК. Насправді це питання останнім часом набуло ще більшої актуальності на тлі пандемії COVID-19. У 2023 році Нобелівську премію з фізіології або медицини 2023 року отримали вчені, що розробили технологію, на базі якої було створено мРНК-вакцини проти коронавірусної хвороби, яку отримали мільйони людей в усьому світі. Такі вакцини на основі нуклеїнової кислоти передають в клітини організму людини певний набір «інструкцій» у вигляді ДНК або мРНК, спонукаючи їх синтезувати потрібний специфічний білок, який імунна система організму повинна розпізнати і сформувати до нього імунну відповідь [22]. З одного боку, як запевняють медики, мРНК-вакцини не змінюють геном людини, оскільки мРНК у подальшому знищується клітинами імунітету, з іншого боку введення таких вакцин є короткостроковим втручанням у генетичну структуру людини, на що, видається, має бути обов'язково отримана її інформована добровільна згода.

Висновки. Геном людини є особистим немайновим благом фізичної особи і являє собою природну генетичну структуру людини, що визначає її як

виду, так і особисту унікальну біологічну сутність. Людський геном містить у собі інформацію про спадкові схильності, прогнозовані захворювання, потенційний стан здоров'я, родинні зв'язки, етнічне та популяційне походження фізичної особи, тому геном має підлягати особливій правовій охороні як окреме особисте немайнове благо. У зв'язку із цим видається необхідним у межах рекодифікації цивільного законодавства передбачити окрему статтю «Право на охорону генома людини», у якій закріпити визначення поняття генома, а також включити до неї положення, згідно якого втручання, спрямовані на зміну геному людини, можуть проводитися лише з профілактичною або терапевтичною метою за вільною інформованою згодою фізичної особи, а втручання у геном людини з метою зміни ідентичності зародкової лінії людини або її потомства є недопустимим.

Література

1. Актуальні проблеми приватного права України: збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Н. С. Кузнецової / Відп. ред Р. А. Майданік та О. В. Кохановська. К. : ПрАТ «Юридична практика», 2014. 564 с.

2. Сліпченко С. О. Місце об'єктів особистих немайнових правовідносин у системі об'єктів цивільного права. *Право і суспільство*. 2013. № 6-2. С. 92–97.

3. Посикалюк О. О. До питання про об'єкт особистих немайнових прав фізичних осіб. *Юридична Україна*. 2009. С. 65–71.

4. Бондар І. В. Об'єкти особистих немайнових правовідносин. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 141–145.

5. Пунда О. О. Поняття особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. С. 197–204.

6. Коробцова Н. В. Нематеріальні блага як об'єкт цивільного права. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 5. Том 1. С. 119–122.

7. Genome: Talking Glossary of Genomic and Genetic Terms. URL: <https://www.genome.gov/genetics-glossary/Genome>.

8. Eugene Rosenberg, Chapter 11 – The Human Genome, Editor(s): Eugene Rosenberg, It's in Your DNA, Academic Press, 2017, Pages 95–104.

9. Singh, Kshitij Kumar. Human genome and human rights: an overview. *Journal of the Indian Law Institute*. 2008 № 1 (50) (2008). P. 67–80.

10. Berg, L. N., Puchkov, O. A., Lisachenko, A. V., Radosteva, Yu. V., Krylatova, I. Yu. & Fetyukov, F. V. Philosophical and Legal Foundations of the Methodology of Scientific Knowledge of the Genome. *European and Asian Law Review*. 2021. № 4 (1). P. 5–15.

11. Загальна декларація про геном людини та права людини від 11 листопада 1997 р. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/human_genome.shtml

12. Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 09.07.2022 № 2391-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#n55>

13. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12?find=1&text=генет#w1_2

14. Стефанчук Р. О., Зелінський А. М. Право на здоров'я як особисте немайнове право фізичних осіб. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. С. 40–45.

15. Стефанчук Р. О. Здоров'я фізичної особи як об'єкт її особистих немайнових прав. *Форум права*. 2007. № 1. С. 154–160.

16. Федько О. А. Багатоаспектність поняття здоров'я у сучасній науковій думці. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2009. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=76>

17. Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження: колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю. Д. Бойчука. Харків : Вид. Рожко С. Г., 2017. 488 с.

18. Eric Lander et al. Adopt a moratorium on heritable genome editing. *Nature*. 2019. URL: <https://www.nature.com/articles/d41586-019-00726-5>

19. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину : Конвенція Ради Європи від 04.04.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/994_334#Text

20. Rodgers A., De Bousingen D. D. Bioethics in Europe. Council of Europe Press. 1995.

21. Вархомій П. Т., Міхеєв А. О. Можливий вплив вірусів на геном людини. *Клінічна та експериментальна патологія*. 2017. Том 16. № 2(60). Ч. 2. С. 83–84.

22. Нобелівську премію з медицини отримали розробники мРНК технології, що дозволила створити вакцини від COVID-19. Національний портал з імунізації. URL: <https://vaccine.org.ua/2023/10/04/nobelivsku-premiyu-orymaly-rozrobnyky-vakczyny-vid-covid-19/>

Анотація

Крушельницька Г. Л. Геном людини як особисте немайнове благо фізичної особи. – Стаття.

У статті розглядається актуалізація дослідження поняття генома людини як об'єкта цивільних прав, з огляду на стрімкий розвиток біомедичних технологій у сфері геноміки. Поява можливості «прочитати» людський геном та використовувати геномну інформацію як для ідентифікації особи, так і для покращення послуг персоналізованої медицини, підвищення ефективності боротьби зі спадковими захворюваннями, створила умови для здійснення фізичного впливу на геном людини. Відповідно, виникає необхідність у забезпеченні цивільно-правової охорони генома людини як об'єкта цивільних прав. У зв'язку із цим у статті досліджується поняття нематеріального блага та особистого немайнового блага, зазначаються їхні характерні ознаки, що полягають у особистісному зв'язку із фізичною особою та відсутністю майнового змісту. Автором визначається поняття «генома людини» як з біологічної, так і з цивілістичної точок зору. Звертається увага на те, що людський геном є багатовимірним явищем, оскільки становить як біологічну, так і інформаційну складову людини. Робиться висновок, що геном людини являє собою природну генетичну структуру людини, яка визначає її як виду, так і особисту унікальну біологічну сутність, що відповідає ознакам особистого немайнового блага фізичної особи. У статті розмежовуються взаємопов'язані поняття «здоров'я» та «генома людини». Відзначається, що здоров'я відображає наявний у конкретний момент часу поточний стан організму людини, у той час як геном містить у собі інформацію про спадкові схильності, прогнозовані захворювання, потенційний стан здоров'я, родинні зв'язки, етнічне та популяційне походження фізичної особи. Обґрун-

товується необхідність доповнення ЦК України нормою про охорону генома людини, яка передбачатиме можливість втручання в людський геном у межах, передбачених Конвенцією про права людини та біомедицину, тобто лише з діагностичною, профілактичною та лікувальною метою, і виключно за наявності добровільної інформованої згоди фізичної особи. При цьому пропонується закріпити пряму заборону редагування зародкової лінії людини.

Ключові слова: геном людини, біомедичні технології, особисте немайнове благо, об'єкти цивільних прав.

Summary

Krushelnytska H. L. The human genome as a personal non-property good of an individual. – Article.

The article considers the actualization of research on the concept of the human genome as an object of civil rights, given the rapid development of biomedical technologies in the field of genomics. The emergence of the possibility to «read» the human genome and to use genomic information both for identifying a person and for improving the services of personalized medicine, increasing the effectiveness of the fight against hereditary diseases, created the conditions for physical influence on the human genome. Accordingly, there is a need to ensure civil law protection of the human genome as an object of civil rights. In this regard, the article explores the concept of intangible good and personal non-property good, their characteristic features are

noted, which consist in a personal connection with a natural person and the absence of property content. The author defines the concept of “human genome” from both a biological and a civilistic point of view. Attention is drawn to the fact that the human genome is a multidimensional phenomenon, as it is both a biological and an informational component of a person. It is concluded that the human genome represents the natural genetic structure of a person, which defines him as a species and a personal unique biological entity, which corresponds to the characteristics of the personal non-property good of a physical person. The article distinguishes between the interrelated concepts of «health» and «human genome». It is noted that health reflects the current state of the human body at a specific moment in time, while the genome contains information about hereditary predispositions, predicted diseases, potential health status, family ties, ethnic and population origin of a physical person. The necessity of supplementing The Civil Code of Ukraine with a norm on the protection of the human genome is substantiated, which will provide for the possibility of interfering with the human genome within the limits stipulated by the Convention on Human Rights and Biomedicine, i.e. only for diagnostic, preventive and therapeutic purposes, and only in the presence of the voluntary informed consent of a natural person. At the same time, it is proposed to enshrine a direct ban on editing the human germ line.

Key words: human genome, biomedical technologies, personal non-property good, objects of civil rights.

УДК 346

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.10>**О. Ю. Курепіна***orcid.org/0009-0001-2096-7943*

кандидат юридичних наук,

докторант

Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень

імені В. К. Мамутова

Національної академії наук України»

ПРАВОВІ ЗАСОБИ ВЕРТИКАЛЬНОГО ТИПУ У СИСТЕМІ ЗАСОБІВ СТИМУЛЮЮЧОГО ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Постановка проблеми. Реалізація державною економічної політики, особливо в умовах воєнного стану та у період повоєнного відновлення, має бути спрямовано на створення сприятливих правових умов організації та здійснення господарської діяльності, що дозволить залучити інвестиційні кошти для вирішення значного кола проблем у соціально-економічній, екологічній тощо сферах суспільного життя. Досягти зазначеного вбачається за можливе у разі використання переваг стимулюючого правового режиму господарювання, який, у попередніх авторських розробках, пропонується розглядати як систему правових норм, спрямованих на регулювання господарських відносин із використанням комплексу правових засобів стимулюючого характеру, які переслідують мету створення передумов для реалізації державної економічної політики за її пріоритетними напрямками у спосіб, який забезпечить сталий розвиток держави та суспільства [1].

Стимулювання суб'єктів господарювання здійснюється, як правило, із використанням комплексу правових засобів, різних за своїм змістовним наповненням та цільовою спрямованістю, підставами та умовами застосування тощо. У зв'язку з цим у наукових джерелах знайшли поширення різноманітні класифікації засобів державного регулювання господарської діяльності, серед яких, на думку Я.В. Петруненка, превалює підхід до поділу господарсько-правових засобів на прямі та непрямі [2, с. 88]. Враховуючи зазначене та спираючись на інші наукові класифікації, проведені авторські наукові пошуки дозволили запропонувати диференціацію правових засобів стимулювання економіки на дві великі групи (типи): вертикальні та горизонтальні. В основу такого поділу покладено критерії ступеня правового впливу на суб'єкта господарювання, характеру організації правових зв'язків, а також правових підстав застосування зазначених правових засобів [3, с. 192]. Відтак, більш ґрунтовне висвітлення правових засобів вертикального типу з урахуванням права Європейського Союзу, наближення до якого національного законодавства постає на

даний час пріоритетним завданням євроінтеграційної стратегії України, зумовлює потребу у проведеному цьому дослідженні.

Стан опрацювання проблеми. У науковій юридичній літературі питання правових засобів державного регулювання господарської діяльності, функціонального призначення та особливостей застосування правових засобів стимулювання залучення інвестицій в економіку держави знайшли вияв у працях Ю.Є. Атаманової, В.Є. Вакім, М.Д. Василенка, О.М. Вінник, С.І. Єршової, О.Р. Зельдіної, Л.В. Крупи, О.Є. Ліллемяе, Д.В. Лічак, А.В. Матвеевої, Т.В. Некрасової, Я.В. Петруненка, О.П. Подцерковного, В.В. Поединок, С.В. Серебряка, Д.Ю. Сіюшова, Л.В. Таран, В.А. Устименка, І.М. Феофанової, В.В. Чайковської, В.С. Щербини та ін.

В той же час у запропонованому дослідженні приділяється увага недостатньо висвітленим у наукових джерелах питанням, пов'язаним із формуванням системного бачення щодо місця та ролі правових засобів вертикального типу у системі засобів стимулюючого правового режиму господарювання.

Метою статті є обґрунтування наукових підходів щодо доцільності виділення правових засобів вертикального типу у системі засобів стимулюючого правового режиму господарювання.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, слід підтримати визначення поняття «правові засоби державного регулювання господарської діяльності», запропоноване В.С. Щербиною, яке, на думку дослідника, доцільно розуміти як закріплені в правовій (юридичній) формі засоби (інструменти, знаряддя) економічного, організаційного і правового впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання [4, с. 11].

У розвиток своїх міркувань з приводу класифікації засобів державного регулювання господарської діяльності В.С. Щербина, спираючись на критерій характеру (сутності) тих або інших засобів, як тих, що зазначені у ст. 12 Господарського кодексу України від 16.01.2003, в інших статтях цього Кодексу, так і в інших законах, запропонував виділити три групи таких засобів:

1) економіко-правові засоби (державне замовлення; державні закупівлі; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій);

2) організаційно-правові засоби (ліцензування і квотування, видача документів дозвільного характеру, сертифікація та стандартизація, застосування нормативів і лімітів, контроль та нагляд за господарською діяльністю);

3) юридичні (правові) засоби, які охоплюють штрафні та адміністративно-правові санкції, організаційно-господарські договори, типові та примірні договори [4, с. 13].

На думку Я.В. Петруненка, перші два види засобів державного регулювання за своєю сутністю відповідають прямим (організаційно-правові) та непрямим (економіко-правові) засобам державного впливу на діяльність суб'єктів господарювання [2, с. 85–86]. Водночас наукові висновки Я.В. Петруненка щодо ключової відмінності між прямими та непрямими засобами (у контексті забезпечення ефективного використання державних коштів), з якими погоджуємося, свідчать про те, що деякі правові засоби, наведені у класифікації В.С. Щербини, не можуть бути однозначно ідентифіковані як економіко-правові. Як зазначає Я.В. Петруненко, прямі засоби опосередковуються державою і є обов'язковими для суб'єктів господарювання, в той час як застосування непрямих засобів виявляється можливим за умов наявності ініціативи з боку суб'єктів господарювання [2, с. 95].

Деяке іншого бачення критеріїв розмежування правових засобів на прямі та непрямі дотримується С.І. Єршова. На думку дослідниці, засоби прямого впливу дозволяють забезпечити необхідний суспільству результат прямим наказом компетентного органу, що підлягає обов'язковому й однозначному виконанню відповідним суб'єктом господарювання (ліцензування, патентування і квотування, сертифікація і стандартизація (крім випадків проходження добровільної сертифікації чи впровадження суб'єктами господарювання власних стандартів), застосування нормативів, лімітів). Протилежною є природа засобів непрямого впливу, які, як стверджує С.І. Єршова, забезпечують досягнення необхідного результату через економічну зацікавленість виконавців (державне замовлення, регулювання цін і тарифів, надання інвестиційних, податкових та інших пільг, надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій) [5, с. 65].

Спираючись на думку про те, що засоби державного регулювання господарської діяльності, у тому числі стимулюючого характеру, за певних обставин можуть виконувати подвійну функцію, притаманну як прямим, так і непрямим правовим

засобам, пропонується розглядати систему таких засобів через ознаки, які дозволяють їх кваліфікувати як правові засоби вертикального типу.

Так, у раніше оприлюдненій праці нами зазначалося, що правові засоби вертикального типу передбачають певний рівень імперативності, що знаходить вияв у превалюванні владного впливу та відсутності паритету у розподілі прав та обов'язків (більшість прав залишається за державою та набуває характеру контрольного-наглядового). До підстав застосування таких засобів запропоновано віднести саме акти нормативного характеру [3, с. 192].

Правові засоби вертикального типу у системі засобів стимулюючого правового режиму господарювання можна класифікувати на наступні групи:

1) інституціональні, зокрема, гарантії стабільності законодавства, які застосовуються до суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у межах стимулюючого правового режиму господарювання, державні гарантії захисту інвестицій, державні гарантії інноваційної діяльності тощо;

2) організаційно-правові та економіко-правові засоби, які можуть застосовуватися як за звичайних умов функціонування економіки держави, у тому числі як інструментальна складова реалізації програмних документів публічної політики у значенні, вказаному у ст. 23 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023 [6], або в силу надзвичайних обставин (COVID-19, воєнний стан тощо), а саме:

а) які мають за мету впровадження різних форм спрощення організації та здійснення господарської діяльності, а саме мораторій на проведення документальних та фактичних перевірок, припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду, припинення здійснення державного контролю нехарчової продукції, спрощений порядок отримання дозвільних документів, автоматична пролонгація дії договорів або можливість їх дострокового припинення, зокрема, предметом яких виступає державне або комунальне майно, інші форми спрощення у веденні господарської діяльності (реєстраційні, облікові, подання спрощеної податкової звітності тощо) та ін.;

б) які сприяють досягненню стратегічних цілей державної економічної, соціальної, екологічної тощо політики. До таких правових засобів можуть бути віднесені засоби державного регулювання господарської діяльності, передбачені ст. 12 Господарського кодексу України [7].

Впровадження у термінологічний апарат, який характеризує стимулюючий правовий режим господарювання, поняття «правові засоби вертикального типу» дозволить уникнути теоретико-прикладних суперечностей, які полягають у спробі визнати окремі правові засоби регулювання господарської діяльності такими, що мають

або суто економічну, або владну (яка не містить економічного стимулу) природу.

Вбачається за доцільне розглядати правові засоби вертикального типу як такі, що в різній мірі сприяють досягненню цілей правового регулювання, пов'язаних зі стимулюванням економіки, з урахуванням принципу ефективності, який слід розуміти у значенні, наведеному у ст. 4 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 [8]. Зазначене досягається завдяки властивостям правових засобів вертикального типу, особливо організаційно-правових та економіко-правових засобів у складі перших, поєднувати функції прямих та непрямих засобів.

Зокрема, такий правовий засіб як регулювання цін і тарифів може виконувати подвійну функцію: 1) як засобу реалізації державної політики, спрямованої на досягнення певного економічного, соціального, екологічного ефекту, не створюючи переваг певним суб'єктам господарювання; 2) як правового засобу, який створює економічні переваги для певного (-их) суб'єкта (-ів) господарювання.

Слід звернути увагу на те, що вітчизняне законодавство у другому випадку визнає таку перевагу як форму надання державної допомоги. Зокрема, серед форм державної допомоги, встановлених ст. 4 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» від 01.07.2014, наводяться такі як: надання, прямо чи опосередковано, суб'єктам господарювання товарів чи послуг за цінами нижче ринкових або придбання товарів чи послуг суб'єктів господарювання за цінами, вище ринкових (п. 7 ч. 1 ст. 4); продаж державного майна за цінами, нижче ринкових (п. 8 ч. 1 ст. 4). В той же час перший випадок не розглядається як використання державних та/чи місцевих ресурсів у значенні Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [9].

У зв'язку з цим привертає увагу підхід, закладений у праві ЄС, а саме у Регламенті Комісії (ЄС) № 651/2014 від 17.06.2014 про визнання певних категорій допомоги сумісними з внутрішнім ринком на застосування статей 107 та 108 Договору (так званого Загального блоку виключень регулювання – аббревіатура англійською мовою GBER) (далі – Регламент Комісії (ЄС) № 651/2014) із останніми змінами, внесеними у червні 2023 року [10], згідно з яким спрямування державних ресурсів на користь суб'єктів господарювання із використанням такого засобу як регулювання цін і тарифів оцінюється як допустима державна допомога.

Зокрема, ст. 19с «Допомога мікропідприємствам у вигляді державних інтервенцій щодо постачання електроенергії, газу чи тепла» Регламенту Комісії (ЄС) № 651/2014 встановлює, що така допомога є сумісною з внутрішнім ринком у розумінні ч. 3 ст. 107 Договору про функціону-

вання ЄС і звільняється від вимоги щодо повідомлення, передбаченої ч. 3 ст. 108 зазначеного Договору, за умови виконання умов, викладених у цій статті та в Главі I. Як зазначено у ч. 1 ст. 19с, дія цієї статті поширюється на:

(а) державне втручання у ціноутворення, що знижує ціни, які застосовуються постачальниками до мікропідприємств за одиницю електроенергії, газу чи тепла;

(б) платежі, що здійснюються мікропідприємствам, як безпосередньо, так і через постачальників, за одиницю споживання електроенергії, газу або тепла, компенсуючи частину витрат на це споживання.

Заходи, передбачені ч. 1 ст. 19с Регламенту Комісії (ЄС) № 651/2014, повинні:

(а) не робити різниці ні між постачальниками, ні між мікропідприємствами;

(б) передбачити, що всі постачальники мають право надавати пропозиції щодо постачання електричної, газової або теплової енергії мікропідприємствам на однакових засадах;

(с) передбачити механізм, який, у разі надання через постачальника, гарантує, що допомога буде передана в максимально можливому обсязі кінцевому бенефіціару;

(д) в результаті ціна буде вищою за собівартість, на рівні, на якому може виникнути ефективна цінова конкуренція.

У ч. 3 ст. 19с Регламенту Комісії (ЄС) № 651/2014 відзначається, що сума допомоги повинна дорівнювати наданому платежу або, у випадку державного втручання у встановлення цін, не повинна перевищувати різницю між ринковою ціною, яка мала б бути сплачена за загальний обсяг електроенергії, газу та/або тепла, спожитих бенефіціаром, та ціною, яка має бути сплачена за це споживання після державного втручання.

Варто зауважити, що майже аналогічна за схемою надання державна допомога передбачена суб'єктам малого та середнього підприємництва (МСП) для пом'якшення наслідків зростання цін у зв'язку із військовою агресією проти України.

Так, ст. 19d Регламенту Комісії (ЄС) № 651/2014 передбачено, що допомога МСП у формі державних втручань, пов'язаних з постачанням електроенергії, газу або тепла, виробленого з природного газу або електроенергії, є сумісною з внутрішнім ринком у розумінні статті ч. 3 ст. 107 Договору про функціонування ЄС і звільняється від вимоги щодо повідомлення, передбаченої ч. 3 ст. 108 зазначеного Договору, за умови виконання умов, викладених у цій статті та в розділі I. Як зазначено у ч. 1 ст. 19d, дія цієї статті поширюється на:

(а) державне втручання у ціноутворення, що знижує ціни, які застосовуються постачальниками за одиницю електроенергії, газу чи тепла;

(b) платежі, що надаються малим та середнім підприємствам, безпосередньо чи через постачальників, за одиницю споживання електроенергії, газу чи тепла, компенсуючи частину витрат на це споживання.

Заходи, передбачені ч. 1 ст. 19d Регламенту Комісії (ЄС) № 651/2014, повинні:

(a) бути обмеженими 70 % споживання бенефіціаром електроенергії, газу або тепла, виробленого з природного газу або електроенергії, протягом періоду, охопленого заходом допомоги;

(b) не дискримінувати ані постачальників, ані малі та середні підприємства;

(c) передбачити компенсацію постачальникам, якщо державне втручання вимагатиме від них поставок нижче собівартості;

(d) передбачити, що всі постачальники мають право надавати пропозиції щодо постачання електричної енергії, газу або тепла на однакових засадах;

(e) передбачити механізм, який, у разі надання через постачальника, гарантує, що допомога буде передана в максимально можливому обсязі кінцевому бенефіціару;

(f) призводять до того, що середня ціна за одиницю поставок принаймні дорівнює середній ціні за одиницю електроенергії, газу або тепла для кінцевих споживачів у відповідній державі-члені за період з 1 січня по 31 грудня 2021 року.

Відповідно до ч. 3 ст. 19d Регламенту Комісії (ЄС) № 651/2014, платежі, здійснені постачальникам за поставки, надані МСП, встановлені внаслідок державного втручання у ціноутворення нижче собівартості постачальника, повинні бути сумісними з внутрішнім ринком у розумінні ч. 3 ст. 107 Договору про функціонування ЄС та звільняються від вимоги щодо повідомлення, передбаченої ч. 3 ст. 108 цього Договору, за умови, що:

(a) втручання держави у ціноутворення відповідає вимогам, викладеним у ч. 2 ст. 19d;

(b) компенсаційний платіж не повинен перевищувати різниці між ціною, яку постачальник міг би очікувати при застосуванні ринкових цін без втручання, і ціною, встановленою нижче собівартості шляхом державного втручання.

Крім того, ч. 5 ст. 19d Регламенту Комісії (ЄС) № 651/2014 встановлено те, що сума допомоги повинна дорівнювати оплаті, наданої МСП або постачальнику, або, у випадку державного втручання у ціноутворення, не повинна перевищувати різницю між ринковою ціною, яку довелося б сплатити за загальний обсяг енергії, спожитої бенефіціаром, та ціною, яка має бути сплачена за це споживання після державного втручання.

Вітчизняне законодавство також встановлює гарантії, що надаються суб'єктам господарювання під час державного регулювання цін, що знайшло вияв у ст. 15 Закону України «Про ціни і ціноутво-

рення» від 21.06.2012. Зокрема, зазначається те, що Кабінет Міністрів України, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які встановили державні регульовані ціни на товари в розмірі, нижчому від економічно обґрунтованого розміру, зобов'язані відшкодувати суб'єктам господарювання різницю між такими розмірами за рахунок коштів відповідних бюджетів. Установлення Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування державних регульованих цін на товари в розмірі, нижчому від економічно обґрунтованого розміру, без визначення джерел для відшкодування різниці між такими розмірами за рахунок коштів відповідних бюджетів не допускається і може бути оскаржено в судовому порядку [11].

Втім, як можна пересвідчитися, наведена норма ст. 15 Закону України «Про ціни і ціноутворення» жодним чином не ідентифікує відшкодування суб'єктам господарювання різниці між розмірами економічно обґрунтованої та фактично встановленої ціни на товари за рахунок коштів відповідних бюджетів як надання державної допомоги. Як і сам Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» не передбачає такої форми державної допомоги. При цьому перелік форм державної допомоги визначений таким чином, що виключає можливість розширеного його тлумачення. Протилежний висновок створив би передумови для протиріч із ч. 2 ст. 19 Конституції України, згідно з якою органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [12]. Аналогічного висновку щодо вичерпного характеру нормативно встановленого переліку форм державної допомоги доходить О.Е. Ліллемає [13, с. 30].

Додатково слід зауважити, що ст. 15 Закону України «Про ціни і ціноутворення» встановлює можливість відшкодування різниці у цінах на товари для будь-яких суб'єктів господарювання незалежно від класифікації таких суб'єктів за критерієм кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік та видів товарів, на які можуть встановлюватися ціни нижче економічно обґрунтованих, що не узгоджується з Регламентом Комісії (ЄС) № 651/2014 у частині умов надання такої форми допомоги.

Відповідно, вбачається за доцільне внесення змін до наступних нормативно-правових актів:

Закону України «Про ціни і ціноутворення» шляхом закріплення у ст. 15 норми про те, що відшкодування суб'єктам господарювання різниці між розмірами економічно обґрунтованої та фактично встановленої ціни на товари за рахунок коштів відповідних бюджетів здійснюється з урахуванням вимог Закону України «Про державну

допомогу суб'єктам господарювання» у частині надання такої форми допомоги;

Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» шляхом закріплення серед форм державної допомоги такої як «відшкодування суб'єктам господарювання різниці між розмірами економічно обґрунтованої та фактично встановленої ціни за одиницю електроенергії, газу або тепла, що постачаються суб'єктам мікропідприємництва, а у виняткових випадках суб'єктам малого та середнього підприємництва»;

Критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання для підтримки середнього та малого підприємництва, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 18.04.2023 № 348 [14], у частині врахування такої форми допомоги як «відшкодування суб'єктам господарювання різниці між розмірами економічно обґрунтованої та фактично встановленої ціни за одиницю електроенергії, газу або тепла, що постачаються суб'єктам мікропідприємництва, а у виняткових випадках суб'єктам малого та середнього підприємництва».

Висновки. За підсумками виконаного дослідження можна дійти наступних висновків:

– спираючись на думку про те, що засоби державного регулювання господарської діяльності, у тому числі стимулюючого характеру, за певних обставин можуть виконувати подвійну функцію, притаманну як прямим, так і непрямим правовим засобам, запропоновано розглядати систему таких засобів через ознаки, які дозволяють їх кваліфікувати як правові засоби вертикального типу;

– обґрунтовано положення про те, що впровадження у термінологічний апарат, який характеризує стимулюючий правовий режим господарювання, поняття «правові засоби вертикального типу» дозволить уникнути теоретико-прикладних суперечностей, які полягають у спробі визнати окремі правові засоби регулювання господарської діяльності такими, що мають або суто економічну, або владну (яка не містить економічного стимулу) природу;

– запропоновано класифікацію правових засобів вертикального типу у системі засобів стимулюючого правового режиму господарювання із виділенням наступних груп: 1) інституціональні, зокрема, гарантії стабільності законодавства, які застосовуються до суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у межах стимулюючого правового режиму господарювання, державні гарантії захисту інвестицій, державні гарантії інноваційної діяльності тощо; 2) організаційно-правові та економіко-правові засоби, які можуть застосовуватися як за звичайних умов функціонування економіки держави, у тому числі як інструментальна складова реалізації програмних документів публічної політики у значенні, вказа-

ному у ст. 23 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023, або в силу надзвичайних обставин (COVID-19, воєнний стан тощо), а саме: а) які мають за мету впровадження різних форм спрощення організації та здійснення господарської діяльності, а саме мораторій на проведення документальних та фактичних перевірок, припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду, припинення здійснення державного контролю нехарчової продукції, спрощений порядок отримання дозвільних документів, автоматична пролонгація дії договорів або можливість їх дострокового припинення, зокрема, предметом яких виступає державне або комунальне майно, інші форми спрощення у веденні господарської діяльності (реєстраційні, облікові, подання спрощеної податкової звітності тощо) та ін.; б) які сприяють досягненню стратегічних цілей державної економічної, соціальної, екологічної тощо політики. До таких правових засобів можуть бути віднесені засоби державного регулювання господарської діяльності, передбачені ст. 12 Господарського кодексу України;

– аргументовано, що правові засоби вертикального типу в різній мірі сприяють досягненню цілей правового регулювання, пов'язаних зі стимулюванням економіки, з урахуванням принципу ефективності, що досягається завдяки властивостям правових засобів вертикального типу, особливо організаційно-правових та економіко-правових засобів у складі перших, поєднувати функції прямих та непрямих засобів. Зазначене продемонстровано на прикладі застосування такого правового засобу як регулювання цін і тарифів;

– аргументовано положення про те, що регулювання цін і тарифів як правовий засіб може виконувати подвійну функцію: 1) як засобу реалізації державної політики, спрямованої на досягнення певного економічного, соціального, екологічного ефекту, не створюючи переваг певним суб'єктам господарювання; 2) як правового засобу, який створює економічні переваги для певного (-их) суб'єкта (-ів) господарювання. Наголошено на тому, що вітчизняне законодавство у другому випадку визнає таку перевагу як форму надання державної допомоги. В той же час перший випадок не розглядається як використання державних та/чи місцевих ресурсів у значенні Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», що не кореспондує підходам, закладеним у праві ЄС, а саму у Регламенті Комісії (ЄС) № 651/2014;

– запропоновано внести зміни до законів України «Про ціни і ціноутворення», «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» та Критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання для підтримки середнього та малого підприємництва, затверджених постановою Кабінету Міністрів України

від 18.04.2023 № 348, що дозволить врахувати підходи, що містяться у Регламенті Комісії (ЄС) № 651/2014, щодо порядку та умов застосування такого правового засобу як регулювання цін і тарифів з метою стимулювання діяльності суб'єктів господарювання.

Література

1. Курепіна О.Ю. Стимулюючий правовий режим господарювання у системі господарського права: поняття та співвідношення зі спеціальним режимом господарювання. *Економіка та право*. 2023. № 3. С. 18–40. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2023.03.018>.
2. Петруненко Я.В. Концептуальні засади господарсько-правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова НАН України». Київ, 2021. 489 с.
3. Курепіна О.Ю. Підстави впровадження стимулюючого правового режиму господарювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 191–195. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/41>.
4. Щербина В.С. Поняття та види засобів державного регулювання господарської діяльності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. № 94. С. 10–15.
5. Ершова С.І. Основні напрямки й форми участі держави у сфері господарювання. *Держава та регіони. Сер.: Право*. 2013. Вип. 4. С. 62–67.
6. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#n325>.
7. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
8. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>.
9. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text>.
10. Commission Regulation (EU) No 651/2014 of 17 June 2014 declaring certain categories of aid compatible with the internal market in application of Articles 107 and 108 of the Treaty (Text with EEA relevance). *Офіційний веб-сайт Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014R0651-20230701&qid=1699610699191>.
11. Про ціни і ціноутворення: Закон України від 21.06.2012 № 5007-VI. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5007-17#Text>.
12. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
13. Ліллемяе О.Е. Господарсько-правове забезпечення державної допомоги суб'єктам господарювання: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2016. 201 с.
14. Критерії оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання для підтримки середнього та малого підприємництва, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 18.04.2023 № 348. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-2023-%D0%BF#Text>.

Анотація

Курепіна О. Ю. Правові засоби вертикального типу у системі засобів стимулюючого правового режиму господарювання. – Стаття.

Обґрунтовано положення про те, що впровадження у термінологічний апарат, який характеризує стимулюючий правовий режим господарювання, поняття «правові засоби вертикального типу» дозволить уникнути теоретико-прикладних суперечностей, які полягають у спробі визнати окремі правові засоби регулювання господарської діяльності такими, що мають або суто економічну, або владну (яка не містить економічного стимулу) природу. Аргументовано, що правові засоби вертикального типу в різній мірі сприяють досягненню цілей правового регулювання, пов'язаних зі стимулюванням економіки, з урахуванням принципу ефективності, що досягається завдяки властивостям правових засобів вертикального типу, особливо організаційно-правових та економіко-правових засобів у складі перших, поєднувати функції прямих та непрямих засобів. Зазначене продемонстровано на прикладі застосування такого правового засобу як регулювання цін і тарифів. Аргументовано положення про те, що регулювання цін і тарифів як правовий засіб може виконувати подвійну функцію: 1) як засіб реалізації державної політики, спрямованої на досягнення певного економічного, соціального, екологічного ефекту, не створюючи переваг певним суб'єктам господарювання; 2) як правового засобу, який створює економічні переваги для певного (-их) суб'єкта (-ів) господарювання. Наголошено на тому, що вітчизняне законодавство у другому випадку визнає таку перевагу як форму надання державної допомоги. В той же час перший випадок не розглядається як використання державних та/чи місцевих ресурсів у значенні Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», що не кореспондує підходам, закладеним у праві ЄС, а саму у Регламенті Комісії (ЄС) № 651/2014. У зв'язку з цим запропоновано внести зміни до окремих нормативно-правових актів, що дозволить врахувати підходи, що містяться у Регламенті Комісії (ЄС) № 651/2014, щодо порядку та умов застосування такого правового засобу як регулювання цін і тарифів з метою стимулювання діяльності суб'єктів господарювання.

Ключові слова: стимулюючий правовий режим господарювання, правові засоби вертикального типу, організаційно-правові засоби, економіко-правові засоби, регулювання цін і тарифів як правовий засіб вертикального типу.

Summary

Kurepina O. Yu. Vertical type legal instruments in the system of the legal regime stimulating economic activities. – Article.

The position is substantiated that the introduction into the terminological apparatus, which characterizes the legal regime stimulating economic activities, of the concept of «vertical type legal instruments» will allow avoiding theoretical and applied contradictions, which consist of attempts to recognize certain legal instruments regulating economic activity as having either purely economic or administrative (lacking economic stimulus) nature. It is argued that vertical type legal instruments contribute to achieving the goals of legal regulation related to economic stimulation to varying degrees, taking into account the principle of efficiency achieved through the properties of vertical type legal instruments, especially organizational-legal and economic-legal instruments within the former, combining the functions of direct and indirect means. This is demonstrated through the example of applying a legal instrument such as price and tariff regulation. The position is argued that price and tariff regulation as a

legal instrument can serve a dual function: 1) as a means of implementing state policy aimed at achieving specific economic, social, environmental effects without favoring specific economic entities; 2) as a legal instrument that creates economic advantages for certain economic entities. It is emphasized that domestic legislation, in the second case, recognizes such an advantage as a form of providing state aid. However, the first case is not considered the use of state and/or local resources within the meaning of the Law of Ukraine «On the State Aid to Economic Entities», which does not correspond to the approaches laid down in EU law, particularly in Commission Regulation (EU) No 651/2014. Therefore, it is proposed to amend certain regulatory legal acts to incorporate the approaches contained in Commission Regulation (EU) No 651/2014 regarding the procedure and conditions for the application of price and tariff regulation as a legal instrument for stimulating the activities of economic entities.

Key words: legal regime stimulating economic activities, vertical type legal instruments, organizational-legal instruments, economic-legal instruments, price and tariff regulation as a vertical type legal instrument.

УДК 347.961:316.48
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.11>

М. О. Мироненко
orcid.org/0000-0002-7936-5242
аспірантка кафедри конституційного і адміністративного права
Національного авіаційного університету

ПРЕДМЕТ МЕДІАЦІЇ У НОТАРІАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Проблема неповного залучення медіаційних процедур до нотаріальної практики стає все більш гострою у сучасному правовому полі. Незважаючи на вихід за межі судової системи, медіація залишається недооціненою та недостатньо використовуваною у практиці нотаріусів, що ставить під сумнів її потенціал у вирішенні різноманітних правових суперечок. Зважаючи на зазначене, необхідно звернути увагу на удосконалення законодавства та практики медіації. Крім того, варто підвищити рівень обізнаності про даний метод вирішення конфліктів серед нотаріусів та громадян.

Метою статті є аналіз предмету медіації в нотаріальній діяльності та встановлення перспектив розвитку даного методу вирішення конфліктів.

Стан опрацювання проблеми. Наразі дослідження проблеми використання медіації у нотаріальній діяльності досі залишається малодослідженим напрямком. Незважаючи на наявність поодиноких досліджень, проблема використання медіації у нотаріальній діяльності все ще потребує комплексного вивчення. Серед дослідників, що присвятили увагу даній проблемі, слід відзначити М. Дякович, М. Долинську та О. Неліна, які висвітлювали різні аспекти медіації в рамках нотаріальної діяльності. Наукові праці, предметом яких стала медіація у нотаріаті, окреслюють здебільшого перспективи розвитку цього напрямку юридичної практики, пропозиції щодо вдосконалення регламентації суспільних відносин, що складаються в процесі здійснення медіації нотаріусом. Разом з тим, актуальною залишається потреба у визначенні предмету медіації в нотаріальній діяльності, що надасть змогу чітко визначити роль нотаріуса в системі позасудового вирішення спорів.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх років спостерігається активне впровадження медіації в нотаріальну діяльність. Внаслідок цього стає очевидним феномен вирішення конфліктів через взаємодію сторін за допомогою незалежного посередника. Обговорюваний метод, відомий також як консенсусне вирішення спорів, перетворився на важливий компонент сучасного юридичного середовища. Його важливість полягає у сприянні результативному вирішенню спорів без залучення довготривалих судових процедур. Нотаріус-практик стає професійним посе-

редником та використовує медіацію для сприяння конструктивним діалогам між сторонами з метою досягнення врегулювання конфлікту. Водночас, він може надавати кваліфіковану юридичну допомогу та юридичний супровід для захисту прав та законних інтересів сторін у процесі посередництва.

Однак, як підкреслює К. Токарева, існують недоліки у законодавчому визначенні медіації, що може впливати на ефективність її використання в нотаріальній діяльності. Низький рівень освіченості щодо призначення медіації у суспільстві додає складнощів у її розумінні та використанні, що в свою чергу стає перешкодою для популяризації зазначеної процедури [1, с. 92]. На наш погляд, недосконалість законодавства охоплює відсутність чіткого визначення предмета медіації у нотаріальній діяльності та процедурних аспектів проведення медіації у нотаріальній практиці, невизначеність статусу медіатора та відсутність механізмів контролю за якістю медіації. Низький рівень обізнаності відображається у низькій мотивації нотаріусів до використання медіації та недовірі громадян до такого методу вирішення спорів. Навантаження на судову систему зростає через недостатнє використання медіації, що призводить до збільшення кількості справ у судах та збільшення навантаження на суддів та інших учасників судового процесу.

Тому важливо зосередитись на зазначених проблемах з метою результативного впровадження медіаційних принципів у нотаріальну сферу.

Розробка прецизних та відповідних законодавчих норм та підвищення рівня обізнаності щодо медіації серед нотаріусів та громадян матимуть комплексний вплив на нотаріальну діяльність. По-перше, вони запобігатимуть можливості зловживання медіацією у нотаріальній практиці. По-друге, вони створять сприятливе середовище для розширення медіаційних процедур у даній сфері. Це, в свою чергу, стимулюватиме розвиток практики медіації у нотаріальній сфері, що призведе до збільшення кількості справ, що вирішуються за допомогою медіації, підвищення довіри до медіації як альтернативного методу вирішення спорів і зменшення навантаження на судову систему. Крім того, ефективно вирішення спорів за допомогою медіації сприятиме підвищенню довіри до нотаріу-

сів та авторитету нотаріату в цілому, що може призвести до збільшення кількості звернень до нотаріусів за різними послугами.

Важливо зазначити, що розвиток практики медіації у нотаріальній діяльності не лише сприятиме вирішенню вищезазначених проблем, але й матиме позитивний вплив на якість нотаріальної діяльності.

М. Долинська у своїй статті визначає предмет нотаріальної діяльності як сукупність безспірних справ, які підлягають нотаріальному посвідченню. Дане твердження ґрунтується на тому, що нотаріус, посвідчуючи правочин, посвідчує лише дійсність та відповідність волі сторін [2, с. 188].

Необхідно підкреслити, що нотаріус не має права: 1) втручатися у волю сторін, тобто він не може нав'язувати сторонам правочину певні умови або змушувати їх до укладення правочину; 2) перевіряти дійсність правочину по суті. Тобто, нотаріус перевіряє лише формальну відповідність правочину чинному законодавству.

Таким чином, сутність медіації, зокрема в нотаріальній діяльності полягає у тому, щоб сторони могли самостійно домовлятися про вирішення своїх спорів під час зустрічей за участю нотаріуса. Завдяки такому процесу сторони беруть активну участь у пошуку компромісних рішень, враховуючи їхні інтереси та потреби. Нотаріус, як нейтральна сторона, стимулює процес медіації, сприяючи створенню сприятливого середовища для вирішення конфлікту.

Згідно з вищезазначеним, предмет нотаріальної діяльності орієнтований на розгляд лише безспірних справ, які укладаються в нотаріальному порядку відповідно до волі сторін. З цього можна зробити висновок, що існують спільні ознаки між предметом медіації та предметом нотаріальної діяльності, що частково уніфікує описані процеси. Обидва напрямки спрямовані на вирішення конфліктів та спорів, покладаючи акцент на принципах добровільності та конфіденційності. Також вони орієнтовані на досягнення взаємовигідного рішення для усіх зацікавлених сторін.

Однак, не зважаючи на спільні риси, між предметами нотаріальної діяльності та медіації існують певні відмінності. Предмет нотаріальної діяльності, на відміну від медіації, обмежується безспірними справами та має формальний характер, орієнтований на посвідчення прав та фактів. З іншого боку, медіація може охоплювати як безспірні, так і спірні справи, має неформальний характер та акцентується на пошуку взаємовигідного рішення. Незважаючи на такі відмінності, обидва напрямки відзначаються спільними принципами та метою, що створює передумови для використання медіації як ефективного інструменту вирішення спорів, які потребують нотаріального посвідчення.

Відповідно до Закону України «Про медіацію», медіація охоплює широкий спектр суспільних відносин, які передбачають вирішення конфліктів та спорів. Такі конфлікти можуть виникати у різних сферах, включаючи цивільні, сімейні, трудові, господарські, адміністративні, а також у справах про адміністративні правопорушення та кримінальних провадженнях [3]. Метою медіації є як запобігання виникненню конфліктів у майбутньому, так і врегулювання існуючих суперечок, включаючи ситуації, коли потерпілий та підозрюваний (обвинувачений) вступають у процес примирення.

Нотаріуси, відповідно до ст. 34 Закону України «Про нотаріат», мають повноваження виконувати широкий спектр нотаріальних дій. Вказані дії охоплюють посвідчення різноманітних правочинів, від договорів до заповітів, а також проведення опису майна, видачу свідоцтв про право власності та інші документи. Також до їхніх функцій входить вчинення виконавчих написів, протестів векселів, прийому у депозит грошових сум та цінних паперів, та інші [4].

Отже, поміж нотаріальною діяльністю та медіацією існують певні паралелі та взаємозв'язки. Зокрема, багато спорів, які потенційно можуть виникнути, можуть бути розглянуті за допомогою медіації в нотаріальному контексті. Дані спори можуть бути ефективно вирішені шляхом медіації за наявності кількох умов: 1) якщо сторони готові до конструктивного діалогу і співпраці; 2) коли справа не є занадто складною; 3) спір не зачіпає публічні інтереси.

Таким чином, можна зробити висновок, що нотаріальна медіація є потенційно важливим інструментом для вирішення спорів у нотаріальній сфері, який доповнює та розширює можливості нотаріусів у виконанні їхніх повноважень. Використання медіації у нотаріальній діяльності може сприяти більш ефективному врегулюванню конфліктів та спорів, забезпечуючи швидке та зручне вирішення для всіх зацікавлених сторін.

Згідно з дослідженнями вчених, медіація вважається можливою у всіх сферах нотаріальної діяльності, зокрема найбільш перспективною є сфера договірних відносин. Вона охоплює усі етапи, пов'язані з договірним процесом, починаючи від переддоговірних перемовин і закінчуючи спорами, що можуть виникнути на етапах виконання та розірвання договорів. Важливою є можливість медіації на різних етапах договірних стосунків, включаючи переддоговірні спори, конфлікти, які виникають у процесі виконання договору, а також можливі протоколи про розбіжності. У договірних відносинах виділяються різні групи відносин, які можуть бути піддані медіації. Перша група – договори, пов'язані зі спадковими правовідносинами, де виникають спори та розбіжності щодо розподілу спадщини. Друга група охоплює

договори у сімейних правовідносинах, де можуть виникати конфлікти щодо розлучення, догляду за дітьми та інші питання сімейного характеру. Остання, третя група – договори, спрямовані на відчуження майна, передачу його у тимчасове користування, а також договори про надання послуг та виконання робіт [5, с. 423–424, 427].

Зазначені групи відносин відрізняються за характером та складністю спорів, але у всіх них можливе використання медіації як ефективного інструменту вирішення конфліктів. Враховуючи специфіку даних відносин, медіаторам слід мати достатній досвід та знання для успішного проведення медіаційних процесів у нотаріальній сфері.

Наприклад, сімейні спори, порівняно з іншими видами конфліктів, відрізняються значною емоційною напруженістю та глибиною особистих переживань. Це впливає з того, що учасниками суперечки найчастіше є близькі люди, які мають спільне минуле та глибокий емоційний зв'язок. Предметом сімейного спору можуть стати найбільш важливі аспекти життя, такі як виховання дітей, поділ майна, аліменти та інші сфери та інші. Такі елементи мають прямий вплив на благополуччя та розвиток родини. Медіація може стати ефективним інструментом для вирішення різноманітних питань, зокрема щодо: місця проживання дітей, регулювання побачень одного з батьків з дітьми, встановлення форм взаємодії з дітьми та складання графіка проведення часу з ними. Додатково, батьки часто звертаються до медіаторів з проханням допомогти донести інформацію про розлучення до дітей з мінімальним впливом на їх психологічний стан.

З урахуванням зазначеного, вважаємо, що медіатор, спеціалізуючись на роботі з сімейними конфліктами, повинен мати спеціальні знання та навички. Зокрема: 1) знання психології сімейних відносин для ефективного розуміння динаміки та особливостей сімейних конфліктів; 2) досвід роботи з сімейними конфліктами для виявлення та вирішення складних ситуацій; 3) знання методів сімейної терапії для побудови конструктивних взаємин та розв'язання конфліктів; 4) вміння працювати з дітьми для забезпечення їхньої безпеки та комфорту під час процесу медіації; 5) знання гендерної проблематики для урахування різниць у сприйнятті сімейних відносин та розуміння особливостей взаємодії між чоловіками та жінками у сім'ї.

Крім того, на наш погляд, нотаріуси володіють потенціалом для ефективної медіації у публічно-правових спорах. Їхні знання адміністративного права, прецедентної практики та процесуальних норм дозволяють всебічно розуміти суть конфліктів, що виникають між владними суб'єктами та приватними особами. По-перше, нотарі-

уси мають розуміння законодавства, включаючи адміністративне право, що сприяє їхній здатності чітко розуміти суть публічно-правових конфліктів та знаходити шляхи їх вирішення. Вони також орієнтовані на практику, маючи знання про прецеденти та практику адміністративних судів, а також розуміння принципів публічного права та адміністративного процесу. По-друге, нотаріуси володіють навичками ведення переговорів, що дозволяє їм допомагати сторонам конфлікту знаходити взаємовигідні рішення. Вони вміють налагоджувати конструктивний діалог, володіють знаннями про переговорні тактики та мають досвід роботи з конфліктними сторонами. По-третє, нотаріуси дотримуються принципів безособовості та нейтральності, забезпечуючи етичне та конфіденційне ведення переговорів. Вони мають досвід роботи з різними соціальними групами та публічними органами, що дозволяє їм ефективно взаємодіяти з усіма учасниками конфлікту.

Висновки. Застосування медіації у нотаріальній діяльності є перспективним та багатограним напрямком. З одного боку, медіація дозволяє розширити інструментарій нотаріусів для врегулювання різноманітних спорів. Вона забезпечує неформальний, конфіденційний та економічно вигідний процес. Даний процес базується на пошуку взаємовигідних рішень на засадах добровільності та співпраці. З іншого боку, впровадження медіації у нотаріальну сферу вимагає подолання певних викликів. Зокрема, удосконалення законодавчої бази, підвищення рівня обізнаності щодо медіації серед нотаріусів та громадян, а також забезпечення належної підготовки медіаторів для роботи у специфічних галузях, таких як сімейні та публічно-правові конфлікти.

Предмет медіації у нотаріальній діяльності слід визначити як сукупність медіабельних конфліктів і спорів, що виходять із цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних правовідносин, а також відносин, які виникають під час нотаріального посвідчення угод за результатами медіації.

Перспективи розвитку нотаріальної медіації залежатимуть від ефективної взаємодії різних зацікавлених сторін: законодавців, освітян, представників нотаріальної спільноти та медіаторів. Лише консолідовані зусилля можуть забезпечити гармонійну інтеграцію медіаційних процедур у нотаріальну практику. Це дозволить розкрити їхній потенціал для вирішення спорів та зменшення навантаження на судову систему. У майбутньому нотаріальна медіація може стати невід'ємним компонентом ефективного вирішення конфліктів у різноманітних сферах суспільних відносин, зміцнюючи принципи верховенства права та примирення в Україні.

Література

1. Токарева К. Правове регулювання протидії зловживанню правами у сфері медіації. *Ірпінський юридичний часопис*. 2020. № 2(4). С. 90–98.

2. Долинська М. Поняття, предмет та методи українського нотаріального права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 186–194.

3. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 26.03.2024).

4. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII : станом на 30 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 26.03.2024).

5. Білик Т., Гаврилюк Р., Городиський І. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / ред.: Н. Крестовська, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

Анотація

Мироненко М. О. Предмет медіації у нотаріальній діяльності. – Стаття.

У статті розглянуто питання впровадження медіації в нотаріальну діяльність як альтернативного методу вирішення спорів за участю незалежного посередника. Проаналізовано переваги використання медіації нотаріусами, зокрема економію часу та коштів, забезпечення конфіденційності процесу, збереження відносин між сторонами. Водночас, виокремлено проблеми недосконалого законодавчого регулювання та низького рівня обізнаності про медіацію, що потребують вирішення шляхом удосконалення правової бази та підвищення інформованості учасників.

Визначено спільні риси та відмінності між предметом нотаріальної діяльності та медіації. Зосереджено увагу на тому, що обидва напрями спрямовані на врегулювання конфліктів і спорів на засадах добровільності, конфіденційності та пошуку взаємовигідних рішень. Проте медіація може охоплювати як безспірні, так і спірні справи на відміну від нотаріальної діяльності, що обмежена безспірними правочинами.

Розкрито широкий спектр застосування медіації у різних сферах нотаріальної практики: договірних відносинах, спадкових та сімейних спорах, питаннях відчуження майна. Особлива увагу приділено специфіці сімейних конфліктів, для врегулювання яких медіатори повинні мати глибокі знання психології, досвід роботи з сім'ями, навички сімейної терапії, уміння взаємодіяти з дітьми та розуміння гендерних аспектів.

Обґрунтовано потенціал нотаріусів як ефективних медіаторів у публічно-правових спорах завдяки їхній обізнаності із законодавством, навичками ведення переговорів, дотриманням принципів безсторонності та досвідом співпраці з органами влади.

Зроблено висновок, що перспективи розвитку нотаріальної медіації залежатимуть від ефективної взаємодії різних зацікавлених сторін: законодавців, освітян, представників нотаріальної спільноти та медіаторів.

Ключові слова: медіація, нотаріальна діяльність, нотаріус-медіатор, публічно-правові спори, договірні відносини.

Summary

Myronenko M. O. The subject of mediation in notarial activity. – Article.

The article explores the implementation of mediation in notarial practice as an alternative method of dispute resolution with the participation of an independent mediator.

The advantages of using mediation by notaries are analyzed, including saving time and money, ensuring confidentiality of the process, and preserving relations between the parties. At the same time, the problems of imperfect legal regulation and low awareness of mediation are highlighted, which require solutions through the improvement of the legal framework and increasing the awareness of participants.

The common features and differences between the subject of notarial activity and mediation are defined. The focus is on the fact that both areas are aimed at resolving conflicts and disputes based on voluntariness, confidentiality, and finding mutually beneficial solutions. However, mediation can cover both undisputed and disputed cases, unlike notarial activity, which is limited to undisputed legal transactions.

A wide range of applications of mediation in various areas of notarial practice is disclosed: contractual relations, inheritance and family disputes, issues of alienation of property. Particular attention is paid to the specifics of family conflicts, for the settlement of which mediators must have deep knowledge of psychology, experience working with families, skills in family therapy, the ability to interact with children, and an understanding of gender aspects.

The potential of notaries as effective mediators in public law disputes is substantiated due to their knowledge of the law, negotiation skills, adherence to the principles of impartiality, and experience of cooperation with government agencies.

The conclusions state that the use of mediation in notarial practice is a promising and multifaceted area. The prospects for the development of notarial mediation will depend on the effective interaction of various stakeholders: legislators, educators, representatives of the notary community, and mediators.

Key words: mediation, notarial activity, notary-mediator, public law disputes, contractual relations.

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 349.422

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.12>

Х. А. Григор'єва

orcid.org/0000-0001-7659-2178

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАКОНОДАВСТВО ПРО ПРОДОВОЛЬЧУ БЕЗПЕКУ:
СТВОРИТИ НОВЕ ЧИ СИСТЕМАТИЗУВАТИ ІСНУЮЧЕ?¹

Постановка проблеми. В умовах ведення протягом більше ніж двох років воєнних дій на території України цілком очікувано загострилися усі хронічні суспільні проблеми. Однією з них слід визнати забезпечення належного рівня продовольчої безпеки населення. Негативні тенденції в цій чутливій сфері простежуються вже давно – задовго до початку пандемічних та воєнних криз. На жаль, тривалий час панувало уявлення про те, що ці відносини знаходяться все ж на достатньому рівні та не потребують першочергової уваги, у зв'язку з чим держава допустила халатне занедбання законодавства про продовольчу безпеку. Це призвело до того, що в момент, коли таке законодавство мало би спрацювати і пом'якшити удар, воно лише оголило власні недоліки та застарілі проблеми. Відсутність належних та ефективних спеціальних механізмів на випадок виникнення загроз продовольчій безпеці змусила нормотворця нашвидкуруч майструвати норми, які були покликані втримати крихку продовольчу безпеку в умовах стрімкої воєнної кризи (наприклад, прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24.03.2022 року). Однак окремі безсистемні дії нормотворця лише підкреслюють загальний запущений стан законодавства про продовольчу безпеку. На цьому тлі вкотре актуалізується питання щодо розробки спеціального Закону України «Про продовольчу безпеку», потреба в якому давно доведена ученими, але досі не реалізована законодавцем (не прийняті законопроекти 2004, 2005, 2011 років).

Аналіз сучасного стану досліджень. Коли в науковій літературі аналізується законодавство про продовольчу безпеку, переважна більшість

досліджень сходяться на необхідності прийняття спеціального Закону України «Про продовольчу безпеку» (А. І. Берlach [1], Н. В. Волченко [2], М. В. Гребенюк [3], О. В. Гулак [4], В. М. Єрмоленко [5], А. М. Земко [6], Т. О. Коваленко [7], О. Кузьмічов [8], Т. В. Курман [9], Ю. О. Легеза [10], С. О. Лушпаєв [11], Л. Ф. Міляр [12], О. Ю. Піддубний [4], А. М. Статівка [13], В. Ю. Уркевич [14], М. М. Чабаненко [15] та інші). Однак здебільшого ідея не отримує подальшого науково-практичного розвитку. Зокрема, якщо прийняти пропозицію розробки спеціального закону не як фінал дослідження, а як точку його відліку, то простежується велика кількість невирішених питань. По-перше, чітко не визначено сферу правового регулювання такого закону. Практичний аспект цього питання проявляється в побудові структури майбутнього нормативно-правового акту, встановленні співвідношення продовольчої безпеки із відносинами державної підтримки сільського господарства, аграрною політикою тощо. По-друге, необхідно визначитися із тим, що є пріоритетним: створення нового правового регулювання продовольчої безпеки чи систематизація існуючого законодавства у цій сфері. У такому ракурсі законодавство про продовольчу безпеку не вивчалось у вітчизняній доктрині, хоча це якраз логічне продовження поширених міркувань щодо необхідності окремого закону.

Мета статті. У зв'язку з цим, обраний нами вектор дослідження вимагає відповіді на такі важливі питання: по-перше, які рамки законодавства про продовольчу безпеку мають бути встановлені; по-друге, чи відповідає сучасний стан такого законодавства вимогам ефективною систематизації.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що багато дослідників погоджуються із необхідністю прийняти Закон України «Про продовольчу безпеку», при більш детальному аналізі виявляється, що така єдність є досить однобічною: сходяться на потребі створення спеціального закону, вчені часто розходяться в думках щодо його змісту. Особливо яскраво це проглядається

¹ Стаття підготовлена в рамках виконання стипендіального наукового дослідження (постанова Верховної Ради України «Про призначення у 2023 році іменних стипендій Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук» від 09.08.2023 року № 3297-IX)

щодо окреслення кола відносин, які мають регулюватися цим законом. Зустрічаються пропозиції, згідно з якими до сфери регулювання закону про продовольчу безпеку включаються відносини, що складають предмет регулювання інших правових інститутів. Наприклад, Г. І. Воржевітіна окреслює дуже широке коло нормативно-правових актів, якими регулюється, на її думку, продовольча безпека. Учена включає до складу такого законодавства нормативно-правові акти, які: 1) встановлюють вимоги до безпечності та якості харчових продуктів; 2) закріплюють правовий статус виробників продуктів харчування; 3) здійснюють законодавче регулювання правового статусу земель сільськогосподарського призначення; 4) встановлюють заходи державної підтримки виробників продуктів харчування; 5) здійснюють державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції; 6) призначені для правового регулювання оптової та роздрібною торгівлі продуктами харчування; 7) забезпечують державне регулювання цін на продукти харчування; 8) встановлюють стандарти прожиткового мінімуму для громадян України [16]. Як помітно із наведеної цитати, учена включає до законодавства про продовольчу безпеку і закони про організаційно-правові форми сільськогосподарських товаровиробників, і частину земельного законодавства, і агропротекційне законодавство тощо. Таке бачення викривлює систему права і законодавства, оскільки без достатнього обґрунтування сприяє втручання права продовольчої безпеки в інші цілком самостійні галузі, підгалузі та інститути.

Подібний розширювальний підхід використав у своєму дослідженні й М. М. Чабаненко, який доводить існування такої підгалузі аграрного права як право продовольчої безпеки. Учений досить сміливо включає до складу права продовольчої безпеки такі інститути аграрного права: правового статусу суб'єктів аграрного права, правового режиму майна та земель сільськогосподарських підприємств, виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників, державного регулювання сільського господарства, охорони довкілля у сільському господарстві [15]. На нашу думку, таке бачення системи аграрного права не достатньо аргументоване, оскільки, по-перше, воно не опирається на сучасне поняття продовольчої безпеки та його складові; по-друге, пропозиція ідентифікувати право продовольчої безпеки як підгалузь аграрного права жорстко замикає ці відносини суто в їх аграрно-правовому розрізі, але це суперечить їхнім об'єктивним тенденціям розвитку. Спроба вмістити право продовольчої безпеки в «прокрустове ложе» аграрного права не підвищує ефективність такого правового регулювання, а лише шкодить нормальному еволюційному його розвитку та доктринальному вивченню.

Проблеми юридичної природи відносин продовольчої безпеки варті окремого дослідження. Однак слід погодитися із домінуванням аграрно-правової їх приналежності. Саме тому найчастіше в доктрині відбувається змішування продовольчої безпеки із таким важливими аграрними правовідносинами, як провадження аграрної політики та надання державної підтримки сільському господарству. Однак, на нашу думку, подібне вільне змішування ключових аграрно-правових категорій призведе лише до розмивання їх меж та зниження ефективності законодавства у кожній сфері.

Оскільки ця науково-практична проблема займала нас у попередніх роботах, ми вважаємо, що окремі зроблені висновки можуть бути застосовані у контексті цього дослідження. У зв'язку з цим пропонуємо досить чітке співвідношення аналізованих понять. На нашу думку, державна аграрна політика – це комплекс взаємопов'язаних цілеспрямованих заходів уповноважених органів держави, що має за мету здійснювати стратегічний вплив та формувати певну парадигму розвитку аграрних відносин, відповідно до якої відбувається *гарантування продовольчої безпеки*, підтримання стабільності доходів товарних виробників сільськогосподарської продукції, охорона навколишнього природного середовища під час здійснення сільськогосподарської діяльності, соціальний розвиток села [17]. Тобто продовольча безпека є одним із завдань державної аграрної політики. Виконання цих політичних завдань досягається за допомогою універсального способу – державної підтримки сільського господарства. Зокрема, вплив на продовольчу безпеку відбувається шляхом підтримки вітчизняних виробників продовольства, що насичують споживчий ринок необхідною кількістю якісного товару [18]. Однак важливо підкреслити, що усі три аграрно-правові категорії (державна аграрна політика, державна підтримка сільського господарства та продовольча безпека) є цілком автономними.

Опираючись на зроблені висновки, ми пропонуємо будувати законодавство про продовольчу безпеку як систему правових норм, що ґрунтується на визначенні основного поняття та не втручається в інші суміжні правові інститути і підгалузі. Так, продовольча безпека – це складова національної безпеки, «гарантована державою захищеність інтересів і потреб людини у постійному фізичному та економічному доступі до безпечного продовольства, необхідного для її нормального розвитку та життєдіяльності, що забезпечується загальним економічним розвитком країни, а також цілеспрямованим підтриманням національної індикаторної системи на оптимальному рівні, що не допускає зниження визначених показників за мінімальні допустимі значення» [19]. Якщо розкласти дане поняття на

складові (частина національної безпеки, фізична доступність продовольства, фінансова доступність продовольства, безпечність продовольства), то стає помітно, що кожна з них має власне правове регулювання різного ступеню досконалості. Проаналізувавши чинне законодавче забезпечення цих складових, ми зможемо виявити ступінь готовності цього законодавства до систематизації.

Продовольча безпека як частина національної безпеки. Використання усталеного поняття «продовольча безпека» вказує на його особливий органічний взаємозв'язок із формуванням безпеки держави в цілому. Незважаючи на те, що доктрина давно визнає продовольчу безпеку невід'ємною складовою національної безпеки, законодавство не демонструє однозначності в цьому питанні. Так, попередній Закон України «Про основи національної безпеки» (2003 – 2018) прямо визнавав забезпечення продовольчої безпеки напрямом державної політики з питань національної безпеки України [20]. Однак новим чинним Законом України «Про національну безпеку України» (2018) було змінено концепцію правового регулювання цих відносин, а згадки про продовольчу безпеку даний Закон не містить. Замість цього застосовується абстрактна конструкція національних інтересів, під якими розуміються «життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» [21]. Трактуючи це визначення, можна припустити, що до національних інтересів України можна віднести і потреби населення у повноцінному харчуванні. Однак все ж слід визнати, що законодавча основа щодо віднесення продовольчої безпеки до складу національної безпеки стала неоднозначною та була розмита порівняно із попереднім законодавством.

Фізична доступність продовольства. Одним із невід'ємних складових елементів продовольчої безпеки є фізична доступність харчової продукції для населення. Дана ознака проявляється у тому, що в країні є достатня кількість продовольчої продукції, вона розподілена рівномірно за регіонами, а її придбання населенням не обмежене та не ускладнене адміністративними чи іншими бар'єрами. Фізична доступність продовольства як елемент продовольчої безпеки є поєднанням: 1) достатнього обсягу продукції та 2) вільного доступу до її придбання. На досягнення цього спрямовані різні нормативно-правові акти.

1) *Формування на території України достатньої кількості продовольства* забезпечується багатьма законами, які можна класифікувати за змістом на такі групи:

– *правове забезпечення вітчизняного сільськогосподарського виробництва.* На цю мету пра-

цює майже увесь масив аграрного законодавства України. Серед найбільш ключових можна назвати закони: «Про зерно та ринок зерна в Україні» (2002), «Про виноград та виноградне вино» (2005), «Про молоко та молочні продукти» (2004), «Про бджільництво» (2000), «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» (2018), «Про аквакультуру» (2012), «Про насіння та садивний матеріал» (2002), «Про племінну справу у тваринництві» (1993) тощо. При цьому треба підкреслити, що відповідне законодавство спрямоване на врегулювання окремих видів аграрних правовідносин, однак не спеціалізоване на проблемах продовольчої безпеки. У багатьох дослідженнях учені піддаються спокусі всі ці аграрні закони віднести до законодавства про продовольчу безпеку, однак це поверховий погляд. Сільськогосподарське товаровиробництво, що регламентується аграрними законами, не переслідує суто продовольчу мету: наприклад, воно може бути експортоорієнтованим або непродовольчим. Більше того, уважне дослідження законів цієї групи доводить майже повну відсутність міцних та чітких зв'язків із системою продовольчої безпеки;

– *досягнення збалансованого експорту та імпорту продовольства.* Відносини щодо міжнародної торгівлі харчовою продукцією безпосередньо впливають на фізичний обсяг продовольства на території держави та регулюються, зокрема, такими нормативно-правовими актами як Митний кодекс України, закони України «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції» (1997), «Про гуманітарну допомогу» (1999) тощо. Якщо перші два названі закони спрямовані передусім на захист виробників, підтримання справедливої конкуренції на внутрішньому ринку, то Закон України «Про гуманітарну допомогу» має соціальний контекст і застосовується в тому числі для забезпечення фізичних поставок продовольства у випадку існування гострої потреби населення чи окремих груп людей внаслідок різних обставин.

Для збалансування кількості продовольства в державі важливого значення набуває регулювання експорту такої продукції. У рамках цієї групи законодавчих актів вирізняється, наприклад, Закон України «Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур» (1999), яким унормовано продаж окремих олійних культур за кордон. Відповідно до цього Закону, наприклад, експорт насіння соняшнику за кордон обкладається досить високим митом у розмірі 10%. Однак знову ж таки, перш ніж відносити такий нормативно-правовий акт до законодавства про продовольчу безпеку, слід наголосити на тому, що його основна мета полягала у створенні штучного бар'єру для

вивезення насіння олійних за кордон та затримування цієї сировини в межах України. Це було необхідно для навантаження вітчизняних олійно-жирових заводів та розвитку переробної галузі. Як помітно, жодного посилання на продовольчу безпеку даний Закон не містив – його основне завдання було суто економічне.

Навіть епізодичні переймання законодавця проблемами продовольчої безпеки щодо експортоорієнтованої харчової продукції здебільшого носять хаотичний характер через відсутність належних чітких законодавчих алгоритмів дій у випадку загрози нестачі певного продовольчого товару та необхідності обмеження його експорту. Добре це ілюструється прикладом з нещодавньої вітчизняної історії. Так, у 2021 році зростання світових цін на соняшникову олію закономірно потягло зростання цін і на внутрішньому ринку. Опираючись на цей факт, Кабінет Міністрів України розглядав варіант встановлення нульової квоти на експорт соняшникової олії з метою зменшення споживчих цін та недопущення дефіциту олії в Україні. Такі наміри можна ідентифікувати як свідомо популістські з огляду на деякі об'єктивні цифри: для задоволення вітчизняних споживчих потреб щорічно вистачає лише 7% виробленої в Україні соняшникової олії; усі інші – 93% призначені на експорт. Цілком зрозуміло, що для задоволення внутрішніх потреб (400 тис тон) немає необхідності забороняти вивозити 5–6 млн тон продукції. Тобто тогочасна ситуація знову висвітила стару проблему та актуалізувала низку наболілих питань, зокрема, про правове регулювання втручання уряду в експорт-імпорт сільськогосподарської продукції. Фактично в Україні встановлено «ручний режим» вирішення питань оцінки стану продовольчої безпеки та її загроз. В ідеалі це дає можливості діяти гнучко і ситуативно, однак іноді – межує з управлінським свавіллям. «Ручний режим» вирішення цих питань – це досить зручно для уряду, але формує фактор нестабільності та непередбачуваності для агробізнесу та суспільства [22];

– *формування державних продовольчих резервів*. Для досягнення та підтримання необхідного стану продовольчої безпеки кожній державі необхідно створювати власні стратегічні запаси продовольства, обсяг та наповнення яких має дозволити прогодувати населення чи окремі групи людей у випадку виникнення надзвичайних ситуацій тимчасового характеру. В Україні ці відносини стали хронічно проблемними, незважаючи на існування спеціальної законодавчої основи. Загострення соціальних процесів в умовах війни оголило суцільну кризу у сфері формування та управління резервами. Це стало підставою для розробки та схвалення у 2022 році Стратегії реформування системи державного матеріального

резерву на період до 2025 року. Зокрема, у цьому програмному документі було надано характеристику сучасному стану цих відносин: «на стан запасів матеріальних цінностей державного резерву негативно впливають численні випадки незабезпечення їх збереження відповідальними зберігачами та неефективне управління запасами матеріальних цінностей державного резерву, особливо продовольчої групи товарів, внаслідок чого мають місце випадки прострочення строку придатності продукції, що не тільки унеможлиблює реалізацію цієї продукції, але і вимагає додаткового фінансування для її утилізації» [23]. На виконання цієї Стратегії розпорядженням Кабінету Міністрів України було затверджено план заходів [24]. Зокрема, було передбачено прийняття нового закону в цій сфері – ним став Закон України «Про державні резерви» (2023). У даному акті передбачається, що складовою державного матеріального резерву є запас продовольчих товарів. Завдяки цим положенням можна визнати, що серед проаналізованих нами вище багатьох нормативно-правових актів, лише законом про державні резерви безпосередньо регулюються відносини, спрямовані на підтримання продовольчої безпеки в аспекті фізичної доступності продовольства.

2) Нагадаємо, що другою складовою фізичної доступності продовольства є *відсутність незаконних обмежень переміщення та реалізації* такої продукції. Ці відносини врегульовані, зокрема, ст. 14 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», яка передбачає, що «з метою запобігання створенню штучного дефіциту аграрної продукції в агроспоживаючих регіонах та спекулятивного збільшення цін на продукти першої необхідності на їх території забороняється введення будь-яких адміністративних, кількісних або якісних обмежень при переміщенні аграрної продукції та продуктів її переробки по всій території України» [25]. Незважаючи на свій «войовничий» характер, дана норма надзвичайно мало застосовувалася на практиці. Навіть у тих випадках, коли суб'єкти господарювання доводили порушення своїх прав на підставі цієї норми, контекст не стосувався продовольчої безпеки – здебільшого він полягав в обмеженні певних економічних інтересів товаровиробників чи бездіяльності державних органів (наприклад, у випадку відмови в митному оформленні зерна, яке спрямовувалося на експорт [26]).

Фінансова доступність продовольства. Цей елемент продовольчої безпеки є надзвичайно важливим для України. Фінансова доступність харчової продукції полягає в економічній досяжності якісної їжі в достатній кількості, що необхідна для нормального розвитку людини залежно від її об'єктивних фізіологічних потреб. Аналіз вітчизняного законодавства демонструє, що ці право-

відносини цікавлять нормотворця давно. Так, протягом усього періоду незалежності України моніторинг цін на продовольство та втручання держави у цінові процеси регулювалися спеціальними законами України «Про ціни і ціноутворення» 1990 та 2012 років [27; 28]. Маємо наголосити, що при цьому не йшлося прямо про забезпечення продовольчої безпеки, не передбачалося встановлення спеціальних правових механізмів для регулювання цін на сільськогосподарську харчову продукцію. Такий державний вплив відбувається у рамках загальної юридичної конструкції державних регульованих цін. Відповідно до ст. 12 Закону України «Про ціни і ціноутворення» державні регульовані ціни запроваджуються «на товари, які справляють визначальний вплив на загальний рівень і динаміку цін, мають істотну соціальну значущість». Під товарами, які мають істотну соціальну значущість, можуть розумітися різні види продукції – залежно від конкретного економічного, політичного, соціального контексту. Застосовуючи цю норму, уряд у 2020 році затвердив перелік товарів, що мають істотну соціальну значущість – дві третини з цього списку представлені продовольчою продукцією [29]. Для стабілізації відносин в умовах тогочасної пандемії уряд обрав такий інструмент впливу як декларування змін роздрібних цін на такі товари. У 2023 році, відповідаючи на складні виклики воєнного стану, Кабінет Міністрів України уже не застосовує правову конструкцію «товари істотної соціальної значущості» – він просто посилається на власні повноваження щодо регулювання цін та встановлює граничний рівень торговельної надбавки (націнки) на деякі продовольчі товари (наприклад, борошно пшеничне, молоко, хліб житньо-пшеничний, яйця курячі, птиця, батон та олія соняшникова рафінована) [30].

На підставі здійснених законодавчих кроків можна зробити кілька висновків. По-перше, правовий інститут регулювання цін розвивається, уникаючи диференціації за об'єктами. З цією метою застосовується універсальна конструкція товарів істотної соціальної значущості, яка дозволяє адаптувати під неї будь-які товари продовольчого і непродовольчого призначення залежно від потреб суспільства. Слід додати, що конструкція «товари істотної соціальної значущості», з одного боку, безперечно має свої переваги, оскільки забезпечує гнучкість державного регулювання цін та його максимальну адаптивність під раптові екстремальні умови. Однак, з іншого боку, варто усвідомлювати її недоліки: варіативне розуміння та розмиті критерії визначення. Наприклад, на Хмельниччині перелік товарів істотного соціального значення змінюється майже щомісячно протягом останніх кількох років (на основі відкритих даних регулярного моніторингу споживчих цін) [31].

По-друге, законодавство про ціноутворення навіть не декларує свій зв'язок із продовольчою безпекою та її завданнями. Більше того, якщо уважно вивчити основні напрями державної цінової політики (ст. 4 Закону), то стає зрозуміло, що майже усі вони мають господарський, суто економічний зміст (наприклад, розвиток національної економіки та підприємницької діяльності; розширення сфери застосування вільних цін; забезпечення необхідних економічних гарантій для виробників; орієнтація цін внутрішнього ринку товарів на рівень цін світового ринку тощо). Єдиний закріплений напрямок цінової політики, який має споживче забарвлення, встановлює, що державна цінова політика спрямована на «забезпечення соціальних гарантій населенню в разі зростання цін». Однак під такими гарантіями Закон розуміє суто гіпотетичну можливість «запровадження системи компенсаційних виплат у зв'язку із зростанням цін та індексації грошових доходів соціально-економічних груп населення» [28]. Фактично, слід визнати, що Закон України «Про ціни і ціноутворення» встановлює лише загальні засади для державного регулювання цін, не спеціалізуючи таке регулювання ні щодо харчової продукції, ні щодо досягнення цілей продовольчої безпеки. У результаті цього, здійснюючи ситуативний вплив на ціни на деякі продовольчі товари, уряд діє без достатньої законодавчої основи, практично на власний розсуд.

Окремою складовою законодавчого забезпечення регулювання фінансової доступності продовольства слід вказати встановлення прожиткового мінімуму, який представляє собою «вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості» [32]. На перший погляд, між правовим механізмом прожиткового мінімуму та законодавством про регулювання цін має бути певний кореляційний зв'язок, оскільки прожитковий мінімум має визначати необхідний обсяг продовольчих продуктів та його вартість, а законодавство про ціни має забезпечувати відстеження та певне наближення бажаного до дійсного. Однак цього не відбувається ні на практиці, ні в теорії: ст. 2 Закону не передбачає, що прожитковий мінімум має застосовуватися чи враховуватися під час ведення цінової політики чи для досягнення продовольчої безпеки. Досить абстрактно звучить положення Закону про використання прожиткового мінімуму для «загальної оцінки рівня життя в Україні». Таким чином, відбувається лише опосередковане регулювання фінансової доступності продовольства законодавством про

прожитковий мінімум та соціальні продовольчі програми. Однак знову ж таки ми вкотре спосте-рігаємо відсутність певної спеціалізації, систем-ності та концептуалізації законодавчої основи в контексті досягнення продовольчої безпеки.

Додатково відносини щодо формування і під-тримання фінансової доступності продовольства регламентуються, наприклад, Законом України «Про захист економічної конкуренції», яким передбачено, що зловживанням монопольним (домінуючим) становищем на ринку є встанов-лення таких цін, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції; засто-сування різних цін до різних суб'єктів без об'єктив-них причин. Також цим Законом визнаються неправомірними антиконкурентні узгоджені дії щодо встановлення цін [33]. Звичайно, ці поло-ження мають значний фактичний вплив на фор-мування продовольчих цін. Однак ми можемо здо-гадатися, що спеціалізованого поєднання заходів захисту економічної конкуренції із потребами продовольчої безпеки законодавство не містить.

Отже, можна дійти висновку про те, що, з одного боку, вітчизняне законодавство містить розвинені інститути про державне регулювання цін та ціноутворення, про конкурентні ринкові відносини, що впливають на ціни, про вартісний вираз продовольчих потреб людини тощо; однак, з другого боку – передбачені цим законодавством механізми не спеціалізовані на досягнення та під-тримання продовольчої безпеки. Тобто регулю-вання відбувається, але його не можна назвати достатнім та ефективним. Слід пам'ятати, що про-аналізовані нами закони мають цілі та завдання, які не спрямовані на продовольчу безпеку – ці нормативно-правові акти здійснюють вплив на відносини продовольчої безпеки лише побічно.

Безпечність продовольства. Ще одним скла-довим елементом продовольчої безпеки є досяг-нення і підтримання безпечності продовольства для споживачів. Чинне законодавство не містить чіткого визначення безпечності продовольчої продукції, однак дає нам принаймні іншу точку опори, а саме: визначає безпечний харчовий про-дукт як такий, що не справляє шкідливого впливу на здоров'я людини та є придатним для спожи-вання [34]. На регулювання відносин щодо безпеч-ності харчової продукції спрямовано багато аграр-них законів («Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» (1997), «Про ветеринарну медицину» (1992), «Про захист рослин» (1998), «Про пестициди та агрохімікати» (1995), «Про карантин рослин» (1993), «Про дер-жавне регулювання генетично-інженерної діяль-ності та державний контроль за розміщенням на ринку генетично модифікованих організмів і продукції» (2023), «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові про-дукти, корми, побічні продукти тваринного похо-

дження, здоров'я та благополуччя тварин» (2017) тощо). Їхньою спільною рисою також є відсутність певних формальних чи змістовних зв'язків із про-довольчою безпекою.

Отже, на основі проведеного аналізу чинного законодавства, яке регулює складові елементи продовольчої безпеки, необхідно визначити його сучасний стан, взаємоузгодженість і готовність до систематизації. Така аналітична підготовка є абсолютно необхідною, оскільки дасть змогу науково обґрунтувати найбільш вдалий крок щодо подальшого розвитку вітчизняного законо-давства про продовольчу безпеку.

Слід зазначити, що доктрина в цілому досить однастайна щодо необхідності прийняття спеці-ального нормативно-правового акту про продо-вольчу безпеку та його законодавчу форму. Однак, якщо поміркувати, то виникає питання, як же бути із тими законами, які нині регулюють відпо-відні відносини? Існує два можливі варіанти. За першим («новаторським») – має бути розроблено новий закон, який додасть нове спеціальне регу-лювання до існуючого. За другим («систематиза-ційним») – має бути зібране вже напрацьоване, але розрізнене законодавство про продовольчу безпеку, яке має утворити новий закон, що замі-нить собою чинне регулювання. Для того щоб обрати найбільш оптимальний варіант, ми маємо виявити підстави та оцінити можливість система-тизації законодавства про продовольчу безпеку.

Для початку необхідно визначитися із цим базовим поняттям та його ознаками. Відповідно до теорії права під систематизацією законодав-ства розуміється «діяльність із упорядкування чинних нормативно-правових актів у єдину узгоджену систему з метою забезпечення ефек-тивного правового регулювання» [35]. Серед різ-новидів систематизації виділяють інкорпорацію, консолідацію і кодифікацію. Ці види система-тизації законодавства суттєво відрізняються за обсягами, метою, ступенем трансформації норма-тивного матеріалу. Приміряючи указані види сис-тематизації до існуючого законодавства про про-довольчу безпеку, можна перекопатися в тому, що не всі вони будуть ефективними. Наприклад, інкорпорація – спосіб впорядкування норматив-них актів без переробки їх змісту [36] – дасть можливість виявити усі ті норми, які стосуються відносин продовольчої безпеки. В результаті інкорпорації стане повною картина сучасного законодавства, яке тією чи іншою мірою регла-ментує відносини продовольчої безпеки. З огляду на це інкорпорація буде корисною не як само-стійна форма систематизації, а як етап підготовки до подальшого удосконалення законодавства.

Консолідація як вид систематизації об'єд-нує десятки, а інколи й сотні нормативних актів з одного і того самого питання в один укрупнений акт, але при цьому зміст правового регулювання

не змінюється, новели до чинного законодавства не вносяться [37]. Така систематизація необхідна в тому випадку, якщо чинне законодавство досить ефективно регулює певні відносини, але таке регулювання розрізнене, неструктуроване, розкидане по багатьом нормативно-правовим актам. За допомогою консолідації такі «шматочки» законодавства збираються воедино, «зшиваються» в один нормативно-правовий акт без якісного перетворення змісту такого регулювання. Проведене нами вище дослідження продемонструвало, що переважна більшість законів, які регламентують відносини продовольчої безпеки, здійснюють це не спеціалізовано. У зв'язку з цим говорити про консолідацію неможливо – готових діючих механізмів продовольчої безпеки нині занадто мало, щоб можна було їх просто об'єднати в один повний консолідований закон без додаткової обробки.

Інший варіант систематизації – кодифікація – представляє собою більш поглиблену трансформацію існуючого нормативно-правового регулювання. Так, кодифікація є «формою систематизації, яка здійснюється уповноваженими органами державної влади в процесі законотворчості та підзаконної нормотворчості в результаті чого приймається новий як за формою, так і за змістом кодифікаційний акт (кодекс, основи законодавства, регламент, статут, правила тощо)» [38]. Опираючись на вироблені теоретичною юриспруденцією ознаки кодифікації, можна проаналізувати можливість кодифікації законодавства про продовольчу безпеку. Так, науковці визначили, що обов'язковою передумовою успішної кодифікації має бути належний ступінь розвитку такого законодавства. Наприклад, Є. А. Гетьман застерігає від передчасної кодифікації, яка може мати негативні наслідки. Тобто лише у випадку, коли законодавство про продовольчу безпеку сформує достатньо розвинену систему, яка потребуватиме узгодження, впорядкування та переходу на новий якісний рівень – доцільно буде вести мову про кодифікацію. Наразі ж здійснений нами аналіз продемонстрував іншу картину – законодавство про продовольчу безпеку представляє собою окремі норми та загальні механізми, рамки такого законодавства чітко не окреслені, а його зміст нагадує аморфну масу. За таких умов робити кодифікацію законодавства про продовольчу безпеку буде передчасним.

Висновки. Таким чином, за результатами проведеного нами дослідження було окреслено коло відносин, що регулюються законодавством про продовольчу безпеку та мають лягти в основу майбутнього спеціального закону у цій сфері. Проаналізовано сучасний стан законодавства, яке регламентує окремі відносини продовольчої безпеки – зроблено висновок про його неспеціалізованість та безсистемність. Фактично,

вплив на продовольчу безпеку відбувається не цілеспрямовано, а лише побічно, і це не сприяє ефективному досягненню та підтриманню продовольчої безпеки. Доведено, що окреслений сучасний стан законодавства виключає можливість проведення його консолідації чи кодифікації, адже їх передумовою має бути досить високий ступінь розвитку законодавчого забезпечення. Можна підсумувати, що оптимальним кроком для подальшого розвитку законодавства про продовольчу безпеку є розробка і прийняття спеціального Закону України «Про продовольчу безпеку», що стане необхідним еволюційним цаблем, який оминати чи перестрибнути неможливо. При цьому даний Закон не матиме ознак кодифікаційного акту, а фактично встановлюватиме нове спеціалізоване правове регулювання.

Література

1. Берлач А. І. Правове забезпечення земельної та аграрної реформ в Україні. *Право України*. 1998. № 11. С. 125–128.
2. Волченко Н. В. Продовольча безпека: теоретичні аспекти та реалії сьогодення: монографія / Система національного менеджменту в контексті інтеграційного виміру. Суми : ПП Вінниченко М. Д., ФОП Литовченко Є. Б., 2014. С. 38–57.
3. Гребенюк М. Проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки в окремих зарубіжних державах. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 10. С. 52–55.
4. Гулак О. В., Піддубний О. Ю., Ладиченко В. В. Карантин тварин в контексті продовольчої безпеки: правовий аспект. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. Вип. 14. С. 50–54.
5. Єрмоленко В. М. Актуальні питання систематизації законодавства про продовольчу безпеку. *Сучасні проблеми систематизації екологічного, земельного та аграрного законодавства України: зб. наук. праць круглого столу* (Київ, 18 березня 2011 р.). Київ : ВГЛ «Обрії», 2011. С. 113–119.
6. Земко А. М. До проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки в Україні. *Збірник матеріалів Першого зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України* (9-10 вересня 2016 року). Одеса, 2016. С. 114–116.
7. Коваленко Т. О. Поняття, ознаки та критерії продовольчої безпеки за законодавством України та інших держав. *Адміністративне право і процес*. 2018. №1 (20). С. 30–41.
8. Кузьмічов О. Закон про продовольчу безпеку України як юридична основа публічного адміністрування у сфері забезпечення продовольчої безпеки. *Адміністративне право і процес*. 2023. № 1 (40). С. 21–30.
9. Курман Т. В. Агробізнес та продовольча безпека: проблеми правового забезпечення в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 122–126.
10. Легеза Ю. О., Орешкова А. Ф. Визначення поняття «продовольча безпека». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 74–80.

11. Лушпаєв С. О. Правові засади продовольчої безпеки України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2014. 18 с.

12. Міляр Л. Ф. Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки: сучасний стан, проблеми та перспективи. *Науковий огляд*. 2015. № 7 (17). С. 1–14.

13. Статівка А. М. Сільське господарство України та його інтеграція в міжнародні сільськогосподарські й торговельні організації: проблемні питання. *Право України*. 2003. № 4. С. 42–45.

14. Уркевич В. Ю. Загальна характеристика правового регулювання продовольчої безпеки: монографія / Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України / за ред. В. Ю. Уркевича та М. В. Шульги. Харків: ФОРМ Шевиченко С. О., 2013. С. 37–51.

15. Чабаненко М. М. Система аграрного права України: методологічні засади становлення та розвитку : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2015. 437 с.

16. Воржевітіна Г. І. Правове регулювання рівня продовольчого забезпечення населення України. *БІЗНЕСІНФОРМ*. 2021. № 1. С. 171–176.

17. Григор'єва Х. А. Співвідношення правових категорій державної підтримки сільського господарства та державної аграрної політики. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 7. С. 64–68.

18. Григор'єва Х. А. Щодо розмежування правового забезпечення продовольчої безпеки та державної підтримки сільського господарства. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 20-22 вер. 2019 року)*. Івано-Франківськ, 2019. С. 162–165.

19. Григор'єва Х. А. Юридичне поняття продовольчої безпеки: підходи, міфи та проблеми. *Юридичний вісник*. 2024. № 1.

20. Про основи національної безпеки: Закон України від 19.06.2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351. (втратив чинність)

21. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 року. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241.

22. Григор'єва Х. А. Продовольча безпека vs. Аграрний протекціонізм (правові орієнтири на прикладі експорту соняшникової олії). *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 21 травня 2021 року). Одеса: Гельветика, 2021. С. 547–550.

23. Про схвалення Стратегії реформування системи державного матеріального резерву на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2022 р. № 771-р. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 192.

24. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії реформування системи державного матеріального резерву на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2022 р. № 1126-р. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 265.

25. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 49. Ст. 527.

26. Постанова Миколаївського окружного адміністративного суду від 15.02.2011 року у справі № 2а-8527/10/1470. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/14213446#> (дата звернення: 01.03.2024 року)

27. Про ціни і ціноутворення: Закон України від

03.12.1990 року. Відомості Верховної Ради УРСР. 1990. № 52. Ст. 650. (втратив чинність)

28. Про ціни і ціноутворення: Закон України від 21.06.2012 року. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 19-20. Ст. 190.

29. Про заходи щодо стабілізації цін на товари, що мають істотну соціальну значущість, товари протиепідемічного призначення: постанова Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2020 р. № 341. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 87. (втратила чинність)

30. Про регулювання цін на окремі види продовольчих товарів та забезпечення стабільної роботи виробників продовольства в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 19 червня 2023 р. № 650. *Урядовий кур'єр*. 2023. № 130.

31. Моніторинг цін на соціально значущі продовольчі товари у роздрібній мережі. URL: https://www.adm-km.gov.ua/?page_id=546 (дата звернення: 01.03.2024 року)

32. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 38. Ст. 348.

33. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. Ст. 64.

34. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 19. Ст. 98.

35. Петков С. В. Систематизація як основа вдосконалення чинних кодексів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2017. № 29. Т. 1. С. 4–6.

36. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Львів: Край, 2008. 224 с.

37. Котик Г. В. Поняття та види систематизації законодавства. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. Вип. 32. С. 14–18.

38. Гетьман Є. А. Кодифікація законодавства України: поняття, особливості, види: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2010. 20 с.

Анотація

Григор'єва Х. А. Законодавство про продовольчу безпеку: створити нове чи систематизувати існуюче? – Стаття.

Відсутність належних та ефективних спеціальних механізмів на випадок виникнення загроз продовольчій безпеці змусила нормотворця нашвидкоруч розробляти норми, які були покликані втримати крихку продовольчу безпеку в умовах стрімкої воєнної кризи (наприклад, прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24.03.2022 року). Однак окремі безсистемні дії нормотворця лише підкреслюють загальний запущений стан законодавства про продовольчу безпеку. На цьому тлі вкотре актуалізується питання щодо розробки спеціального Закону України «Про продовольчу безпеку», потреба в якому давно доведена ученими, але досі не реалізована законодавцем. За результатами проведеного нами дослідження було окреслено коло відносин, що регулюються законодавством про продовольчу безпеку та мають лягти в основу майбутнього спеціального закону у цій сфері. Проаналізовано сучасний стан законодавства, яке регламентує окремі відносини продовольчої безпеки – зроблено висновок про його неспеціалізованість та безсистемність. Фак-

тично, вплив на продовольчу безпеку відбувається не цілеспрямовано, а лише побічно, і це не сприяє ефективному досягненню та підтриманню продовольчої безпеки. Доведено, що окреслений сучасний стан законодавства виключає можливість проведення його консолідації чи кодифікації, адже їх передумовою має бути досить високий ступінь розвитку законодавчого забезпечення. Можна підсумувати, що оптимальним кроком для подальшого розвитку законодавства про продовольчу безпеку є розробка і прийняття спеціального Закону України «Про продовольчу безпеку», що стане необхідним еволюційним шаблоном, який оминути чи перестрибнути неможливо. При цьому даний Закон не матиме ознак кодифікаційного акту, а фактично встановлюватиме нове спеціалізоване правове регулювання.

Ключові слова: продовольча безпека, аграрне законодавство, сільське господарство, продовольство, резерви.

Summary

Hryhorieva K. A. Legislation on food safety: create a new one or systematize the existing one? – Article.

The lack of proper and effective special mechanisms in case of threats to food security forced the rule-maker to hastily develop norms that were designed to maintain fragile food security in the conditions of a rapid military crisis (for example, the adoption of the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Creating Conditions for Ensuring

food security under martial law” dated March 24, 2022). However, individual unsystematic actions of the rule-maker only emphasize the general run-down state of food safety legislation. Against this background, the question of developing a special Law of Ukraine “On Food Safety”, the need for which has long been proven by scientists, but has not yet been implemented by the legislator, is being brought up again. Based on the results of our research, the circle of relations regulated by the legislation on food safety was outlined and should form the basis of a future special law in this area. The current state of the legislation, which regulates certain relations of food safety, is analyzed – a conclusion is made about its non-specialization and unsystematic nature. In fact, the impact on food security is not targeted, but only indirect, and it does not contribute to the effective achievement and maintenance of food security. It has been proven that the outlined current state of the legislation excludes the possibility of its consolidation or codification, because their prerequisite must be a sufficiently high degree of development of legislative support. It can be concluded that the optimal step for the further development of legislation on food safety is the development and adoption of a special Law of Ukraine “On Food Safety”, which will become a necessary evolutionary step that cannot be bypassed or skipped. At the same time, this Law will not have the characteristics of a codification act, but will actually establish a new specialized legal regulation.

Key words: food security, agrarian legislation, agriculture, food, reserves.

УДК 349.6
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.13>

Є. О. Липницька
orcid.org/0000-0003-4608-1734
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Постановка проблеми. Екологічна ситуація в Україні ще до початку повномасштабного вторгнення у 2022 році, характеризувалась як критична, й ті екологічні проблеми та загрози, що існували в країні не лише не вирішилися, а навпаки значно загострилися внаслідок ведення воєнних дій. У 2020 р. Україна посіла 4 місце у світі за рівнем економічних збитків від забруднення повітря, основними забруднювачами якого є підприємства добувної і переробної промисловості, енергетики та аграрного сектору, викиди забруднюючих речовин яких склали понад 90% від загального обсягу. Критичною є ситуація з відходами – через домінування в національній економіці ресурсоемних багато-відходних технологій. Ресурсоемність економіки України є також причиною виснаження і погіршення стану природних ресурсів [1].

Наразі перед Україною стоять виклики відбудови країни, в першу чергу щодо відновлення економічного зростання, підвищення якості життя для населення. Разом з цим Україна ставить за мету відновити зруйновану інфраструктуру та модернізувати економіку з використанням чистих, низьковуглецевих та енергоефективних технологій, які відповідали б євроінтеграційному напрямку розвитку України та Європейському зеленому курсу.

Можна погодитись з представниками економічної науки, що виникає гостра необхідність у формуванні сучасної концепції суспільного розвитку, яка передбачатиме не тільки економічний розвиток, а й вплив економіки на екологічну систему, та буде спрямована на забезпечення рівноваги між економічною та екологічною системами [2, с. 28]. Дана концепція відповідатиме концепції сталого розвитку, головною ідеєю якою є досягнення оптимального балансу між трьома складовими розвитку: економічною, соціальною та екологічною.

Останніми роками все більшої популярності та поширеності у різних галузях науки та сферах життя набуває поняття екологізації, яке розглядається як певний інструмент впливу на суспільні відносини, що спрямований на подолання дисбалансів в економічній, соціальній та екологічній сферах та забезпечення такого стану довкілля, що сприятиме якісному життю і благополуччю нинішніх та майбутніх поколінь.

Предметом даного дослідження є екологізація законодавства як складова екологізації суспільного розвитку. Слід зазначити, що на сьогодні в Україні склалась система екологічного законодавства, основним завданням якого є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище [3]. Разом з цим, можна погодитись з думкою вчених в галузі екологічного права щодо дефектів екологічного законодавства України, яке являє собою розгалужену ієрархічну систему законодавчих актів різного регулюючого рівня, різної юридичної сили, різних сфер застосування [4, с. 35]. При цьому норми екологічного законодавства не завжди здатні діяти напряму при регулюванні відносин, пов'язаних зі здійсненням господарської чи іншої діяльності, що шкідливо впливає на навколишнє природне середовище або його окремі елементи.

Стан дослідження. Проблеми екологізації окремих галузей законодавства досліджували представники науки екологічного права, зокрема, В.І. Андрейцев, А.П. Гетьман, Н.Р. Кобецька, М.В. Краснова, В.Л. Мунтян, Ю.С. Шемшученко та ін. Питання екологізації аграрного та земельного законодавства були предметом дослідження Н.О. Багай, В.В. Носіка, І. І. Каракаша, Н.В. Кравець, П.Ф. Кулинича, О.О. Погрібного, В.І. Семчика, Н.І. Титової, М.В. Шульги та ін. Проблеми господарсько-правового забезпечення природокористування розглядалися у наукових роботах А.Г. Бобкової, В.К. Мамутова, О.В. Шаповалової та ін. Разом з цим, потребують подальшого дослідження загально-теоретичні засади екологізації законодавства як одного з засобів забезпечення сталого розвитку в умовах євроінтеграції України.

Метою дослідження є аналіз наукових підходів до понять «екологізація» та «екологізація законодавства», напрацювання теоретичних засад щодо визначення поняття екологізації законодавства, її значення, мети та завдань в умовах євроінтеграції та необхідності досягнення цілей сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Дослідження поняття екологізації набуло неабиякої актуальності в рамках різних суспільних наук, воно є багатоаспектним і багатозначним. Так, в літературі розглядаються такі поняття як екологізація економіки, екологізація виробництва, сільськогосподарського виробництва, екологізація в сфері транспорту, промисловості, енергетики та інших галузей господарства, екологізація економічної діяльності, екологізація природокористування, екологізація освіти, екологізація права та законодавства тощо. В національному законодавстві поняття екологізації зустрічається в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (втратив чинність 2019 р.) [5] в контексті екологізації господарської діяльності та екологізації окремих галузей національної економіки; Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [6] вже не використовується це поняття, однак його суть передається через словосполучення «врахування екологічної складової», «природоохоронної складової», «упровадження екосистемного підходу» в різні процеси; Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» – в контексті екологізації матеріального виробництва як одного з принципів охорони навколишнього природного середовища [3].

Для з'ясування змісту поняття «екологізація законодавства» доцільно проаналізувати наукові підходи до тлумачення родового поняття, а саме, поняття «екологізація».

Враховуючи те, що процеси екологізації безпосередньо пов'язані з економічним станом країни в цілому та конкретних суб'єктів господарювання, зокрема, поняття екологізації широко досліджено в економічній науковій літературі. Так, В. Шевчук пропонує розуміти екологізацію як процес проникнення ідей, знань, законів екології, екологічного мислення в інші сфери науки, виробництва, в життєдіяльність суспільства та держави [7, с. 240].

Гобела В.В. вважає екологізацію багатофункціональним та поліаспектним поняттям, яке можна розглядати у вузькому та широкому розумінні. В широкому розумінні це поняття науковець розглядає в таких аспектах: як філософську концепцію, як відносини, як діяльність, як процес, як засіб впливу. У більш вузькому розумінні поняття можна розглядати в розрізі різних видів людської діяльності, спрямованих на попередження, виявлення та усунення екологічних загроз для економічної системи (екологізації науки, освіти, суспільних відносин, природокористування, виробництва тощо) [8].

Мельник Л.Г. пропонує розуміти екологізацію як цілеспрямований процес економічних перетворень, орієнтований на зменшення комплексного

екодеструктивного впливу виробничих процесів на забруднення довкілля та порушення природних ландшафтів й споживання товарів і послуг на одиницю загального суспільного продукту [9].

Інші спеціалісти в галузі економіки трактують екологізацію як вияв загальноекологічного підходу до всіх без винятку явищ суспільного буття як проникнення глобального завдання охорони навколишнього середовища в усі сфери суспільних відносин, що регулюються правом [10, с.99].

Отже, в економічній науковій літературі екологізація розглядається як всеохоплююче поняття, яке означає певний процес, інструмент або метод, діяльність, підхід, спрямовані на проникнення екологічної (природоохоронної) складової у всі сфери суспільних відносин з метою зменшення шкідливого впливу виробничих процесів на навколишнє природне середовище, попередження погіршення екологічної ситуації.

Інші підходи до визначення поняття «екологізація» містяться у юридичній літературі. Більшість наукових досліджень екологізації різних видів господарської діяльності, окремих галузей економіки проведено представниками науки екологічного права.

Так, значний внесок у екологізацію національної правової системи зробила М.В. Краснова. Вона визначала екологізацію через принцип екологічного права, який означає впровадження екологічних вимог у матеріальне виробництво на основі комплексності рішень з питань охорони навколишнього природного середовища, використання і відтворення відновлювальних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій. При цьому М.В. Краснова віддає важливу роль у забезпеченні належного екологічного правопорядку саме праву, яке повинно, володіючи екологічною сутністю, у своєму змісті, у властивих йому формах виражати сукупність екологічних вимог, які випливають із законів природи та слугують для побудови надсучасної моделі екологічно виваженої поведінки людей, закріпленої в нормах права. Екологізацію національного законодавства вчена розуміє як процес впровадження норм екологічного права в акти тих галузей законодавства, які регулюють управлінську, господарську, рекреаційну та іншу діяльність в тій мірі, в якій такі види діяльності впливають на навколишнє природне середовище [11, с. 106].

Досліджуючи питання екологізації законодавства в сфері природокористування Н.Р. Кобецька наголошує на тому, що сьогодні процес екологізації має всеохоплююче значення та передбачає екологізацію індивідуальної та суспільної свідомості, різних видів практичної діяльності, пов'язаної з впливом на об'єкти природи, екологізацію всіх елементів правової системи держави, включаючи правозастосовчу практику та правотворчість,

а також безпосереднє впровадження еколого-правових приписів в усі галузі законодавства [12, с. 167]. Вчена розмежовує поняття «екологізація права» та «екологізація законодавства» та співвідносить їх як загальне і конкретне і вказує, що результатом цього процесу має стати проникнення екологічних принципів та ідей у всі елементи системи права [12, с. 162].

В. Андрейцев вказує на те, що процес екологізації окремих галузей законодавства тісно пов'язаний із впровадженням у матеріально-правові й процесуально-правові норми та приписи різних вимог, правил і нормативів екологічної безпеки [13, с. 60].

Важливим правовим явищем, що стосується практично всіх галузей законодавства, вважає екологізацію Н.О. Багай. На її думку, екологізація об'єктивно зумовлюється глобальними екологічними проблемами, а також посиленням міжгалузевих зав'язків у системі права і законодавства, взаємопроникненням різних галузей права та потребою в інтеграції правового регулювання суспільних відносин. Досліджуючи екологізацію аграрного законодавства вчена пропонує розуміти дане поняття як втілення екологічних принципів та вимог у змісті нормативно-правових актів, що регулюють сільськогосподарську виробничу діяльність [14, с. 159].

Одним з найбільш актуальних завдань державної політики України на думку Ю. Шемшученка та В. Олещенка є посилення уваги до забезпечення реальної «екологізації» усіх галузей права та відповідного законодавства, насамперед податкового, бюджетного, господарського та іншого [12, с. 162].

А. Гетьман визначає поняття «екологізація виробництва» як правове поняття, під яким доцільно розуміти врегульовану нормами права діяльність з впровадження у суспільне виробництво, з урахуванням об'єктивно існуючих законів природи, економічних, технічних, управлінських, організаційно-господарських та інших заходів, спрямованих на забезпечення раціонального використання природних ресурсів й охорони навколишнього середовища в інтересах держави і суспільства [15, с. 76].

Н.В. Кравець узагальнюючи різні підходи до тлумачення поняття екологізація зазначає, що у юридичній літературі науковці оперують такими категоріями, як екологізація як метод екологічного права, екологізація законодавства, екологізація права, екологізація як принцип земельного законодавства, екологізація виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських, екологізація як принцип аграрного права, екологізація виробництва [15, с. 60]. При цьому досліджуючи екологізацію аграрного виробництва як принципу аграрного права вчена пропонує розуміти екологізацію аграрного законодав-

ства як втілення екологічних імперативів у зміст аграрно-правових та інших норм, які регламентують виробничо-господарську діяльність аграрних виробників [15, с. 63].

На підставі аналізу різних наукових підходів та поглядів можна підсумувати, що екологізація законодавства є складовою екологізації суспільного розвитку і складовою ефективною екологічної політики держави та сприяє досягненню глобальних цілей у сфері охорони природи та збереження навколишнього середовища.

Екологізацію законодавства пропонується розуміти як системний процес трансформації правових норм, що передбачає інтеграцію екологічних принципів, вимог та правил, які враховують закони природи, до нормативно-правових актів тих галузей законодавства, що регулюють господарську та інші види діяльності, які впливають або можуть вплинути на навколишнє природне середовище, з метою забезпечення сталого використання природних ресурсів, збереження екологічної рівноваги та забезпечення екологічної безпеки. Цей процес є всебічним і охоплює впровадження еколого-правових норм у нормативно-правові акти різних галузей законодавства, а також сприяє формуванню екологічної свідомості як на рівні індивідів, так і на рівні суспільства в цілому. Цей процес також включає адаптацію правозастосовчої практики та правотворчості до врахування екологічної складової.

Екологізацію законодавства можна також розглядати як комплексний підхід до правового регулювання відносин, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, раціональним використанням природних ресурсів та забезпеченням екологічної безпеки, що передбачає максимальне втілення екологічної складової у нормативно-правові акти різних галузей законодавства, а також спрямований на побудову моделі економіки, що базується на оптимальному співвідношенні економічних, соціальних, екологічних інтересів та забезпеченні високого рівня і якості життя населення.

Метою екологізації законодавства слід вважати створення правової основи, яка спрямована на виконання цілей сталого розвитку, що полягають, зокрема, у подоланні дисбалансів, які існують в економічній, соціальній та екологічній сферах, забезпеченні такого стану довкілля, що сприятиме якісному життю і благополуччю нинішніх та майбутніх поколінь, а також сприятиме забезпеченню відповідності національного законодавства вимогам міжнародних актів та законодавства ЄС.

Здійснення екологізації законодавства буде відповідати загальній меті державної екологічної політики України, визначеній в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної еколо-

гічної політики України на період до 2030 року», яка полягає у досягненні доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України [6].

Екологізації законодавства спрямована на виконання таких завдань:

– врахування екологічних вимог при здійсненні тих видів господарської та іншої діяльності, яка впливає або може вплинути на стан довкілля, його окремих елементів, в нормативно-правових актах тих галузей законодавства, що регулюють вказані види діяльності;

– врахування екологічних вимог законодавства ЄС не лише в актах спеціального екологічного законодавства, але й актах тих галузей законодавства, що регулюють ті види діяльності, які мають потенційний вплив на навколишнє природне середовище (господарського, цивільного, адміністративного, податкового тощо);

– постійне вдосконалення законодавства, що регулює екологічні правовідносини, включаючи усунення колізій та прогалин між різними нормативно-правовими актами екологічного та іншого законодавства;

– недопущення прийняття нормативно-правових актів (окремих правових норм), які не відповідають принципам екологічного права та вимогам екологічного законодавства.

Висновки. Таким чином, екологізація національного законодавства має стати стратегічним напрямом державної екологічної політики, спрямованим на забезпечення економічного зростання не за рахунок збільшення використання природних ресурсів та викидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, а за рахунок широкого впровадження моделей «зеленої економіки» та стимулювання інноваційних технологій та практик, що сприятимуть сталому використанню природних ресурсів та збереженню довкілля відповідно до євроінтеграційного напрямку України.

Література

1. Проект Плану відновлення України : Матеріали робочої групи «Екологічна безпека». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. URL: <https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62dea19b8b3d4e2f5b65c8ce%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf>

2. Гобела В.В. Економіко-безпекова екологізація: теорія і практика : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2021. 244 с.

3. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991р. № 1264-ХІІ. Веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

4. Мороз Г.В. Дефекти еколого-правового регулювання. *Науково-практичний журнал «Екологічне право»*. 2019. № 4. С. 31–36.

5. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-VI. Веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17#Text>

6. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>

7. Шевчук В. Я. Екологічне управління: підручник. Київ : Либідь, 2004. 430 с.

8. Гобела В.В. Теоретичний аналіз екологізації як суспільно-економічного феномену. *Ефективна економіка*. 2019. № 6. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7114>

9. Мельник Л. Г. Екологічна економіка: підручник. 3-е вид. випр.і допов. Суми: Університетська книга, 2006. 367 с.

10. Петровська А. Екологізація економіки України в контексті моделі сталого розвитку. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 4. С. 95–104. URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/204266/203997>

11. Краснова М. Принцип екологізації національної правової системи України: науково-методологічні аспекти. *Екологічне право України*. 2016. № 1-2. С. 106–108. URL: <http://aup.org.ua/wp-content/uploads/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE-2016-%E2%84%961-2-.pdf>

12. Кобецька Н.Р. Екологізація законодавства у сфері використання природних ресурсів. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 35. С. 160–171.

13. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посіб. К. : Знання-Прес, 2002. 332 с.

14. Багай Н.О. Екологізація аграрного законодавства України: суть та напрями. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2010. Вип. 25. С. 158–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2010_25_33

15. Кравець Н. В. Екологізація аграрного виробництва як принцип аграрного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 20 с.

Анотація

Липницька Є. О. Загально-теоретичні засади екологізації законодавства України в умовах євроінтеграції. – Стаття.

У статті досліджуються наукові підходи до понять «екологізація» та «екологізація законодавства», на основі чого напрацьовано теоретичні засади щодо визначення поняття екологізації законодавства, її значення, мети та завдань в умовах євроінтеграції та необхідності досягнення цілей сталого розвитку. Акцентується увага на тому, що дослідження поняття екологізації, як складової екологізації суспільного розвитку, набуло значної актуальності в рамках різних суспільних наук, воно є багатоглядним і багатозначним. Крім цього термін «екологізація» використовується і в національному законодавстві.

Для з'ясування змісту поняття «екологізація законодавства» проаналізовано наукові підходи до тлу-

мачення родового поняття «екологізація». Зокрема, в економічній науковій літературі екологізація розглядається як всеохоплююче поняття, яке означає певний процес, інструмент або метод, діяльність, підхід, спрямовані на проникнення екологічної складової у всі сфери суспільних відносин з метою зменшення шкідливого впливу виробничих процесів на навколишнє природне середовище, попередження погіршення екологічної ситуації. В юридичній літературі екологізація досліджується в різних аспектах, як метод екологічного права, принцип екологічного права, суспільне явище тощо. При цьому серед науковців немає однозначного розуміння поняття «екологізація законодавства».

Робиться висновок, що екологізація законодавства є складовою екологізації суспільного розвитку і ефективною екологічної політики держави та сприяє досягненню глобальних цілей у сфері охорони природи та збереження навколишнього середовища.

На основі аналізу доктринальних підходів запропоновано два підходи до визначення поняття «екологізація законодавства» (як системного процесу трансформації правових норм та як комплексного підходу до правового регулювання відносин). Визначено мету та завдання екологізації законодавства з урахуванням цілей сталого розвитку, а також зобов'язань України перед ЄС в рамках адаптації законодавства.

Ключові слова: екологізація, законодавство, сталий розвиток, євроінтеграція, навколишнє природне середовище.

Summary

Lypnytska Ye. O. General theoretical bases of greening of the legislation of Ukraine in the conditions of European integration. – Article.

The article examines scientific approaches to the concepts of "greening" and "greening of legislation", on the basis of which theoretical foundations have been developed for defining the concept of greening of legislation, its meaning, goals and objectives in

the context of European integration and the need to achieve the goals of sustainable development. Attention is focused on the fact that the study of the concept of greening, as a component of greening of social development, has gained significant relevance within the framework of various social sciences, it is multifaceted and meaningful. In addition, the term "greening" is also used in national legislation.

To find out the meaning of the concept of "greening of legislation", scientific approaches to the interpretation of the generic concept of "greening" were analyzed. In particular, in economic scientific literature, greening is considered as an all-encompassing concept, which means a certain process, tool or method, activity, approach, aimed at the penetration of the ecological component into all spheres of social relations with the aim of reducing the harmful impact of production processes on the surrounding natural environment, preventing the deterioration of the ecological situations. In the legal literature, greening is studied in various aspects, as a method of environmental law, as a principle of environmental law, as a social phenomenon, etc. At the same time, there is no clear understanding of the concept of "greening of legislation" among scientists.

It is concluded that the greening of legislation is a component of the greening of social development and effective environmental policy of the state and contributes to the achievement of global goals in the field of nature protection and environmental preservation.

Based on the analysis of scientific approaches, two approaches to defining the concept of "greening of legislation" are proposed (as a systemic process of transformation of legal norms and as a complex approach to legal regulation of relations). The purpose and task of greening of legislation was determined, taking into account the goals of sustainable development, as well as the obligations of Ukraine to the EU within the framework of the adaptation of the legislation.

Key words: greening, legislation, sustainable development, European integration, environment.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 352/354:043.5
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.14>

М. О. Білецька
orcid.org/0000-0002-1081-4863
аспірантка

Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська Політехніка»

ЩОДО ПОНЯТТЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

Вступ. Цифровізація адміністративних послуг – один із пріоритетів Уряду України. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування надають понад 2 тисячі послуг, але 91.5% населення України не користуються публічними послугами онлайн. Наразі в Україні електронні послуги запроваджено на різних порталах органів влади, з різними інтерфейсами, стандартами та засобами е-ідентифікації, що є вкрай незручним для громадян. У мобільному додатку доступні такі документи: цифровий паспорт громадянина України у формі ID-картки та цифровий паспорт громадянина України для виїзду за кордон (1 країна у світі); цифрове водійське посвідчення (10 країн у світі); цифрове свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу та обов'язковий поліс страхування на авто; цифровий студентський квиток; можливість отримання нотифікацій [1].

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти проблеми надання електронних послуг досліджували такі науковці, як В.В. Єжунінов, П.С. Клімушин, С.І. Куценко, Р.М. Матвійчук, А.О. Серенко, та ін.

Метою статті є дослідження поняття електронних публічних послуг.

Виклад основного матеріалу. Для оцінки стану запровадження цифрових технологій у сферу публічного управління розраховується індекс розвитку онлайн-послуг (OSI), який є одним із компонентів EGDI (індекс розвитку е-уряду) й являє собою композитний показник використання інформаційно-комунікаційних технологій державами під час надання адміністративних послуг. Він визначається за результатами комплексного дослідження онлайн-присутності всіх 193 держав-членів [2].

У 2021 році Україна піднялась на 15 позицій у світовому рейтингу за значенням індексу соціального прогресу (Social Progress Index) і посіла 48 місце зі значенням індексу 75,78 серед 168 країн [3].

Першочерговим завданням на шляху до розвитку електронних послуг називають необхідність розширення доступу населення до високошвид-

кісного Інтернету. Зокрема, зазначається, що приблизно 60-70% українських сіл, а це близько 10 млн жителів України, не мають доступу до широкосмугових Інтернет-каналів [4].

Приміром, як зауважують деякі науковці, до адміністративних послуг, які мають високий потенціал для їх повної інтеграції в онлайн-простір, є послуги, що надаються органами Державної фіскальної служби. В Україні, 60% контактів із податковою здійснюється оф-лайн (уточнено автором – О.О., offline або «за межами Інтернету») через центри обслуговування платників, а десять основних адміністративних послуг, що надаються Державною фіскальною службою, становлять 90% завантаженості центрів обслуговування платників податків [5].

У контексті нашого дослідження розглянемо детальніше визначення поняття «адміністративні послуги». Відповідно до Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 р. № 90-р, адміністративна послуга є результатом здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом, що, відповідно до закону, забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації тощо) [6].

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 17.07.2009 № 737 «Про заходи упорядкування державних, у тому числі адміністративних послуг», адміністративна послуга – це державна послуга, яка є результатом здійснення суб'єктом повноважень щодо прийняття згідно з нормативно-правовими актами на звернення фізичної або юридичної особи адміністративного акта, спрямованого на реалізацію та захист її прав і законних інтересів та/або на виконання особою визначених законом обов'язків (отримання дозволу (ліцензії), сертифіката, посвідчення та інших документів, реєстрація тощо) [7].

Проект Концепції реформування публічної адміністрації в Україні визначає адміністративну послугу як спрямовану на забезпечення (юридичне оформлення) умов для реалізації суб'єктивних прав, виконання обов'язків фізичної або юридичної особи «позитивна» публічно-службову діяльність органу публічної адміністрації, яка здійснюється за заявою цієї особи [8, с. 6].

Показовим у недосконалості сучасного нормотворчої діяльності є Закон України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 р. № 5203-УІ, в якому визначення поняття адміністративних послуг наводиться чомусь в преамбулі, а саме: «адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону» [9].

Погоджуючись з вченим Легезою Є.О., який розуміє під адміністративною послугою – регламентована правовими актами діяльність органів публічної адміністрації із розгляду заяви фізичної або юридичної особи про видачу адміністративного акту (дозволу (ліцензії), посвідчення, сертифіката тощо), спрямованого на забезпечення її прав і законних інтересів та/або на виконання особою визначених законом обов'язків [10, с. 24].

Перейдемо до розгляду поняття «електронні послуги». Так вчений Ємельяненко О. під поняттям «Електронні послуги – це надання в електронній формі урядової інформації: програм і напрямів діяльності уряду, формування стратегій задля розв'язання найважливіших суспільних проблем. Електронні послуги характеризуються новими формами громадянської участі та співробітництва між владою й громадянами» [11].

Під електронними послугами розуміють державні та муніципальні послуги, а також інформаційні послуги, для надання яких використовуються ІКТ [12, с. 45].

На думку вченого Куспляка І.С., доречніше використовувати термін «електронні послуги», тобто в цифровому вигляді, пов'язані з використанням документообігу [13].

Електронні послуги – це послуги, які надаються за допомогою системи «Електронний Уряд» у зв'язку з тим, що «одним з пріоритетних завдань щодо розвитку інформаційного суспільства є надання громадянам та юридичним особам інформаційних та інших послуг шляхом використання електронної інформаційної системи «Електронний Уряд», яка забезпечує інформаційну взаємодію органів виконавчої влади між собою, з громадянами та юридичними особами на основі сучасних інформаційних технологій» [14].

З'ясовуючи поняття та зміст електронних послуг, слід зазначити, що такі послуги надаються

за допомогою онлайн-сервісів. У спеціальній науковій літературі вебсервіс (англ. Web service) визначається як програми, що здійснюють якісь корисні або цікаві для користувача дії, доступ до яких здійснюється через мережу Інтернет [15, с. 46].

Постановою Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 357 «Деякі питання організації електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів» регламентовано, що вебсервіс – це програмний комплекс, що інтегрується до програмного забезпечення державного електронного інформаційного ресурсу постачальника і забезпечує отримання запитів та формування і передавання відповідей за допомогою шлюзів безпечного обміну [16].

Більш загальним є поняття «портал», під яким розуміють сайт, організований як системне багаторівневе об'єднання різних ресурсів та сервісів та який дає користувачеві чітку інформацію, здійснює миттєвий доступ до таких сервісів, як пошукові системи, електронний шопінг, безкоштовна електронна пошта, торгова реклама, електронна розсилка повідомлень, Інтернет-аукціони, чати [17, с. 46]. Тобто портал поєднує різні вебсервіси, надаючи користувачу змогу отримувати безпечний доступ до відповідних ресурсів.

Постановою Кабінету Міністрів України від 3 січня 2013 р. № 1313 затверджено Порядок ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг.

Як убачається з інформації, що міститься у розділі «Електронні послуги» Єдиного вебпорталу органів виконавчої влади України, громадяни, інші фізичні та юридичні особи мають можливість отримати більше 100 електронних послуг. По категоріях такі послуги надаються, зокрема, у сферах: 1) охорони здоров'я та освіти (5 послуг); 2) безпеки та суду (5 послуг); фінансів та податків (30 послуг); 4) транспорту (10 послуг); 5) підприємництва (31 послуга); 6) громадянства та міграції (8 послуг); 7) земля та екології (21 послуга); 8) будівництва та нерухомості (10 послуг); 9) соціального захисту (10 послуг).

Закон України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» від 15 липня 2021 р. визначає електронну публічну послугу як послугу, що надається органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, які перебувають в їх управлінні, у тому числі адміністративна послуга (у тому числі в автоматичному режимі), яка надається з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем на підставі заяви (звернення, запиту), поданої в електронній формі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем (у тому числі з використанням Єдиного державного веб-порталу електронних послуг), або без подання такої заяви (звернення, запиту) [18].

Деякі експерти також справедливо зазначають, що переведення адміністративних послуг в електронну форму вирішує два завдання: спрощує процес їх отримання і ліквідує корупційні схеми, пов'язані з їх наданням. На підставі аналізу обсягу надання електронних послуг вчений В. Некрасов виокремлює п'ять найбільш поширених послуг, зокрема:

Допомога при народженні дитини: потенціал послуги – понад 360 тис. заявників щорічно; скористалися електронною послугою за весь час 23,5 тис. заявників.

Прийняття об'єктів будівництва в експлуатацію: потенціал послуги – понад 50 тис. заявників щорічно; скористалися електронною послугою за весь час 6,5 тис. заявників.

Узгодження проектів землеустрою: потенціал послуги – 300 тис. заявників щорічно; скористалися електронною послугою за весь час 268 тис. заявників тощо [19].

З поняттям електронні публічні послуги тісно пов'язане поняття цифрові послуги. Ці терміни мають деяку різницю в значеннях, але іноді використовуються як синоніми. Проте, відповідно до Закону України «Про цифровий контент та цифрові послуги» від 10 серпня 2023 р. цифрова послуга – послуга, що надає можливість споживачу створювати, обробляти, зберігати та поширювати дані у цифровій формі або отримувати доступ до таких даних, а також здійснювати будь-які інші дії з даними у цифровій формі, що були створені чи завантажені споживачем, обробляти, отримувати доступ або зберігати дані в цифровій формі, включаючи хостинг файлів, обробку текстів або гри, які пропонуються в середовищі хмарних обчислень і соціальних мережах [20].

Висновки. Впровадження нових технологій у державне управління демократизує доступ до послуг, оптимізує вимоги та забезпечує прозорість інформації на користь громадян та держави. Електронна послуга – це адміністративна або інша публічна послуга, що надаються фізичним або юридичним особам в електронній формі, які є повністю або частково автоматизованими, з використанням інформаційно-комунікаційних технологій та вільні для доступу за допомогою веб-додатків, мобільних додатків або спеціальних пристроїв для надання публічних послуг. Основна мета електронних публічних послуг полягає в покращенні доступності, ефективності та прозорості державних сервісів для громадян та бізнесу.

Література

1. Розвиток електронних послуг. URL: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/efektivne-vryaduvannya/rozvitok-elektronnih-poslug>
2. United Nations E-government Survey 2018 E-Government for the Future We Want / United Nations. New York, 2018. URL: <http://workspace.unpan.org/>

[sites/Internet/Documents/EGovSurveyWebinar_Version4.pptx.pdf](https://www.kmu.gov.ua/sites/Internet/Documents/EGovSurveyWebinar_Version4.pptx.pdf)

3. Україна за два роки піднялась на 32 позиції в глобальному рейтингу за індексом соціального прогресу. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-za-dva-roki-pidnyalas-na-32-poziciji-v-globalnomu-rejtingu-za-indeksom-socialnogo-progresu-minsocpolitiki>

4. Країна в смартфоні. Сім кроків для цифрової трансформації економіки. *Економічна правда*. 2019. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/08/8/650379/>

5. Мусієнко М. IT на службі у фіскалів: чого чекати бізнесу. *Економічна правда*. 2018. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2018/11/29/643125/>

6. Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади : Розпорядження Кабінету міністрів України від 15 лютого 2006 р. № 90-р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 7. С. 168–170.

7. Про заходи упорядкування державних, у тому числі адміністративних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.09 № 737. URL: <http://rada.gov.ua/>

8. Концепція реформування публічної адміністрації в Україні (проект). *Адміністративна реформа в Україні: необхідність і перспективи проведення* : матер. Міжнар. конференції. 7 грудня 2005 р. Київ. С. 3–37.

9. Закон України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 р. № 5203-VI р. URL: <http://rada.gov.ua>

10. Лєгеза Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Дніпропетровськ, 2011. 263 с.

11. Смельяненко О. Традиційний та електронний уряд: концептуальні відмінності. URL: <http://www.viche.info/journal/811/>.

12. Загаєцька О. А. Проблеми та перспективи надання електронних послуг в Україні. *Міжнародний науковий фаховий журнал «Електронне урядування»*, 2010. № 1. С. 45–47.

13. Куспяк І.С. Електронне урядування як інструмент формування прозорості та відкритої політичної влади : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2012. 206 с.

14. Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний Уряд» : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 208. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/208-2003>.

15. Кільченко А.В. Базові поняття і терміни веб-технологій; упоряд. А.В. Кільченко. Київ : ПТЗН НАПН України, 2014. 49 с.

16. Деякі питання організації електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2018-%D0%BF>

17. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.01.2013 № 13. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/13-2013-%D0%BF>

18. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг: Закон України від 15 липня 2021 р. URL: <http://rada.gov.ua>.

19. Некрасов В. Без хабарів і «договірників»: 5 електронних держпослуг, які перемогли корупцію. *Економічна правда*. 2018. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/12/10/643416/>

20. Про цифровий контент та цифрові послуги: Закону України від 10 серпня 2023 р. URL: <http://rada.gov.ua>.

Анотація

Білецька М. О. Щодо поняття електронних публічних послуг. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню поняття електронних публічних послуг. Підкреслено, що впровадження нових технологій у державне управління демократизує доступ до послуг, оптимізує вимоги та забезпечує прозорість інформації на користь громадян та держави. Електронна послуга – це адміністративна або інша публічна послуга, що надаються фізичним або юридичним особам в електронній формі, які є повністю або частково автоматизованими, з використанням інформаційно-комунікаційних технологій та вільні для доступу за допомогою веб-додатків, мобільних додатків або спеціальних пристроїв для надання публічних послуг. Основна мета електронних публічних послуг полягає в покращенні доступності, ефективності та прозорості державних сервісів для громадян та бізнесу.

З поняттям електронні публічні послуги тісно пов'язане поняття цифрові послуги. Ці терміни мають деяку різницю в значеннях, але іноді використовуються як синоніми. Проте, відповідно до Закону України «Про цифровий контент та цифрові послуги» від 10 серпня 2023 р. цифрова послуга – послуга, що надає можливість споживачу створювати, обробляти, зберігати та поширювати дані у цифровій формі або отримувати доступ до таких даних, а також здійснювати будь-які інші дії з даними у цифровій формі, що були створені чи завантажені споживачем, обробляти, отримувати доступ або зберігати дані в цифровій формі, включаючи хостинг файлів, обробку текстів або гри, які пропонуються в середовищі хмарних обчислень і соціальних мережах.

Зауважено, що для підвищення ефективності надання електронних публічних послуг необхідно технічно вдосконалити державну політику щодо забезпечення безпеки та конфіденційності даних. Окрім того в Україні існує проблема недоступності електронних публічних послуг для певних груп населення через відсутність доступу до Інтернету чи технічних засобів, також проблема недостатньої підтримки для користувачів, які мають труднощі у використанні електронних сервісів.

Ключові слова: електронні послуги, адміністративні послуги, електронне урядування, електронна демократія, цифрова рівність.

Summary

Biletska M. O. Regarding the concept of electronic public services. – Article.

The article is devoted to the study of the concept of electronic public services. It is emphasized that the implementation of new technologies in public administration democratizes access to services, optimizes requirements and ensures transparency of information for the benefit of citizens and the state. An electronic service is an administrative or other public service provided to individuals or legal entities in electronic form, which are fully or partially automated, using information and communication technologies and free to access using web applications, mobile applications or special devices for providing public services. The main purpose of electronic public services is to improve the accessibility, efficiency and transparency of government services for citizens and businesses.

The concept of digital services is closely related to the concept of electronic public services. These terms have some difference in meaning, but are sometimes used interchangeably. However, in accordance with the Law of Ukraine «On Digital Content and Digital Services» dated August 10, 2023, a digital service is a service that enables the consumer to create, process, store and distribute data in digital form or to access such data, as well as to any other actions with data in digital form created or uploaded by the consumer, processing, accessing or storing data in digital form, including file hosting, word processing or games offered in the cloud computing environment and social networks.

It was noted that in order to improve the efficiency of the provision of electronic public services, it is necessary to technically improve the state policy on ensuring the security and confidentiality of data. In addition, in Ukraine there is a problem of the inaccessibility of electronic public services for certain groups of the population due to the lack of access to the Internet or technical means, as well as the problem of insufficient support for users who have difficulties in using electronic services.

Key words: e-services, administrative services, e-government, e-democracy, digital equality.

УДК 347.99
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.15>

О. В. Плєсканка
orcid.org/0009-0002-8905-041X
аспірант

*Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська Політехніка»*

ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЕЛЕКТРОННОМУ СУДОЧИНСТВІ

Вступ. Рекомендація Res (2001) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам членам щодо побудови та перебудови судових систем та правової інформації в економічний спосіб зазначено, що сучасні інформаційні технології стали незамінним засобом у сфері здійснення правосуддя і що вони, таким чином, сприяють ефективному управлінню державою, яке необхідне для нормального функціонування демократії. При цьому значна кількість європейських держав здійснює реорганізацію чи заміну як систем адміністративно-організаційної підтримки судів, так і комп'ютеризованих систем юридичної інформації [1]. Окрім того, у грудні 2018 р. Європейською комісією з питань ефективності правосуддя Ради Європи (СЕРЕЈ) ухвалено Європейську хартію етики про використання штучного інтелекту в судових системах та їх оточенні [2], в якій наголошується, що використання інформаційних технологій та інструментів у судових системах має на меті підвищення ефективності та якості правосуддя, і їх слід заохочувати. Однак це повинно здійснюватися відповідально, дотримуючись основних прав людей, закріплених Європейською конвенцією про права людини та Конвенцією про захист персональних даних, та відповідно до таких принципів: 1) застосування цифрових технологій та інструментів, заснованих на їх використанні, у судочинстві має бути сумісним з основними правами людини; 2) запобігання розвитку або посиленню будь-якої дискримінації між окремими особами або групами осіб під час застосування відповідних інструментів; 3) здійснення обробки судових рішень та судових даних із використанням лише сертифікованих та безпечних механізмів; 4) забезпечення безпечного технологічного середовища для зберігання судових даних в інформаційних системах; 5) застосування допустимих та зрозумілих методів обробки судових даних із можливістю проведення зовнішнього аудиту таких методів. Отже, питання застосування цифрових технологій у електронному судочинстві є актуальним.

Аналіз дослідження проблеми. До питання впровадження електронного судочинства зверталось багато дослідників, зокрема Р. О. Арсірій, Н. В. Кушакова, Костицька, О. В. Шамрай, Н. О. Пронь, Д. А. Кульбашенко та інші автори.

Мета статті – визначення проблем застосування цифрових технологій у електронному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Цифрові технології кардинально змінили світ та зруйнували бар'єри простору та часу. Це сприяло спілкуванню між усіма людьми на землі через різні платформи соціальних медіа, забезпечуючи швидке розповсюдження та обмін інформацією, тим самим підвищуючи ефективність і результативність управління різними сферами життя.

Сфера правосуддя не була захищена від цієї швидкої еволюції. Багато держав спрямовують свої зусилля на ефективне використання цифрових технологій у правосудді. Більшість із них розпочали перехід від традиційного паперового правосуддя до інтелектуального цифрового правосуддя, що потребує значних витрат, інфраструктури та кваліфікованого персоналу.

Термін «цифрова технологія» означає процес, за допомогою якого дані або інформація передаються з одного місця в інше у формі електронних посилок, незалежно від часу чи місця. Цей процес здатний переносити різні форми письмових текстів, зображень, ілюстрацій, аудіо та відеокліпів [3].

Враховуючи значний прогрес у цифрових технологіях, для судової системи стало важливим використовувати величезний потенціал цифрових технологій для досягнення ефективного цифрового правосуддя. Серед основних цілей цифрової трансформації в системі правосуддя виділяють [4]:

– Створення цифрової юридичної та судової бази даних, яка б надавала учасникам судового процесу та дослідникам цілодобовий доступ до усієї нормативно-правової бази та правових прецедентів.

– Досягнення комплексного електронного правосуддя, яке поважає права на захист і забезпечує гарантії справедливого судового розгляду за допомогою ефективних цифрових засобів, які є швидшими та зручнішими як для сторін судового процесу, так і для тих, хто працює у сфері правосуддя, ніж традиційне правосуддя.

– Сприяння комунікації між різними суб'єктами правової сфери.

– Прискорення процедур реєстрації позовів, клопотань, запитів у відповідних органах та прискорення їх вирішення.

– Спрощення оплати різноманітних судових зборів за допомогою електронних засобів.

Але для того щоб досягти мети встановлення всеосяжного цифрового правосуддя в будь-якому суспільстві, мають бути виконані певні передумови:

– Створення необхідної законодавчої бази для запровадження безпечної та інтегрованої системи, що забезпечує цифрове правосуддя. Це включає прийняття положень, що регулюють цифрові судові процеси, розпізнавання електронних доказів і регулювання їх процедур, а також вирішення проблем кібербезпеки.

– Забезпечення необхідної інфраструктури для цифрової трансформації в усіх судових установах. Це передбачає забезпечення безперебійного електропостачання, надійного доступу до Інтернету, комп'ютерів та інших інтелектуальних пристроїв для забезпечення належної цифрової доступності для судових операцій і процедур.

– Забезпечення безпечних і надійних серверів для зберігання юридичної та судової інформації, а також складних інформаційних систем, здатних обробляти, передавати та безпечно обмінюватися цими даними між юридичними особами.

– Підвищення інформаційної грамотності та володіння цифровими технологіями серед усіх зацікавлених сторін правосуддя, таких як судді, адвокати та сторони в судовому процесі [5].

Слід зауважити, що тенденція цифровізації впливає на судову систему двояко. З одного боку, законодавство стикається з проблемою адекватної правової кваліфікації нових цифрових явищ в суспільстві. З іншого боку, слід очікувати змін для самого права як системи. У Швейцарії зусилля в рамках проекту Justice 4.0 зосереджені на розвитку електронного правосуддя та мають на меті підготувати всі галузі права до епохи цифрових технологій, включаючи систему правосуддя. З огляду на можливості, передбачені проектом, кримінальне провадження могло б, виглядати наступним чином [6]. Як тільки поліції стає відомо про злочин, вона відкриває нове цифрове дос'є справи в системі поліції, використовуючи електронну ідентифікацію обвинуваченого та інших постраждалих осіб. Усі опитування та подальші розслідування, які згодом проводяться кримінальною поліцією, записуються та включаються в електронну кримінальну справу з відповідним номером справи.

Обвинувачений звертається до адвоката у кримінальних справах. Після того, як він юридично ідентифікував себе за допомогою електронної автентифікації, він може отримати прямий доступ до електронної кримінальної справи через цифрову платформу і переглядати її на постійній основі, щоб виконувати свою роль захисту. Водночас прокурорське розслідування документу-

ється в електронному вигляді та стає доступним у режимі реального часу на платформі, завдяки чому документи також можуть бути позначені як конфіденційні для окремих сторін, залучених у процес. Як адвокат у кримінальних справах, так і представник приватного позивача користуються своїми процесуальними правами (наприклад, ознайомлення з матеріалами або подання заяв) через платформу.

Після завершення розслідування або досягнення мирової угоди прокуратура оформляє закриття попереднього провадження та оголошує про це сторонам через платформу. Якщо вона вирішить подати обвинувальний акт, обвинувальний акт буде надіслано в електронному вигляді та стандартизованим способом до відповідального суду. У разі припинення провадження або винесення постанови про накладення штрафу відповідну постанову можна сформулювати в електронному вигляді з відповідними посиланнями на подальші можливі або необхідні кроки в процесі. Письмове спілкування через платформу триватиме до припинення провадження або винесення остаточного рішення. Після остаточного завершення процедури номер справи дезактивується, а кримінальна справа архівується в електронному вигляді. Будь-які публікації судових рішень і медіа-релізи зрештою будуть доступні для громадськості через загальнодоступний збір даних на відповідній платформі [6].

Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система України, однією з підсистем якої є «Електронний суд», довгий час чекала на свій запуск, але на шляху до її впровадження виникали різноманітні перепони як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру [7]. Наразі, Вища рада правосуддя здійснила низку кроків, щоб нарешті зрушити цю проблему з непохитного місця і частково запустити «Електронний суд».

Перевагами електронного суду можна вважати [8]:

- 1) зручність та економія часу;
- 2) автоматизація документообігу, мінімізація зловживань;
- 3) економічність (повністю комп'ютеризована система, яка надає можливість економити на транспортних витратах для того, щоб дістатись того чи іншого суду, а також витрати, що пов'язані з друкування необхідних паперів);
- 4) сприяння єдності судової практики (розробка та впровадження універсального формату обміну даними, завдяки якому стане можливою передача справ та документів між автоматизованими системами документообігу різних судів).

Проте існують і досить суттєві недоліки електронного суду, такі як:

- 1) вимагає високого рівня захищеності інформації (не виключена можливість збоїв в інфра-

структурі системи електронної передачі і зберігання даних, блокування на деякий час доступу громадян та організацій до офіційної правової інформації);

2) відсутність наукового підґрунтя (переважна частина положень проекту «Електронний суд» запозичені з досвіду зарубіжних країн);

3) недоступність певним категоріям громадян (вікові, майнові особливості, значна частина населення не долучена до цифрової культури і традиційно користується паперовими носіями правової інформації).

Висновки. Отже, головною метою електронного правосуддя є спрощений доступ громадян до послуг, які надає правосуддя. Проте досягнення комплексного цифрового правосуддя потребує надійної нормативної бази та відповідної матеріальної інфраструктури. Слід зауважити, що говорячи про цифровізацію правосуддя слід згадати про людські ресурси. Судді та усі інші учасники процесу насамперед люди. Якщо вони не мають достатніх знань про те, як правильно та ефективно використовувати надані їм технології, електронне правосуддя не може досягти своєї основної мети.

Література

1. Рекомендація Rec 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо побудови та перебудови судових систем та правової інформації в економічний спосіб: ухвалена Комітетом Міністрів 28 лютого 2001 року на 743-му засіданні заступників міністрів / Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ. 2015. 708 с.
2. Carta Europeia de Ética sobre o Uso da Inteligência Artificial em Sistemas Judiciais e seu ambiente: 3 e 4 de dezembro de 2018. URL: <https://rm.coe.int/cartaetica-traduzida-para-portugues-revista/168093b7e>
3. The Impact of Digital Technologies. URL: <https://www.un.org/en/un75/impact-digital-technologies>
4. Kattan Al Digital Justice «Model of the United Arab Emirates». 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/377757219_Digital_Justice_Model_of_the_United_Arab_Emirates
5. Baghdadi Al, Mohammed References and mechanisms for activating the directive plan for digital transformation in the justice system between 2021 and 2025 in Morocco. *Business Disputes Magazine*. № 57. 2020.
6. Machleidt Lehmann, Die E-Justizakte – Anforderungen/Anwendungen/Ausblick, Justice – Justiz – Giustizia 1/2019. URL: <https://library.oapen.org/bitstream/id/48552990-342b-4cd7-b40b-b84f30029e85/9783719043971.pdf>
7. Швецова Л. «Електронний суд»: перенести неможливо впровадити. URL: <https://hcj.gov.ua/news/oglyad-zmi-elektronnyu-sud-perenesty-nemozhlyvo-vprovadyty>.
8. Шкарнега О. С., Скоробогата Ю. С. Електронний суд в Україні: переваги та недоліки. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнарод. наук.-практич. конф. (м. Одеса, 18 травня 2018 р.). У 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 83–86.

Анотація

Плесканка О. В. Застосування цифрових технологій у електронному судочинстві. – Стаття.

Стаття присвячена проблемам застосування цифрових технологій у електронному судочинстві. Підкреслено, що цифрові технології кардинально змінили світ та зруйнували бар'єри простору та часу. Це сприяло спілкуванню між усіма людьми на землі через різні платформи соціальних медіа, забезпечуючи швидке розповсюдження та обмін інформацією, тим самим підвищуючи ефективність і результативність управління різними сферами життя. Сфера правосуддя не була захищена від цієї швидкої еволюції. Багато держав спрямовують свої зусилля на ефективне використання цифрових технологій у правосудді. Більшість із них розпочали перехід від традиційного паперового правосуддя до цифрового правосуддя, що потребує значних витрат, інфраструктури та кваліфікованого персоналу.

Підкреслено, що в Рекомендаціях Rec (2001) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо побудови та перебудови судових систем та правової інформації в економічний спосіб зазначено, що сучасні інформаційні технології стали незамінним засобом у сфері здійснення правосуддя і що вони, таким чином, сприяють ефективному управлінню державою, яке необхідне для нормального функціонування демократії. При цьому значна кількість європейських держав здійснює реорганізацію чи заміну як систем адміністративно-організаційної підтримки судів, так і комп'ютеризованих систем юридичної інформації. Окрім того, у грудні 2018 р. Європейською комісією з питань ефективності правосуддя Ради Європи (СЕРЕJ) ухвалено Європейську хартію етики про використання штучного інтелекту в судових системах та їх оточенні, в якій наголошується, що використання інформаційних технологій та інструментів у судових системах має на меті підвищення ефективності та якості правосуддя, і їх слід заохочувати.

Зауважено, що головною метою електронного правосуддя є спрощений доступ громадян до послуг, які надає правосуддя. Проте досягнення комплексного цифрового правосуддя потребує надійної нормативної бази та відповідної матеріальної інфраструктури. Слід зауважити, що говорячи про цифровізацію правосуддя слід згадати про людські ресурси. Судді та усі інші учасники процесу насамперед люди. Якщо вони не мають достатніх знань про те, як правильно та ефективно використовувати надані їм технології, електронне правосуддя не може досягти своєї основної мети.

Ключові слова: цифрове правосуддя, суд, електронне урядування, електронна демократія, електронна судова справа, цифрова рівність.

Summary

Plescanka O. V. Application of digital technologies in electronic justice. – Article.

The article is devoted to the problems of using digital technologies in electronic justice. It is emphasized that digital technologies have radically changed the world and destroyed the barriers of space and time. It has facilitated communication among all people on earth through various social media platforms, enabling rapid dissemination and exchange of information, thereby increasing the efficiency and effectiveness of managing various spheres of life. The field of justice has not been immune to this rapid evolution. Many states are

directing their efforts to the effective use of digital technologies in justice. Most of them have started the transition from traditional paper justice to digital justice, which requires significant costs, infrastructure and skilled personnel.

It is emphasized that in the Recommendations Rec (2001) 2 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on the construction and reconstruction of judicial systems and legal information in an economical way, it is stated that modern information technologies have become an indispensable tool in the field of justice and that, thus, they contribute to effective state management, which is necessary for the normal functioning of democracy. At the same time, a significant number of European states are reorganizing or replacing both administrative and organizational support systems for courts and computerized legal information systems. In addition, in December 2018, the European Commission for the Efficiency of Justice

of the Council of Europe (CEPEJ) adopted the European Charter of Ethics on the use of artificial intelligence in judicial systems and their environment, which emphasizes that the use of information technologies and tools in judicial systems aims improving the efficiency and quality of justice and should be encouraged.

It is noted that the main goal of electronic justice is simplified access of citizens to services provided by justice. However, achieving comprehensive digital justice requires a reliable regulatory framework and appropriate material infrastructure. It should be noted that when talking about the digitalization of justice, human resources should be mentioned. Judges and all other participants in the process are, first of all, people. If they do not have sufficient knowledge on how to use the technology provided to them correctly and effectively, e-justice cannot achieve its main goal.

Key words: digital justice, court, e-governance, e-democracy, e-court case, digital equality.

УДК 342.721
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.16>

Л. І. Санжаровська
orcid.org/0009-0005-6947-7231
аспірантка кафедри приватного та публічного права
Київського національного університету технологій та дизайну

ПРАВОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІНСТИТУТУ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Вступ. Сьогодні обробка персональних даних є невід'ємною частиною повсякденного життя. Обробка персональних даних особи є одним із проявів права на невтручання в особисте життя. Ризик несанкціонованого втручання в особисте життя особи та неправомірне поширення і використання її персональних даних зумовлює необхідність належного правового регулювання відносин, пов'язаних із захистом персональних даних. Особливої уваги потребує медична сфера, оскільки медичні дані можуть оброблятися виключно за згодою пацієнта або в цілях охорони здоров'я. Законодавство про захист персональних даних та охорону здоров'я не містять чіткого розуміння конструкції «захист персональних даних у сфері охорони здоров'я». Ефективне правове забезпечення захисту персональних даних у сфері охорони здоров'я неможливе без з'ясування сутності цього інституту. Тому постає нагальна потреба правової визначеності сутності інституту захисту персональних даних у сфері охорони здоров'я.

Проблематика захисту персональних даних в цілому та у сфері охорони здоров'я була предметом досліджень таких учених, як Ю.Д. Белова, Т.О. Гуржій, О.С. Дяковський, К.С. Мельник, А.Л. Петрицький, М.В. Різак, О.О. Шевчук, А.О. Щербина, Т.М. Ямненко та ін. Однак сутність інституту захисту персональних даних у сфері охорони здоров'я до цього часу не є достатньою мірою визначеною, що й зумовлює актуальність тематики дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування сутності інституту захисту персональних даних у сфері охорони здоров'я.

Результати дослідження. У юридичній науці відсутній єдиний підхід до визначення сутності категорії «захист персональних даних». Так, з'ясовуючи особливості правового регулювання відносин із захисту персональних даних працівника, А.М. Чернобай захист персональних даних визначає як сукупність організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних та інших заходів, яких вживає власник цих даних або інші особи на його замовлення, для запобігання заподіяння шкоди інтересам власника та особи, якої вона стосується, її неконтрольованому поширенню. Захист персональних даних працівника містить перед-

бачену законодавством діяльність відповідних державних органів щодо визнання, поновлення прав, а також усунення перешкод, що заважають реалізації прав та законних інтересів суб'єктів права у сфері персональних даних [1, с. 125].

У свою чергу, досліджуючі правові основи захисту персональних даних, А.В. Тунік щодо поняття «захист персональних даних» зазначає наступне. По-перше, захист персональних даних як діяльність здійснюють певні суб'єкти (державні і недержавні), він має цілеспрямований характер та втілюється в певному результаті – захищеності персональних даних. По-друге, така діяльність зумовлена конкретно історичними та соціально-культурними умовами, отже залежить від рівня розвиненості держави та інститутів громадянського суспільства. По-третє, така діяльність регулюється насамперед правом (різними його галузями: кримінальним, цивільним, адміністративним), а також іншими соціальними засобами, вибір яких залежить від специфіки об'єкта, суб'єкта, мети діяльності тощо [2, с. 35–37].

Натомість Ю.С. Самойленко характеризує адміністративно-правове забезпечення захисту персональних даних в Україні як здійснюваного уповноваженими суб'єктами за допомогою норм адміністративного права через спеціальний механізм упорядкування, закріплення, реалізації, захисту та охорони суспільних відносин у сфері систематизації, обігу й використання персональних даних [3, с. 23–24].

На нашу думку, наведені визначення не розкривають сутність конструкції «захист персональних даних». Зміст дефініції «захист персональних даних» утворює така складова як «захист». Тому необхідно з'ясувати сутність поняття «захист».

У тлумачних словниках [4, с. 432; 5, с. 370] та теорії права [6, с. 63], як правило, поняття «захист» розуміється як тотожне дефініції «охорона». Водночас С.М. Тараненко вважає, що основою розмежування дефініцій «захист» і «охорона» є критерії наявності чи відсутності порушеного права та його відновлення [7, с. 6–7]. На думку Є.О. Гада охорона включає заходи, що застосовують до моменту порушення прав людини, а захист – після вчинення правопорушення [8, с. 140]. На наш погляд, найбільш вдало розмежовує дефініції

«охорона» і «захист» О.М. Миколенко, який виділяє три критерії як такі, що не охоплюють один одне за змістом, а саме: 1) факт порушення норм права; 2) приналежність цих понять до «права в об'єктивному розумінні» чи «права в суб'єктивному розумінні»; 3) прив'язка зазначених понять до норм матеріального чи норм процесуального (процедурного) права [9, с. 81].

О.М. Миколенко вважає, що охорона права можлива лише до того моменту, коли виникають у зв'язку з порушенням норм права процесуальні (процедурні) правовідносини, в межах яких і відбувається безпосередньо захист порушених суб'єктивних прав або ліквідується реальна загроза їх порушення [9, с. 80–81]. У зв'язку з цим О.М. Миколенко охорону визначає як систему законодавчо встановлених матеріальних правових гарантій, а також діяльність уповноважених на те органів щодо їх реалізації для запобігання порушенням норм чинного законодавства. Захист прав насамперед – це сукупність заходів організаційно-правового характеру, що реалізують компетентні державні органи та організації, яким таке право надано чинним законодавством, у межах юридичного процесу (юридичних процедур) для відновлення порушеного права, усунення перешкод під час його реалізації, усунення реальної загрози порушення суб'єктивних прав протиправними діями, а також для застосування до порушника заходів правового примусу [9, с. 81].

Аналіз положень Закону України «Про захист персональних даних» (сфера дії Закону; суб'єкти відносин, пов'язаних із персональними даними; об'єкти захисту; вимоги та підстави до обробки персональних даних; права суб'єкта персональних даних; збирання, накопичення, поширення, використання, видалення, знищення персональних даних; доступ до персональних даних; повідомлення про дії з персональними даними; контроль за додержанням законодавства про захист персональних даних; забезпечення захисту персональних даних; відповідальність за порушення законодавства про захист персональних даних) дозволяє стверджувати, що поняття «захист» доцільно трактувати у широкому розумінні, оскільки захист персональних даних в трактуванні законодавця передбачає не тільки протидію порушенням, але й широкий комплекс організаційних та забезпечувальних заходів [10, с. 36]. При цьому у ст. 1 Закону України «Про захист персональних даних» встановлено, що цей Закон спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних [11].

Відповідно до ст. 3 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» охорона здоров'я – це система заходів, спрямова-

них на збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя [13].

Слід зазначити, що юридична конструкція охорони здоров'я, що відображена в Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» містить цивільні, адміністративні, трудові нормативно-правові приписи, які об'єднані в одному законодавчому акті й відтворюють нормативно-правовий інститут охорони здоров'я [12, с. 23]. При цьому якщо конструкція «охорони здоров'я» є комплексним правовим інститутом, то категорія «захист персональних даних» – міжгалузевим інститутом права, який реалізує важливу соціальну функцію та посідає окреме місце у структурі права. Захист персональних даних являє собою відносно відокремлену сукупність правових норм, які регулюють певну сферу суспільних відносин. Ця група норм регламентує відносини на стику регулювання різних юридичних галузей, забезпечує вирішення їх завдань, несе відбиток їх іманентних властивостей, тож має комплексний міжгалузевий характер. Захист персональних даних – і як діяльність, і як система правових норм – реалізується в багатьох царинах суспільного життя, охоплює різноманітні сфери суспільних відносин, інтегрується в різні галузі правового регулювання. Зважаючи на це, відповідний нормативний блок має тісні взаємопроникні зв'язки з кількома галузями права. Його першочергова мета – захист конституційного права людини на конфіденційність приватного життя. В основі предмета його регламентації лежать цивільно-правові відносини власності та користування. Кореспондуюча група правових норм акумульована в актах інформаційного законодавства. Провідною сферою їх застосування виступають трудові відносини [10, с. 39–56].

Висновки. Інститут захисту персональних даних у сфері охорони здоров'я доцільно розглядати як: право на невтручання в особисте життя, а саме право на конфіденційну інформацію про медичне обслуговування особи та відомості щодо її стану здоров'я; комплексний правовий інститут – сукупність правових норм різної галузевої належності, які регулюють суспільні відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних у сфері охорони здоров'я; напрям діяльності – комплекс заходів, спрямованих на забезпечення конфіденційності персональних даних у сфері охорони здоров'я. Враховуючи широке розуміння поняття «захист», на наш погляд, захист персональних даних – це сукупність заходів, спрямованих на гарантування безпеки конфіденційної інформації про особу. Для чіткого розуміння конструкції «захист персональних

даних» доцільно таке визначення передбачити у ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних». Якщо здійснювати акцент на медичну сферу, то захист персональних даних у сфері охорони здоров'я – це сукупність заходів, спрямованих на гарантування безпеки конфіденційної інформації про медичне обслуговування особи та відомостей щодо її стану здоров'я.

Література

1. Чернобай А.М. Правові засоби захисту персональних даних працівника : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Одеса, 2006. 200 с.
2. Тунік А.В. Правові основи захисту персональних даних : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2012. 229 с.
3. Самойленко Ю.С. Адміністративно-правове забезпечення захисту персональних даних в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2023. 213 с.
4. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. Українсько-російський словник складної лексики. К. : Вид. центр «Академія», 1998. 712 с.
6. Тимченко В.І. Особливості юридичного змісту термінів «захист» та «охорона» у механізмі забезпечення прав людини. *Вісник Академії управління МВС*. 2007. № 2–3. С. 58–65.
7. Тараненко С.М. Захист прав і свобод громадян у провадженні в справах про адміністративні правопорушення та їх забезпечення в діяльності міліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2000. 20 с.
8. Гіда Є.О. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10-ти томах. Том 2 (Права людини у контексті поліцейської діяльності). К. : Ін Юре, 2005. 1224 с.
9. Миколенко О.М. Сучасний погляд на класифікацію функцій адміністративного права. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 78–82.
10. Правовий захист персональних даних: монографія / Т. О. Гуржій, А. Л. Петрицький. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 216 с.
11. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#top>.
12. Левицька Н.О. Міжгалузеві нормативно-правові інститути: деякі теоретичні питання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 14. Том 1. С. 22–24.

Анотація

Санжаровська Л. І. Правова інтерпретація інституту захисту персональних даних у сфері охорони здоров'я. – Стаття.

Стаття присвячена з'ясуванню сутності інституту захисту персональних даних у сфері охорони здоров'я. Зазначено, що у юридичній науці відсутній єдиний підхід до визначення сутності категорії «захист персональних даних». Існуючі визначення не розкривають сутність конструкції «захист персональних даних». Наголошено, що зміст дефініції «захист персональних даних» утворює така складова як «захист».

На підставі аналізу положень Закону України «Про захист персональних даних» зроблено висновок, що поняття «захист» доцільно трактувати у широ-

кому розумінні, оскільки захист персональних даних в трактуванні законодавця передбачає не тільки протидію порушенням, але й широкий комплекс організаційних та забезпечувальних заходів.

Встановлено, що юридична конструкція охорони здоров'я, що відображена в Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» є міжгалузевим інститутом права, який реалізує важливу соціальну функцію та посідає окреме місце у структурі права. У свою чергу захист персональних даних є комплексним правовим інститутом і являє сукупність правових норм різної галузевої належності, які регулюють суспільні відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних.

Констатовано, що інститут захисту персональних даних у сфері охорони здоров'я доцільно розглядати як: право на невтручання в особисте життя, а саме право на конфіденційну інформацію про медичне обслуговування особи та відомості щодо її стану здоров'я; комплексний правовий інститут – сукупність правових норм різної галузевої належності, які регулюють суспільні відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних у сфері охорони здоров'я; напрям діяльності – комплекс заходів, спрямованих на забезпечення конфіденційності персональних даних у сфері охорони здоров'я. Враховуючи широке розуміння поняття «захист» захист персональних даних визначено як сукупність заходів, спрямованих на гарантування безпеки конфіденційної інформації про особу. Запропоновано для чіткого розуміння конструкції «захист персональних даних» передбачити таке визначення у ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних». Якщо здійснювати акцент на медичну сферу, то захист персональних даних у сфері охорони здоров'я – це сукупність заходів, спрямованих на гарантування безпеки конфіденційної інформації про медичне обслуговування особи та відомостей щодо її стану здоров'я.

Ключові слова: захист, персональні дані, охорона здоров'я, медичні дані, медичне обслуговування.

Summary

Sanzharovska L. I. Legal interpretation of the institute of personal data protection in the field of health care. – Article.

The article is devoted to elucidating the essence of the institute for the protection of personal data in the field of health care. It is noted that there is no single approach to defining the essence of the «personal data protection» category in legal science. The existing definitions do not reveal the essence of the construction «personal data protection». It is emphasized that the content of the definition «personal data protection» forms such a component as «protection».

Based on the analysis of the provisions of the Law of Ukraine «On the Protection of Personal Data», it was concluded that the concept of «protection» should be interpreted in a broad sense, since the protection of personal data in the interpretation of the legislator involves not only countering violations, but also a wide range of organizational and security measures.

It has been established that the legal construction of health care reflected in the Law of Ukraine «Basics of the Legislation of Ukraine on Health Care» is an interdisciplinary legal institution that implements an important social function and occupies a separate place in the structure of law. In turn, the protection of personal data is a complex legal institution and represents a set of legal norms of various branches that

regulate social relations related to the protection and processing of personal data.

It has been established that the institution of personal data protection in the field of health care should be considered as: the right to non-interference in personal life, namely the right to confidential information about a person's medical care and information about his state of health; complex legal institution – a set of legal norms of various branches that regulate social relations related to the protection and processing of personal data in the field of health care; the field of activity is a set of measures aimed at ensuring the confidentiality of personal data in the field of health care. Taking into account the

broad understanding of the concept of «protection», the protection of personal data is defined as a set of measures aimed at guaranteeing the security of confidential information about a person. For a clear understanding of the «personal data protection» construction, it is proposed to include such a definition in Art. 2 of the Law of Ukraine «On Personal Data Protection». If we focus on the medical field, then the protection of personal data in the field of health care is a set of measures aimed at guaranteeing the safety of confidential information about a person's medical care and information about his state of health.

Key words: protection, personal data, health care, medical data, medical care.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.17>

С. І. Марко

orcid.org/0000-0002-9778-0570

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

Інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства

Львівського державного університету внутрішніх справ

С. О. Заїка

orcid.org/0000-0002-8138-7598

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального процесу

Національної академії внутрішніх справ

ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Екологічна злочинність на сучасному етапі розвитку суспільства як в Україні, так і за кордоном характеризується виникненням нових форм злочинної поведінки, еволюцією способів вчинення кримінальних правопорушень, неухильним підвищенням участі організованих злочинних груп, і співтовариств у їх вчиненні. Збільшення кількості злочинних посягань на довкілля та його компоненти посилює ситуацію екологічної кризи.

Організована екологічна злочинність, поряд з екологічним тероризмом та воєнними злочинами, що можуть призвести до масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, на сьогоднішній день становлять значну загрозу безпеці сучасної Української держави. Зокрема, О.В. Заїчко вказує, що тривожною тенденцією є збільшення частки організованої злочинності у сфері лісозаготівлі, в рамках якої досліджуваний злочин перетворився на системне прибуткове джерело нелегальних доходів з комплексною системою нелегальної лісозаготівлі, «коридорами» на державному кордоні та корумпованими зв'язками в державних структурах [1, с. 164].

Незважаючи на публічно визнане як вченими, так і засобами масової інформації зростання злочинності проти довкілля, такий стан речей не відображається у офіційній статистиці, що свідчить про високу латентність зазначених протиправних діянь. Як слушно зазначає В.Ф. Оболенцев, латентна злочинність охоплює не тільки «невідомі», а й свідомо «не враховані» органами охорони правопорядку злочини [2, с. 19]. Надзвичайно складно встановити точний масштаб екологічної злочинності у цій сфері у зв'язку з багаторівневим механізмом латентизації зазначених діянь через відсутність персоніфікованої потерпілої сторони, низький рівень екологічної право-

свідомості й добросовісності посадових осіб у сфері надкористування тощо.

Кримінальні правопорушення проти довкілля – це постійно прогресуюча форма злочинної активності, яка часто не визнає державних кордонів, при цьому її суспільна небезпека недооцінена. Це твердження є справедливим як для України, так і для інших країн. Незважаючи на той факт, що в Європейському Союзі (далі – ЄС) кримінальним правопорушенням проти довкілля приділяється пильна увага, розмір покарання, що призначається судами за їх вчинення, є мінімальним.

Сукупність вказаних обставин вказує на актуальність дослідження особливостей функціонування сучасної екологічної злочинності з метою вироблення заходів протидії суспільно небезпечним діянням, які, завдаючи шкоду довкіллю, знищують біологічну основу життєдіяльності та існування людини та інших живих істот.

Стан дослідження проблеми. Питання кримінально-правової та кримінологічної політики у сфері охорони навколишнього середовища у юридичній доктрині стали предметом дослідження таких сучасних вітчизняних науковців, як П.П. Андрушко, О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, А.А. Вознюк, Е.М. Кісілюк, С.Б. Гавриш, В.В. Голіна, В.К. Грищук, Б.М. Головкін, О.М. Джужа, Т.В. Корнякова, О.М. Костенко, В.О. Навроцький, Н.А. Орловська, А.В. Савченко, В.Я. Тацій, В.І. Шакун та інші. Науковий доробок зазначених вчених покладено в основу окремих висновків цього наукового дослідження.

Мета статті – аналіз дослідження особливостей функціонування сучасної організованої злочинності проти довкілля, сучасних інструментів боротьби з нею та внесення на основі цього теоретико-прикладних пропозицій з протидії зазначеним суспільно небезпечним діянням.

Результати дослідження. Значний внесок у вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля у різних країнах робить організована злочинність, яка, порівняно зі звичайними кримінальними правопорушеннями, має набагато більшу суспільну небезпеку через її відмінні риси. До них, зокрема, належить довговічність і стабільність злочинної організації, яка в більшості випадків ефективно з організаційної та економічної точок зору управляє комплексом кримінальних дій, а також має здатність до мінімізації ризиків, що виникають у зв'язку з цим.

Організована злочинність не може бути оцінена виключно на основі певної кількості кримінальних правопорушень та залучених до неї осіб. Так, одиничний випадок діяльності злочинної організації може демонструвати характерну для певного регіону (чи навіть держави) модель злочинної поведінки.

Існуючі у законодавстві держав – членів ЄС визначення поняття організованої злочинності містять загальні базові елементи. По-перше, організована злочинність спрямована на діяльність з отримання прибутку і є чинним на постійній основі «підприємством», орієнтованим на ринок, зокрема нелегальний. По-друге, їй характерне планування діяльності, залучення до неї фізичних осіб та комерційних структур, створення злочинних мереж. По-третє, діяльності організованих злочинних угруповань властива диверсифікованість. Найчастіше одним організованим угрупованням вчиняються кримінальні правопорушення різної спрямованості. По-четверте, в ході вчинення злочинних дій організовані групи постійно роблять спроби зниження ризиків притягнення до відповідальності шляхом застосування сили та використання фінансових засобів для підкупу посадових осіб. Тут чітко простежується взаємозв'язок між активністю організованих злочинних угруповань та загальним рівнем корупції, що є типовим і у випадку вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля. Оскільки навіть незначний корупційний прояв у сфері екологічних відносин може спричинити значні негативні наслідки для навколишнього середовища, а завдані збитки неможливо в окремих випадках компенсувати, при розробці та реалізації механізмів протидії корупції необхідно повною мірою враховувати галузеву специфіку. По-п'яте, кримінальні правопорушення проти довкілля, вчинені організованими злочинними угрупованнями, логічно пов'язані з іншими категоріями кримінальних правопорушень, зокрема і економічними, наприклад з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Екологічна злочинність базується на суперечності екологічних та економічних інтересів суспільства: з одного боку, людина зацікавлена

в якості довкілля, що становить основу її життєдіяльності, з іншого – вона не в змозі відмовитися від економічних благ, що надаються їй сучасним суспільством, для отримання яких доводиться так чи інакше експлуатувати природні ресурси і цим порушувати баланс екосистеми Землі. При цьому усвідомлення необхідності їх раціонального використання найчастіше відходить на другий план, витісняється економічними інтересами, пов'язаними з бажанням негайного збагачення.

Прагнення отримання прибутку від незаконної діяльності, пов'язаної з експлуатацією природних ресурсів та довкілля, є одним з головних мотивів злочинної діяльності організованих угруповань. Така діяльність є високоприбутковою.

Глобалізація ринку міжнародної торгівлі з розвитком мережі Інтернет призвела до значного розширення ринків збуту, зокрема нелегально видобутих корисних копалин, бурштину та виробів з нього.

Однією з найбільш привабливих для діяльності організованих злочинних угруповань категорії кримінальних правопорушень проти довкілля належить незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу, яка кваліфікується за ст. 246 КК України. Останніми роками обсяги знищення та розкрадання лісових ресурсів в Україні набули масштабів екологічного лиха, як свідчать вітчизняні й міжнародні експерти [3].

Внаслідок вирубки лісів знищуються екосистеми, біологічна різноманітність видів не тільки тварин, а й рослин, що мешкають на даній території, порушується гідрологічна рівновага, спостерігається ерозія ґрунтового покриву. Як відомо, ліси є своєрідними легкими планети і відіграють важливу роль як у очищенні атмосферного повітря, так і в поглинанні вуглекислого газу, що має парниковий ефект, тим самим перешкоджають процесу глобального потепління. Складно переоцінити негативний вплив таких злочинних посягань на стан довкілля, а також розмір шкоди, що завдається ними.

Що стосується України, то до чинників, що визначають кількість кримінальних правопорушень в певному регіоні, можна віднести: загальну площу території регіону, вкриту лісами, запаси лісових ресурсів, їх транспортну доступність та віддаленість від населених пунктів, економічну орієнтованість регіону та його економіко-фінансове благополуччя, зайнятість населення, активність природоохоронних органів та громадських природоохоронних організацій. Важливу роль відіграє також доступність ринків збуту деревини, здобутої нелегальним шляхом, насамперед близькість кордонів із суміжними державами, які найчастіше є кінцевими її споживачами. Насамперед це характерно для лісокористувачів, які діють у рамках закону, дедалі більше витіс-

няються «чорними лісорубами», які працюють у складі організованих злочинних угруповань. Їхня діяльність є високоприбутковою, найчастіше здійснюється з використанням корупційних зв'язків у владних структурах. Вона може здійснюватися як цілком нелегально, так і шляхом надлишкового видобутку деревини на виділених на законних підставах ділянках та у прикордонних з ними ділянках. Діяльність організованих угруповань з незаконної порубки лісових ресурсів характеризується чітким розподілом ролей між учасниками угруповання, що ускладнює виявлення кримінальних правопорушень, і припинення каналів збуту. Так, затримання осіб, які безпосередньо здійснюють вирубку дерев, становить проблему через їх мобільність та недостатню кількість працівників уповноважених органів, які здійснюють охорону лісу. Після укладання поваленої деревини в штабелі інша група осіб вивозить її за допомогою лісовозів, згодом матеріал складається і переміщається каналами збуту. Притягнення до відповідальності за ст. 246 КК України всіх учасників злочинного угруповання вимагає серйозних зусиль і спеціалізації саме в розслідуванні організованих форм злочинної діяльності, інакше до відповідальності найчастіше притягуються учасники першого етапу, які не встигли вчасно переховатися.

Суттєвий внесок у зниження рівня злочинних посягань на лісові ресурси шляхом припинення незаконного обігу деревини роблять спеціальні міжнародні та національні законодавчі заходи, вимогою яких є необхідність пред'явлення доказів легального походження деревини на всіх етапах її обігу. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки (далі – США) з 1900 р. діє закон Лейсі (Lacey Act), який забороняє оборот (зокрема, імпорт, експорт, перепродаж, купівлю та придбання) риби, диких тварин та рослин, які були вилучені, перебувають у власності, транспортувалися чи продавалися з порушенням законів США чи індіанців, і навіть міжнародну чи зарубіжну торгівлю цими ресурсами, здобутими чи перепроданими з порушенням законодавства країни чи зарубіжних нормативно-правових актів. Внесена у 2008 р. до цього закону поправка включила до переліку компонентів біологічного розмаїття, які підпадають під його регулювання щодо заборони їх імпорту, широкий спектр об'єктів рослинного світу та продукції з нього, включаючи товари, виготовлені з нелегально зрубанної деревини [4]. У Європейському Союзі з березня 2013 р. набрав чинності Регламент Європейського Парламенту та Європейської Ради № 995/210 [5], який забороняє продаж деревини та вироби з неї на внутрішньому ринку без пред'явлення документів, що підтверджують законність її переробки та заготівлі.

Ряд авторів як один з чинників, що визначають зростання екологічної злочинності загалом, відзначає досить низький рівень екологічної культури у суспільстві. Попередження екологічної злочинності є комплексним завданням, на вирішення якого необхідне застосування знань у сфері екології та кримінології, а й таких наук, як соціологія і психологія, оскільки у основі екологічних злочинів лежить деформація екологічного свідомості. Ефективність протидії злочинності проти довкілля залежить навіть від прийнятих у зв'язку з цим профілактичних заходів. Щодо організованої злочинності підвищення екологічної правосвідомості громадян дозволить зменшити кількість осіб, які можуть бути залучені до діяльності організованих злочинних угруповань.

Серед інших заходів слід зазначити необхідність вироблення єдиної державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю проти довкілля, а також проведення кримінологічної експертизи нормативних правових актів, що приймаються у сфері охорони довкілля, покликаної виявляти можливість використання прогалин у законодавстві з метою легалізації схем злочинної поведінки. Так, у Великобританії протягом останніх трьох десятиліть розвивається такий специфічний підхід, як оцінка ризику наслідків законодавства, що переносить методик оцінки ризиків впливу на довкілля на оцінку ризиків прийняття нових нормативно-правових актів [6, с. 12-14]. Удосконалення потребує діяльність контрольно-наглядових органів у сфері дотримання екологічного законодавства.

Також варто відзначити, що організована екологічна злочинність на сучасному етапі носить чітко виражений транснаціональний характер. На міждержавному рівні такі злочинні спільноти виконують рекрутингові, організаційні, координаційні, управлінські функції щодо забезпечення злочинної діяльності злочинних об'єднань та захисту їх членів від кримінального переслідування [7, с. 173].

Ефективність боротьби з таким видом організованої злочинності безпосередньо залежить від зусиль щодо її нейтралізації на всіх етапах вчинення кримінальних правопорушень. Важливу роль тут відіграє об'єднання зусиль правоохоронних та правозастосовних органів різних держав щодо припинення екологічно злочинної поведінки, нейтралізації всіх етапів реалізації кримінального правопорушення: планування, незаконного видобутку природних ресурсів, транспортування, збуту, відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом. Ліквідація економічної основи діяльності злочинних угруповань, зниження її прибутковості є запорукою успіху у боротьбі з нею. Удосконалення міжнародного законодавства у цій

сфері дозволить створити на рівні окремих держав комплексну систему заходів протидії організованій злочинності проти довкілля та уніфікувати національні законодавчі системи (термінологію, склади, а також санкції, які застосовуються до вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля організованими групами).

За таких обставин очевидно є важливість вироблення єдиної концепції, комплексного підходу, спланованих та послідовних дій [8, с. 143] з протидії екологічним правопорушенням на міжнародному та національному рівні. Так, у травні 2021 року Європейського Союзу затвердив пріоритети у боротьбі із серйозною та організованою злочинністю на наступні чотири роки, до яких віднесено й екологічні злочини. Пріоритети заплановано реалізувати в період з 2022 по 2025 рік у рамках «Європейської міждисциплінарної платформи проти кримінальних загроз» (EMPACT) [9].

Необхідність та важливість удосконалення законодавства стосується не лише України та інших країн, що перебувають у стані конфлікту, а й решти світу. Міжнародній спільноті варто сфокусуватись на формуванні чіткого розуміння норм права, присвячених кримінальним правопорушенням проти довкілля, з урахуванням того, що така шкода носить переважно транскордонний характер. Налагодження співпраці у переслідуванні злочинців є важливим кроком до збереження навколишнього середовища, забезпечення безпеки життя і здоров'я теперішнього та майбутніх поколінь.

Висновки. Таким чином, сучасній екологічній злочинності характерне виникненням нових форм злочинної поведінки, удосконалення способів вчинення кримінальних правопорушень, підвищення участі організованих злочинних груп та спільнот у їх вчиненні. Структура та характер окремих кримінальних правопорушень проти довкілля (ст. 246 «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу» КК України; ст. 240 «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин» КК України; ст. 240-1 «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину») має чітко виражений регіональний характер, що пояснюється насамперед наявністю на певній території природних ресурсів та близькістю до державних кордонів.

До характерних ознак сучасної злочинності проти довкілля відносяться: довговічність і стабільність злочинної організації, здатність до мінімізації ризиків, що виникають у зв'язку з її функціонуванням; довгострокове планування діяльності; залучення фізичних осіб та комерційних структур; створення злочинних мереж; орієн-

тованість ринку (зокрема й нелегального); наявність корупційної складової. Транснаціональна організована екологічна злочинна діяльність здійснюється за такими ключовими напрямками, як незаконна діяльність у сфері лісозаготівлі, незаконне видобування корисних копалин, бурштину, їх подальший збут.

Важливу роль у протидії організованій злочинності у сфері довкілля відіграє об'єднання зусиль правоохоронних та правозастосовних органів різних держав щодо припинення протиправної поведінки, нейтралізації всіх етапів вчинення кримінального правопорушення: планування, незаконного видобування природних ресурсів, транспортування, збуту, легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом. Ліквідація економічної основи діяльності злочинних угруповань, зниження її прибутковості, є запорукою успіху у боротьбі з нею. Удосконалення міжнародного законодавства дозволить створити на рівні окремих держав комплексну систему заходів протидії організованій екологічній злочинності та забезпечити уніфікацію національних законодавчих систем з позиції термінології, складів, а також санкцій, які застосовуються за вчинення організованими групами кримінальних правопорушень проти довкілля.

Література

1. Заїчко О. В. Сучасний стан незаконної порубки лісу в Україні. *Право і суспільство*. 2017. № 6. С. 161–165.
2. Оболенцев В.Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження. Харувів : Вид. СПД ФО Вапнярчук НМ, 2005. 128 с.
3. Невтішні прогнози вирубки карпатських лісів: повені, посухи та знищення фауни. *Zik.UA* URL: http://zik.ua/news/2016/03/03/nevtishni_proгнозу_vyrubky_karpatskyh_lisiv_poveni_posuhy_ta_znyshchennya_677740. (дата звернення 26.03.2024)
4. The Lacey Act, 1900. URL: <https://forestlegality.org/policy-law/us-lacey-act> (дата звернення 26.03.2024)
5. Регламент Європейського Союзу про лісоматеріали EUTR. URL: <https://ua.bmcertification.com/reglament-%D1%94vropeysykogo-soyuzu-pro-1%D1%96somater%D1%96ali-eutr/> (дата звернення 26.03.2024)
6. Національні системи оцінювання ризиків і загроз: кращі світові практики, нові можливості для України : аналіт. доп. / [Резнікова О. О., Войтовський К. Є., Лепіхов А. В.]; за заг. ред. О. О. Резнікової. Київ : НІСД, 2020. 84 с.
7. Головкін Б. М. Теперішнє і майбутнє кримінології. *Проблеми законності*. 2020. Вип 149. С. 168–184. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.149.200724>.
8. Турлова Ю.А. Протидія екологічній злочинності: поняття, мета та завдання. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Том 1. С. 143–147.
9. Delegations will find in the Annex the Council conclusions setting the EU's priorities for the fight against serious and organised crime for EMPACT 2022-2025. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8665-2021-INIT/en/pdf> (дата звернення 26.03.2024)

Анотація

Марко С. І., Заїка С. О. Заходи протидії організованим злочинності проти довкілля в Україні. – Стаття.

Кримінальні правопорушення проти довкілля – це постійно прогресуюча форма злочинної активності, суспільна небезпека якої часто недооцінюється. Зроблено висновок, що структура та характер окремих кримінальних правопорушень проти довкілля здебільшого має регіональний характер, який визначається такими параметрами, як наявність на певній території природних ресурсів, близькість державних кордонів, ефективність діяльності природоохоронних та правоохоронних органів. Організована екологічна злочинність, поряд із екологічним тероризмом та воєнними злочинами, становить значну загрозу національній безпеці. До її характерних ознак відносяться: довговічність і стабільність злочинної організації, яка в більшості випадків ефективно з організаційної та економічної точки зору управляє комплексом кримінальних дій, має здатність до мінімізації ризиків, що виникають у зв'язку з цим; довгострокове планування діяльності; залучення фізичних осіб та комерційних структур; створення злочинних мереж; орієнтованість ринку (зокрема й нелегального); корупційна складова діяльності. Транснаціональна організована екологічна злочинна діяльність здійснюється за такими ключовими напрямками, як незаконна діяльність у сфері лісозаготівлі, незаконне видобування корисних копалин, бурштину, їх подальший збут.

Важливу роль у боротьбі з організованою злочинністю у сфері довкілля відіграє об'єднання зусиль правоохоронних та правозастосовних органів різних держав щодо припинення протиправної поведінки, нейтралізації всіх етапів вчинення кримінального правопорушення: планування, незаконного видобування ресурсів, транспортування, збуту, легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом. Наголошено, що ліквідація економічної основи діяльності злочинних угруповань, зниження її прибутковості, є запорукою успіху у боротьбі з нею. Наведено аргументи, що удосконалення міжнародного законодавства дозволить створити на рівні окремих держав комплексну систему заходів протидії організованій екологічній злочинності та забезпечити уніфікацію національних законодавчих систем з точки зору термінології, складів, а також санкцій, які застосовуються за вчинення вчинення організованими групами кримінальних правопорушень проти довкілля.

Ключові слова: організована злочинність, екологія, кримінальні правопорушення проти довкілля, незаконна порубка, збройний конфлікт протидія.

Summary

Marko S. I., Zaika S. O. Measures to combat organized environmental crime in Ukraine. – Article.

Criminal offenses against the environment are a constantly progressive form of criminal activity, the public danger of which is often underestimated. It was concluded that the structure and nature of certain criminal offenses against the environment are mostly regional in nature, which is determined by such parameters as the presence of natural resources in a certain territory, the proximity of state borders, the effectiveness of environmental protection and law enforcement agencies. Organized environmental crime, along with environmental terrorism and war crimes, poses a significant threat to national security. Its characteristic features include: durability and stability of a criminal organization, which in most cases effectively manages a complex of criminal activities from an organizational and economic point of view, has the ability to minimize the risks arising in connection with this; long-term activity planning; involvement of individuals and commercial structures; creation of criminal networks; orientation of the market (in particular, the illegal one); corruption component of activity. Transnational organized environmental criminal activity is carried out in such key directions as illegal activity in the field of logging, illegal mining of minerals, amber, and their subsequent sale.

An important role in the fight against organized crime in the field of the environment is played by the unification of the efforts of law enforcement and law enforcement agencies of various states to stop illegal behavior, neutralize all stages of committing a criminal offense: planning, illegal extraction of resources, transportation, sale, legalization (laundering) of income received criminally. It was emphasized that the elimination of the economic basis of the activity of criminal groups, the reduction of its profitability, is the key to success in the fight against it. Arguments are given that the improvement of international legislation will allow creating a complex system of measures against organized environmental crime at the level of individual states and ensure the unification of national legislative systems in terms of terminology, compositions, as well as sanctions that are applied for the commission of criminal offenses against the environment by organized groups.

Key words: organized crime, ecology, criminal offenses against the environment, illegal logging, armed conflict, counteraction.

УДК 343.232
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.18>

Є. П. Плохута
orcid.org/0009-0008-0106-0378
доктор філософії,
доцент кафедри юриспруденції
Чернівецького інституту Міжнародного гуманітарного університету

МАЛОЗНАЧНЕ ДІЯННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ

Постановка проблеми. Особа може бути притягнена до кримінальної відповідальності виключно за наявності конкретної фактичної умови, якою є підстава кримінальної відповідальності. Відповідно до частини 1 статті 2 КК України, підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом [1]. Наведена норма кореспондує з частиною 1 статті 11 КК України, згідно з якою кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення [1]. Із цього визначення в доктрині кримінального права прийнято виокремлювати ознаки кримінального правопорушення, однією з яких є його суспільна небезпека, яка вказує на об'єктивну шкідливість вчиненого діяння.

Натомість, законодавець у нормах кримінального закону встановлює виняток із загального правила про суспільну небезпечність кримінальних правопорушень. Так, частина 2 статті 11 КК України передбачає, що не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі [1]. Звертаючись до аналізу наведеної норми, вчені відзначають, що вона конкретизує зміст суспільної небезпеки як загальної ознаки кримінального правопорушення, а метою її запровадження до КК України є намагання законодавця підкреслити, що правосуддя в Україні має здійснюватися на засадах принципів справедливості та індивідуалізації кримінальної відповідальності, за яких формальний момент – кримінальна протиправність типового діяння – не може превалювати на фактичним – відсутністю суспільної небезпеки конкретного діяння [2, с. 51].

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Теоретико-правові аспекти визначення поняття та змісту підстави кримінальної відповідальності досліджували у своїх працях Ю.В. Баулін, О.О. Дудоров, О.О. Кваша,

М.Й. Коржанський, Т.Є. Леоненко, М.І. Мельник, С.І. Маломуж, Н.А. Мирошниченко, П.С. Матишевський, Є.О. Письменський, М.Р. Рудковська, Є.Л. Стрельцов, О.В. Ус, М.І. Хавронюк, І.І. Чугуніков та інші вітчизняні вчені. Проте, незважаючи на ґрунтовність наукових розвідок з цієї проблематики, теоретико-правові та практичні аспекти стосовно малозначності діяння в доктрині кримінального права залишаються розкритими недостатньо повно.

Метою статті є розкриття сутності малозначного діяння шляхом виокремлення ознак, притаманних цій категорії кримінального права, та визначення на цій основі його поняття.

Виклад основного матеріалу. У доктрині кримінального права загальноприйнятим є підхід, за якого характеристика поняття малозначного діяння здійснюється шляхом виокремлення притаманних їй ознак. При цьому під ознаками малозначного діяння вчені розуміють кількісні та якісні характеристики об'єктивних і суб'єктивних ознак конкретного складу злочину, які позбавляють діяння суспільної небезпеки або знижують його до мінімуму, який має значення для незлочинного правопорушення (мала матеріальна шкода, незначний прояв об'єктивної сторони, невизначені мета, мотив, незначна вина правопорушника тощо) [3, с. 187]. Водночас, коло ознак малозначного діяння визначається науковцями доволі по-різному.

Так, Т.В. Пономарьова та Т.Є. Леоненко характеризують малозначне діяння шляхом виокремлення двох ознак: 1) діяння має формально відповідати ознакам будь-якого складу злочину, який передбачений КК України; 2) суспільна небезпека має бути відсутня як така, а саме діяння не має спрямовуватися на спричинення істотної шкоди [4, с. 225]. О.О. Дудоров та Є.О. Письменський наводять три ознаки малозначного діяння: 1) воно формально повинно містити всі ознаки складу певного злочину, передбаченого КК України; 2) малозначне діяння не становить суспільної небезпеки, що означає мізерність або взагалі відсутність шкоди, яка завдається або може бути завдана в результаті вчинення такого діяння; 3) малозначність має бути як об'єктивною, так і суб'єктивною, тобто особа мала намір вчинити

саме малозначне діяння [5, с. 3]. За допомогою трьох ознак малозначне діяння визначає С.І. Маломуж, вказуючи, що воно: 1) містить ознаки, що характеризують той чи інший злочин, передбачений КК України; 2) не володіє ступенем суспільної небезпеки, притаманної злочину; 3) суб'єктивно, за задумом особи, яка його вчиняє, не спрямоване на заподіяння істотної шкоди [6, с. 7].

Аналіз наведених підходів свідчить про те, що вчені одноставно характеризують малозначне діяння за допомогою ознак об'єктивного характеру: його формальної відповідності ознакам будь-якого кримінального правопорушення, передбаченого нормами Особливої частини КК України, і відсутності суспільної небезпеки. У цілому такий підхід ґрунтується на нормі частини 2 статті 11 КК України, звернення до змісту якої дозволяє виокремити наведені ознаки із тим уточненням, що відсутність суспільної небезпеки полягає в тому, що діяння не заподіяло та не могло заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі [1]. Вчені, які виокремлюють третю ознаку малозначного діяння, додатково акцентують увагу на притаманності йому суб'єктивного характеру – спрямованості умислу особи, яка його вчинила, на скоєння саме такого діяння, а не кримінального правопорушення.

Наведений підхід, за якого виокремлюються як об'єктивні, так і суб'єктивні ознаки малозначного діяння, широко використовується в судовій практиці. Так, Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду відзначає, що специфіка визначення малозначності діяння полягає у встановленні обов'язкової сукупності трьох умов: 1) формальна наявність у вчиненому діянні ознак складу злочину, передбаченого КК України, тобто всіх тих передбачених у законі об'єктивних і суб'єктивних ознак, що у відповідній статті (частині статті) Особливої частини КК України характеризують певний склад злочину. Діяння, яке не містить хоча б однієї ознаки складу злочину, не може визнаватись малозначним. Якщо істотність матеріальної (майнової чи фізичної) шкоди визначена безпосередньо в кримінальному законі шляхом закріплення конкретного розміру шкоди, яка має бути завдана при вчиненні відповідного злочину, то недосягнення цього рівня шкоди свідчить про відсутність у діях особи кримінальної протиправності, що унеможливує звернення до частини 2 статті 11 КК України; 2) малозначне діяння не становить суспільної небезпеки, яка є типовою для певного злочину. Це виражається в тому, що воно не заподіє взагалі шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству чи державі, або заподіє їм явно незначну (мізерну) шкоду; 3) малозначне діяння не повинно бути суб'єктивно спрямоване на заподіяння істотної шкоди. Якщо існує невідповідність між фак-

тично вчиненим малозначним діянням і умислом, спрямованим на заподіяння істотної шкоди, має наставати кримінальна відповідальність за замах на той злочин, який особа бажала вчинити (постанова від 30.09.2020 р. у справі № 688/1553/19) [7]. Таким чином, в судовій практиці, сформованій у ході застосування частини 2 статті 11 КК України, простежується тісний взаємозв'язок об'єктивних і суб'єктивних ознак малозначного діяння.

Встановлення малозначності діяння в судовій практиці має місце у випадках, за яких конструкція відповідного складу кримінального правопорушення не містить чітко визначеного розміру заподіяної шкоди. Такий підхід свого часу заклала Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України, яка вказала, що закріплене у частині 2 статті 11 КК України положення передбачає встановлення малозначності лише в тому разі, коли законодавець вирішення питання про межі заподіяної шкоди залишає на розсуд правозастосувача (суду). Щодо злочинів, конструкція складів яких передбачає конкретно визначений розмір спричиненої шкоди, констатація малозначності діяння виключається (від 24.12.2015 р. у справі № 5-221к15) [8].

На сьогодні наведений підхід широко використовується в судовій практиці Верховного Суду. Так, Об'єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду наголошує, що поняття істотної шкоди у контексті частини 2 статті 11 КК України носить оціночний характер, його зміст визначається оцінкою правозастосовними органами всіх конкретних обставин справи. На оціночний характер шкоди можна вказувати лише в тому випадку, коли законодавець у відповідних статтях (частинах статей) Особливої частини зазначеного Кодексу використовує загальні оціночні поняття: тяжкі наслідки, інші тяжкі наслідки (відносно визначені правові норми). При вирішенні питання про те, чи є діяння малозначним, суду необхідно враховувати не тільки фактично заподіяну шкоду, але й те, на що було направлено діяння і до яких втрат могло призвести (постанова від 02.12.2019 р. у справі № 612/712/16-к) [9]. При цьому Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду зазначає, що якщо істотність шкоди визначена об'єктивними ознаками того чи іншого складу злочину, тобто характер шкоди є фіксованим і не може оцінюватись на розсуд правозастосувача (абсолютно визначені правові норми), застосування кримінально-правової норми про малозначність виключається (постанова від 30.09.2020 р. у справі № 688/1553/19) [7]. Наприклад, оцінка суспільної небезпеки діяння, передбаченого частиною 2 статті 15, частиною 1 статті 185 КК України, не може визначатись за правилом, закріпленим у частині 2 статті 11 КК

України, оскільки суспільно небезпечні наслідки цього складу злочину мають чітко визначену мінімальну межу шкоди, яка може бути завдана власнику майна (постанова від 13.11.2018 р. у справі № 401/2807/16-к) [10].

У доктрині кримінального права коло обставин, за яких діяння не можуть визнаватися малозначними, тлумачиться більш широко. Так, М.Р. Рудковська вказує, що за жодних обставин не можуть визнаватися малозначними діяння, в яких відсутні всі обов'язкові ознаки складу злочину; передбачені кваліфікованими (особливо кваліфікованими) складами злочинів; в яких визначено мінімальний розмір шкоди; передбачені складами злочинів, конститутивною ознакою яких є заподіяння істотної шкоди [11, с. 11]. Поділяючи наведену позицію, потрібно відзначити, що відсутність складу кримінального правопорушення виключає можливість визнання діяння малозначним, оскільки частина 2 статті 11 КК України не може бути застосована за відсутності події та складу кримінального правопорушення. Так само виключається застосування вказаної норми й до діянь, які передбачені кваліфікованими (особливо кваліфікованими) складами кримінальних правопорушень, що пояснюється тим, що такі діяння характеризуються підвищеним ступенем суспільної небезпеки, а, відповідно, малозначними діяннями, зазвичай, є кримінальні проступки і нетяжкі злочини.

Поряд із цим, малозначне діяння потрібно відрізнити від незакінченого кримінального правопорушення. Як відзначає С.І. Маломуж, до ознак, які відмежовують малозначність діяння від незакінченого злочину, належать: 1) при малозначності діяння вчинок є завершеним актом зовнішньої поведінки, а при незакінченому злочині діяння є незавершеним – об'єктивна сторона злочину не виконана; 2) при малозначності діяння свідомість та воля особи спрямовані на вчинення незначного діяння, а при незакінченому злочині свідомість та воля особи спрямовані на вчинення суспільно небезпечного діяння або заподіяння суспільно небезпечної шкоди; 3) при малозначності діяння воно є завершеним, а при незакінченому злочині діяння є незавершеним або шкода не заподіяна із причин, що не залежали від суб'єкта злочину [12, с. 155].

Малозначність діяння виключає можливість притягнення особи, яка його вчинила, до кримінальної відповідальності. Водночас, як наголошує Н.А. Мірошниченко, у випадку, якщо діяння не є злочином, воно є іншим видом правопорушення [13, с. 550]. Відповідно, за наявності складу правопорушення іншого виду (адміністративного, дисциплінарного, цивільно-правового), особа може бути притягнена до відповідальності за його вчинення.

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що малозначне діяння являє собою вчинене суб'єктом кримінального правопорушення винне діяння (дію або бездіяльність), яке формально передбачене КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки. Малозначне діяння підлягає характеристиці за допомогою трьох ознак: двох об'єктивного характеру та однієї – суб'єктивного. Об'єктивними ознаками малозначного діяння є його формальна відповідність ознакам будь-якого кримінального правопорушення, передбаченого нормами Особливої частини КК України, та відсутність суспільної небезпеки. Суб'єктивною ознакою малозначного діяння є спрямованість умислу особи, яка його вчинила, на скоєння саме такого діяння, а не кримінального правопорушення. Наведені ознаки малозначного діяння є достатніми для його відмежування від кримінальних правопорушень, у тому числі й незакінчених. Інші чинники, у тому числі підстави для пом'якшення покарання або звільнення від кримінальної відповідальності, в ході встановлення малозначності діяння до уваги не беруться.

Література

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
3. Козенко Т.Є. Критерії та ознаки малозначності діяння за кримінальним законодавством України. *Наукові записки*. 2000. Т. 18. Спеціальний випуск. С. 189.
4. Пономарьова Т.В., Леоненко Т.Є. Малозначність діяння в кримінальному праві України. *Право і суспільство*. 2018. № 3. Ч. 2. С. 224–229.
5. Дудоров О.О., Письменський Є.О. Малозначність діяння: проблеми застосування та вдосконалення кримінального закону. *Юридичний вісник України*. 19–25 лютого 2015 р. № 7; 26 лютого – 3 березня 2016 р. № 8.
6. Маломуж С.І. Малозначність діяння в кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Одеса, 2017. 246 с.
7. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 30.09.2020 р. у справі № 688/1553/19 (провадження № 51-2142км20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92021133>.
8. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 24.12.2015 р. у справі № 5-221к15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/55253289>.
9. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 02.12.2019 р. у справі № 612/712/16-к (провадження № 2148км18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86275888>.
10. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 13.11.2018 р. у справі № 401/2807/16-к (провадження № 51-2816км18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77968960>.

11. Рудковська М.Р. Суспільна небезпека як ознака поняття злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. 18 с.

12. Маломуж С.І. Відмежування малозначності діяння від подібних понять. *Право і суспільство*. 2015. № 6. Ч. 3. С. 153–157.

13. Мирошниченко Н.А. Кримінальні правопорушення та малозначність діяння. *Актуальні проблеми держави та права*. 2012. Вип. 65. С. 549–553.

Анотація

Плохута Є. П. Малозначне діяння у кримінальному праві: поняття та сутність. – Стаття.

Актуальність теми статті зумовлена тим, що теоретико-правові та практичні аспекти стосовно малозначності діяння в доктрині кримінального права залишаються розкритими недостатньо повно. Це зумовило постановку як мети статті розкриття сутності малозначного діяння шляхом виокремлення ознак, притаманних цій категорії кримінального права, та визначення на цій основі його поняття.

Наведено поняття ознак малозначного діяння та доктринальні підходи до визначення їх кола, здійснено їх аналіз із точки зору відповідності нормативному визначенню поняття малозначного діяння, закріпленому в частині 2 статті 11 КК України. Із урахуванням змісту цих ознак, виокремлено дві об'єктивні ознаки малозначного діяння (його формальну відповідність ознакам будь-якого кримінального правопорушення, передбаченого нормами Особливої частини КК України, та відсутність суспільної небезпеки) та одну суб'єктивну – спрямованість умислу особи, яка його вчинила, на скоєння саме такого діяння, а не кримінального правопорушення.

Досліджено судову практику Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду стосовно розуміння малозначного діяння та встановлення його малозначності. На основі доктринальних підходів визначено коло обставин, за яких діяння не можуть визнаватися малозначними, і здійснено відмежування малозначних діянь від незакінчених кримінальних правопорушень.

За результатами проведеного дослідження сформульовано авторське визначення поняття малозначного діяння як вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення винного діяння (дії або бездіяльності), яке формально передбачене КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки.

Встановлено достатність виокремлених ознак малозначного діяння для його відмежування від кримінальних правопорушень, у тому числі й незакінче-

них. Констатовано, що інші чинники, у тому числі підстави для пом'якшення покарання або звільнення від кримінальної відповідальності, в ході встановлення малозначності діяння до уваги не беруться.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, малозначність, малозначне діяння, суспільна небезпека, істотна шкода.

Summary

Plokhuta Ye. P. Insignificant act in criminal law: concept and essence. – Article.

The relevance of the topic of the article is due to the fact that theoretical, legal and practical aspects of the insignificance of an act in the criminal law doctrine remain insufficiently covered. This has led to the aim of the article to reveal the essence of a insignificant act by identifying the features inherent in this category of criminal law and defining its concept on this basis.

The author defines the concept of signs of a insignificant act and the doctrinal approaches to determining their scope, and analyzes them from the perspective of compliance with the statutory definition of the concept of a insignificant act enshrined in Part 2 of Article 11 of the Criminal Code of Ukraine. Given the content of these features, the author distinguishes two objective features of a insignificant act (its formal compliance with the features of any criminal offense provided for in the provisions of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine and the absence of public danger) and one subjective feature – the intent of the person who committed it to commit such an act rather than a criminal offense.

The author examines the case law of the Criminal Court of Cassation within the Supreme Court regarding the understanding of a insignificant act and determination of its insignificance.

Based on the results of the study, the author formulates the author's own definition of the concept of a insignificant act as a culpable act (action or inaction) committed by a criminal offense subject, which is formally provided for by the Criminal Code of Ukraine, but due to its insignificance does not pose a public danger.

The author establishes the sufficiency of the distinguished features of a insignificant act to distinguish it from criminal offenses, including those which are not completed. It is stated that other factors, including the grounds for mitigation of punishment or exemption from criminal liability, are not taken into account when determining the insignificance of an act.

Key words: criminal offense, insignificance, insignificant act, public danger, substantial harm.

УДК 343.6
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.19>

Ю. О. Ткач
orcid.org/0000-0003-4078-7509
ад'юнкта кафедри кримінального права та кримінології
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПОКАРАННЯ ЗА ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНОГО ЗАКОНОМ ПОРЯДКУ ЗАСТОСУВАННЯ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Постановка проблеми. Пріоритетним правом кожної людини, проголошеним Конституцією України, є право людини на життя. Досліджуючи питання трансплантації анатомічних матеріалів людини, фахівці виявляють серйозні морально-етичні та медично-правові проблеми, адже і донори і реципієнти мають рівні права на життя і охорону здоров'я. Захист державою цих прав вимагає ретельного законодавчого врегулювання питань трансплантації анатомічних матеріалів людини. З огляду на те, що медицина у напрямку трансплантації стрімко розвивається, а суспільний інтерес до питань трансплантації зростає (особливо зараз, під час війни, коли збільшується кількість людей, які внаслідок поранень, травм, опіків потребують пересадки того чи іншого органу), законодавство у сфері трансплантації потребує вдосконалення порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини (зокрема, у питаннях покарань за порушення цього порядку). Цим обумовлена необхідність подальших досліджень цих питань кримінальним правом як наукою.

Оцінка стану літератури. Питання, пов'язані з кримінальною відповідальністю за незаконне вилучення органів і тканин людини, досліджували В. О. Глушков, І. І., Мислива, А. В. Мусієнко, С., Г. В. Чеботарьова, І. В. Кирилук, Г. І. Капуста та інші науковці. Завдяки цим працям окреслено коло проблем щодо покарань за встановлений порядок застосування трансплантації. Кримінально-правову охорону трансплантації досліджували сучасні вітчизняні учені (праці О. О. Володіної, О. О. Дудорова, О. В. Процюка, М. І. Хавронюка та ін.). Кримінально-правову характеристику незаконної трансплантації виклала у своїй монографії О. О. Мислива. Серед зарубіжних досліджень незаконної трансплантації виокремлює праці N. Kala та T. Adido. В Україні проблеми, пов'язані з притягненням до кримінальної відповідальності за незаконну трансплантацію, ще не систематизовані та потребують подальшого наукового аналізу і законодавчого вдосконалення.

Мета статті полягає у дослідженні законодавчих норм щодо покарань за порушення порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини для виявлення прогалин та пропонування шляхів удосконалення цього порядку.

Завдання статті. Для досягнення поставленої мети в рамках статті визначено наступні завдання:

- провести аналіз праць українських вчених та законодавства України щодо порушення встановленого законом порядку застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини та призначення відповідної міри покарання за ці злочини;
- визначити коло злочинів, пов'язаних із порушенням встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини, які ще не достатньо врегульовані в українському законодавстві;
- визначити коло питань для подальшого обговорення науковцями з метою пошуку рішень для вдосконалення українського законодавства у питаннях кримінальної відповідальності за злочини у сфері трансплантації.

Виклад основного матеріалу. Порівняно з міжнародним досвідом, стан трансплантології в Україні перебуває на початковій стадії: щороку в Україні фіксується до 200 трансплантологічних операцій. Але й при такій невеликій кількості трансплантацій суспільство стикається з великим колом проблем, пов'язаних із незаконним вилученням органів і тканин шляхом примушування, обману, погроз, зловживань, умисних порушень встановленого порядку трансплантації, незаконною торгівлею вилученими матеріалами, убивствами з метою вилучення матеріалів та безліччю морально-етичних і медично-правових питань, що потребують законодавчого врегулювання.

Міжнародні медично-правові питання трансплантації регулюються рекомендаціями ВООЗ та Директивами Євросоюзу: наприклад, Директивою ЄС № 2010/45/ЄС «Про стандарти якості та безпеки людських органів, призначених для трансплантації» від 2010 року [2].

У квітні 2014 року Україна підписала угоду з Європейським Союзом [16], чим поклала на себе зобов'язання щодо наближення вітчизняного законодавства до європейських правових норм. Відтоді Україна почала врегульовувати законодавство і у сфері трансплантації. Сьогодні в Україні медично-правові норми щодо трансплантації анатомічного матеріалу людини регулюються наступними законами та нормативними документами:

– Конституція України;
 – окремі норми Цивільного кодексу України (наприклад, ч. 4 ст. 289 «Право на особисту недоторканність», ст. 290 «Право на донорство» та інші) [17];

– Кримінальний кодекс України (ст. 143, яка визначає види порушень встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини; ст. 144, яка визначає поняття «насильницьке донорство» і кримінальну відповідальність за нього; а також статті про ненадання допомоги хворому медичним працівником, неналежне виконання професійних обов'язків медичним працівником, неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, незаконну лікувальну діяльність, порушення прав пацієнта, незаконне проведення дослідів на людину, незаконне розголошення лікарської таємниці та інші) [4];

– Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» 2018 року [11] (врегульовує норми щодо умов і порядку трансплантації);

– Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» 1993 року (с. 47 «Трансплантація анатомічних матеріалів людини», ст. 52 «Визначення незворотної смерті людини та припинення активних заходів щодо підтримання життя пацієнта») [9];

– Наказ МОЗ України «Порядок констатації та діагностичні критерії смерті мозку людини» від 09.11.2020 № 2559 [7];

– Положення про Єдину державну інформаційну систему трансплантації, затверджене наказом МОЗ України від 29.11.2002 № 432 (система складається з багатьох реєстрів, що фіксують анатомічні матеріали, біоімпланти, донорів і реципієнтів, згоди та незгоди на донорство, виконані трансплантації, установи з дозволом на трансплантологічну діяльність, та інші) [12];

– та інші нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України та МОЗ України.

Порушення норм законів щодо трансплантації передбачає певну кримінальну відповідальність. Так, за злочинні дії, які порушують встановлений порядок вилучення анатомічних матеріалів людини, стаття 143 КК України фіксує кримінальну відповідальність у вигляді штрафів, виправних робіт, обмеження чи позбавлення волі до 3-х років (у випадках з обтяжуючими обставинами – до 5-8 років) із тривалою заборонаю обіймати певні посади чи вести певну діяльність [4].

До категорії порушень порядку застосування трансплантації відносять незаконне вилучення анатомічних матеріалів:

– через примушування, обман, зловживання довірою, погрози, насильницьке донорство;

– через не дотримання процедури, згідно якої отримується згода / незгода на вилучення анатомічних матеріалів;

– через підробки заяв на згоду чи незгоду на вилучення анатомічних матеріалів;

– через отримання згоди чи незгоди від осіб, які не усвідомлювали свої дії чи не могли керувати ними;

– через так звані «тіньові схеми» роботи медичних закладів, в обхід банку органів і тканин [6, с. 90];

– у осіб, які перебували у безпорадному стані, у осіб, які матеріально чи психологічно залежали від порушника;

– в не акредитованих закладах охорони здоров'я, які не мають права на здійснення такої діяльності;

– порушення норм захисту інформації про донорів та реципієнтів;

– внесення недостовірних даних до реєстрів в інформаційній системі трансплантації та інше.

Названі порушення є підставами для притягнення злочинців до кримінальної відповідальності.

Історія змін статті 143 КК України демонструє шлях законодавця до криміналізації порушень порядку незаконної трансплантації. Наприклад, сьогодні ч. 1 цієї статті не просто називає злочинним умисне порушення порядку трансплантації, а й пояснює це порушення як таке, що «спричинило істотну шкоду здоров'ю потерпілого». Затвердження цієї новели у грудні 2019 року призвело до суттєвих змін у практиці застосування ч. 1 ст. 143 КК [1], адже тепер потрібно встановлювати не лише самі порушення, а й визначати рівень істотної шкоди здоров'ю потерпілих і причинно-наслідкові зв'язки між діями та суспільно небезпечними наслідками.

Формулювання «істотна шкода здоров'ю потерпілого» є оціночним поняттям (тобто узагальненим поняттям, яке законодавець не роз'яснив детально, не конкретизував, і тому правозахисники тлумачать це поняття відповідно до конкретних правозастосовних ситуацій кожний на свій розсуд).

Не вщухають дискусії й щодо суспільно небезпечних наслідків, спричинених медичними правопорушеннями, адже такі наслідки у Кримінальному Кодексі України мають різні формулювання:

– у ч. 1 ст. 131 наслідки неналежного виконання медичними працівниками своїх професійних обов'язків сформульовані як «зараження особи вірусом імунодефіциту чи іншою невиліковною інфекційною хворобою, небезпечною для життя людини»;

– у ст. 138 наслідки незаконної лікувальної діяльності закріплені як «тяжкі наслідки»;

– у ч. 1 ст. 139 наслідки, спричинені тим, що медичний працівник не надав допомоги хворому, визначені таким чином: «якщо медичному працівнику завідомо відомо, що ненадання допомоги може мати тяжкі наслідки для хворого»;

– у ч. 2 ст. 139 ті ж самі наслідки сформульовані як «смерть хворого або інші тяжкі наслідки»;

– у ч. 1 ст. 140 наслідки недбалого чи несумлінного ставлення медичних чи фармацевтичних працівників до своїх обов'язків окреслені як «тяжкі наслідки для хворого»;

– у ст. 141 наслідки порушень прав пацієнта сформульовані як «смерть пацієнта або інші тяжкі наслідки»;

– у ч. 1 ст. 142 наслідки незаконного проведення медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною закріплені як «створення небезпеки для життя чи здоров'я»;

– у ч. 2 ст. 142 ті ж самі наслідки, вчинені щодо неповнолітнього, 2-х чи більше осіб, через примушування або обман, зафіксовані як «тривалий розлад здоров'я потерпілого»;

– у ст. 145 наслідки незаконного розголошення лікарської таємниці зазначені як «тяжкі наслідки» [4, 1].

Із списку статей про медичні злочини видно, що суспільно небезпечні наслідки ні в одній статті (окрім ст. 143) не характеризуються поняттям «істотна шкода здоров'ю потерпілого» (іншимисловами, це поняття більше ніде не конкретизується).

Також у ч. 1 ст. 143 КК України був виправлений і припис «умисне» до слова «порушення»: умисне порушення порядку трансплантації. Така правка статті чітко вказує на те, що кримінальне покарання злочинець нестиме тільки у випадку умисних дій, що порушують встановлений законом порядок трансплантації. Попередньою редакцією ч. 1 ст. 143 КК України порушення могло визначатись як умисним, так і необережним. Багато фахівців (Н. А. Жерж, О. О. Володіна та інші) вважають, що діяння, передбачене ч. 1 ст. 143 КК України, може бути виключно умисним, а в праці О. О. Мисливої зазначено й додатковий умисел отримати вигоду. Після додавання вказівки «умисне» постали нові питання – яку кримінальну відповідальність нестиме злочинець за необережне порушення порядку трансплантації?

Потрібно зазначити, що КК України ще не має статті для визначення злочином «тіньових схем» роботи в медичних установах, що займаються трансплантацією, на чому наголошує А. В. Мусієнко [6]. Також розширюють коло злочинів у сфері трансплантології й такі негативні чинники:

– не створений всеукраїнський банк органів і тканин;

– не вистачає установ, які можуть займатися трансплантацією;

– а ті установи, що мають дозвіл на пересадку органів, не мають ще достатнього рівня розвитку (нестача фінансування, сучасного обладнання, МЕДІА підтримки, а також досвіду, який напряму залежить від кількості проведених операцій й обміну напрацюваннями із закордонними колегами).

Встановлений законом порядок трансплантації порушується і в інший спосіб – через здійснення трансплантації без організації консилиуму лікарів в акредитованій державній чи комунальній установі охорони здоров'я для виявлення показань до пересадки органу [8]. У законодавстві України вживається поняття «консилиум лікарів», але чинне «Положення про консилиум лікарів» (затверджене наказом МОЗ України від 09.11.2020 № 2559) чітку процедуру скликання консилиуму не визначає; перелік випадків, що потребують скликання консилиуму, теж неможливо назвати вичерпним [10, 14]. Тому й питання покарання за не скликання консилиуму (чи несвочасне скликання) залишається дискусійним.

Ще одне недостатньо врегульоване поле, де можливі зловживання у питаннях трансплантації, стосується фетальних матеріалів (анатомічних матеріалів мертвого ембріона / плода людини). Трансплантація цих матеріалів вважається правомірною за наявності письмової згоди жінки, що остаточно вирішила перервати вагітність. У цьому питанні ще не окреслено чітких законодавчих меж, у рамках яких було би допустимо використовувати ембріони з метою наукових досліджень, адже й досі не визначений час, з якого зародок уже визнається як особа, що має усі правові наслідки. Згідно зі ст. 27 Конституції України, кожна людина має невід'ємне право на життя. Згідно зі ст. 6 «Право на життя та охорону здоров'я» ЗУ «Про охорону дитинства», «кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою» [3]. Початком життя вважають початок фізіологічних пологів (навіть якщо пологи передчасні чи штучно викликані). Саме з початку пологів будь-яка спроба посягати на життя кваліфікуватиметься вбивством. А до початку пологів до плоду людини кримінально-правова охорона ще не застосовується. Відсутність законодавчих норм щодо кримінально-правової охорони ембріону людини до моменту пологів та невизначеність у питаннях кримінальної відповідальності за злочинні дії у застосуванні трансплантації фетальних матеріалів може призводити до зловживань у цій сфері [8].

Українські науковці І. Л. Невзоров та М. Ю. Азаров дослідили Кримінальні кодекси різних країн, щоб зіставити міру кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з убивством з метою вилучення органів, і дійшли висновку, що українське законодавство адекватно враховує суспільну небезпечність таких злочинів і забезпечує відповідне покарання за них [8, с. 69]. Щодо ч. 4 ст. 143 КК України («Незаконна торгівля анатомічними матеріалами людини»), де українське законодавство передбачає покарання у вигляді позбавлення волі до 5 років, Європарламент рекомендує підвищити позбавлення волі до 10 років за організацію торгівлі анатомічними матеріалами,

вилученими насильницькими шляхами на території третіх країн. Щодо ч. 5 ст. 143 КК України («Дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб»), де українське законодавство передбачає покарання у вигляді позбавлення волі до 8 років, Європарламент також рекомендує підвищення верхньої межі покарання до 10 років.

Учені зазначають, що не дивлячись на те, що міра покарань за злочини у сфері трансплантації в українському законодавстві здебільшого збігається з мірою покарань у досліджуваних країнах, в Україні є ще чимало невирішених питань, які вже врегульовані у кримінальних кодексах досліджуваних країн (наприклад, досвід врегулювання дій з ембріонами людини в КК Естонії).

Одним з невирішених питань залишається і забезпечення кримінально-правової охорони «права на тілесну недоторканість після смерті» [8, с. 79]. КК України не передбачає покарання за незаконне вилучення матеріалів з померлих. О. О. Мислива запропонувала врегулювати цю недосконалість через розширене визначення поняття «наруга» у складі ст. 297 «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого» КК України, доповнивши диспозицію статті пунктом про вилучення анатомічних матеріалів людини [5, с. 60].

Висновки. Найбільшими законодавчо визаними соціальними цінностями в Україні є людина, її право на життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку. Питання трансплантації (щодо порушень порядку вилучення матеріалів та призначення відповідних покарань за ці злочини) оголюють морально-етичні та медично-правові проблеми, що потребують вирішення і врегулювання.

Так, диспозиція (опис діянь і покарань за них) ч. 1 ст. 143 КК України у питаннях визначення міри кримінальної відповідальності й досі має бланкетний характер (не роз'яснений, не конкретизований, не повний) та потребує розкриття та конкретизації порушень встановленого порядку трансплантації.

Колізії (розбіжності, суперечності, неузгодження) при застосуванні бланкетної норми ч. 1 ст. 143 КК України потребують врегулювання зв'язків між статтями КК, що стосуються медичних злочинів, а також між законами та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють питання трансплантації.

Потребують вирішення питання, яку кримінальну відповідальність нестиме злочинець за необережне порушення порядку трансплантації, за організацію «тіньових схем» роботи медичних установ, що займаються трансплантацією, не скликання консилиуму лікарів з питань трансплантації, за незаконні дії з фетальними матеріалами людини, за незаконне вилучення матеріалів з померлих тощо.

Узгодження законів і нормативно-правових актів, що регулюють питання трансплантації, звужити коло питань і забезпечити нові можливості розвитку трансплантології в Україні.

Але часте внесення правок у чинне законодавство, що врегульовує питання трансплантології, призводить до плутанини, розходжень та складнощів у визначенні та дотримуванні порядку трансплантацій анатомічних матеріалів людини, через що ускладнюється і констатація різних форм незаконних трансплантацій. Іншими словами, внесення кожної правки має бути попередньо обговореним, виваженим, обґрунтованим.

Вважаємо, що для законодавчого врегулювання означених у статті питань трансплантації потрібно дослідити законодавчі норми інших країн (кримінальна відповідальність за необережне порушення порядку трансплантації, організацію «тіньових схем» роботи медичних установ, що займаються трансплантацією, не скликання консилиуму лікарів з питань трансплантації, незаконні дії з фетальними матеріалами людини, незаконне вилучення матеріалів з померлих тощо).

Література

1. Гринчак С. В. Кримінальна відповідальність за незаконну трансплантацію: минуле, сучасне, майбутнє. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 154. С. 244–256. URL: https://www.researchgate.net/publication/357189530_Criminal_liability_for_illegal_transplantation_past_present_future (дата звернення: 11.11.2023).
2. Про стандарти якості та безпеки людських органів, призначених для трансплантації : Директива ЄС № 2010/45/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b38 (дата звернення: 15.11.2023).
3. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 26.11.2023).
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *База даних (БД) «Законодавство України»* / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.11.2023).
5. Мислива О. О. Кримінально-правова характеристика та запобігання незаконній діяльності у сфері трансплантації : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ДДУВС, 2019. 220 с.
6. Мусієнко А. В. Боротьба зі злочинами у сфері трансплантації органів та тканин людини. *Вісник прокуратури*. 2007. № 8. С. 89–91.
7. Порядок констатації та діагностичні критерії смерті мозку людини : затв. наказом МОЗ України від 09.11.2020 № 2559. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1260-20#Text> (дата звернення: 12.11.2023).
8. Невзоров І. Л., Азаров М. Ю. Актуальні проблеми подолання нелегальної трансплантології в контексті боротьби з організованою злочинністю, 2014. Вип. № 1 (32) 2014.
9. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *БД «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 26.11.2023).

10. Положення про консилиум лікарів: затв. наказом МОЗ України від 09.11.2020 № 2559. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1261-20#Text> (дата звернення: 26.11.2023).

11. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини : Закон України від 17.05.2018 № 2427-VII. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text> (дата звернення: 26.11.2023).

12. Про затвердження Положення про Єдину державну інформаційну систему трансплантації: затв. наказом МОЗ від 29.11.2002 № 432. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0432282-02> (дата звернення: 12.11.2023).

13. Проект нового кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/08/12/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-25-07-2021-1.pdf> (дата звернення: 25.11.2023).

14. Правовий звичай як джерело права та регулятор відносин у сфері надання медичної допомоги. Комітет медичного і фармацевтичного права та біоетики : веб-сайт. URL: <https://medcom.unba.org.ua/publications/2976-pravovij-zvichaj-yak-dzherelo-pravata-regulyator-vidnosin-u-sferi-nadannya-medichnoy-dopomogi.html> (дата звернення: 26.11.2023).

15. Трансплантація органів в Україні: що зміниться. Юридична газета online : веб-сайт. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/medichne-pravofarmaceutika/transplantaciya-organiv-v-ukrayini-shcho-zminitsya.html> (дата звернення: 11.11.2023).

16. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 11.11.2023).

17. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/find?text> (дата звернення: 12.11.2023).

Анотація

Ткач Ю. О. Покарання за порушення встановленого законом порядку застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини та шляхи його вдосконалення. – Стаття.

У статті досліджено праці українських вчених та правові норми законодавства України щодо порушення встановленого законом порядку застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини та призначення відповідної міри покарання за ці злочини; виявлено прогалини та різночитання відповідних статей КК України (наприклад, обговорено колізії при застосуванні бланкетної норми ч. 1 ст. 143 КК України та наголошено на розбіжностях у формулюванні в українському законодавстві суспільно небезпечних наслідків, спричинених медичними правопорушеннями). Також окреслено коло злочинів, пов'язаних із порушенням порядку трансплантації, які ще не достатньо врегульовані в українському законодавстві. До таких дій можна віднести питання про кримінальну відповідальність за необережне порушення порядку трансплантації, за організацію «тіньових схем» роботи медичних установ, що займаються трансплантацією, за не скликання консилиуму лікарів з питань трансплантації, за незаконні дії з фетальними матеріалами людини, за незаконне вилучення матеріалів з померлих тощо. Приділено увагу і визначенню кола питань для подальшого обговорення науковцями з метою пошуку рішень для вдосконалення українського законодавства у питаннях кримінальної

відповідальності за злочини у сфері трансплантації. Узгодження законів і нормативно-правових актів, що регулюють питання трансплантації, звужить коло питань і забезпечить нові можливості розвитку трансплантології в Україні, а також наблизить цю галузь до європейських стандартів. Стаття попереджає і про шкоду частого внесення правок у чинне законодавство, що врегульовує питання трансплантології, адже це призводить до плутанини, розходжень та складнощів у визначенні та дотримуванні порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини, через що ускладняється і констатація різних форм незаконних трансплантацій. Тому внесення кожної правки має бути попередньо обговореним, виваженим, обґрунтованим. Стаття окреслює перспективи подальших досліджень і дискусій.

Ключові слова: трансплантація, незаконна трансплантація, анатомічні матеріали людини, покарання за незаконну трансплантацію, порядок застосування трансплантації.

Summary

Thach Yu. O. Punishment for violation of the procedure established by law for the application of transplantation of human anatomical materials and ways of its improvement. – Article.

The article examines the works of Ukrainian scientists and the legal norms of the legislation of Ukraine regarding the violation of the procedure established by law for the application of transplantation of human anatomical materials and the appointment of the appropriate measure of punishment for these crimes; gaps and different interpretations of relevant articles of the Criminal Code of Ukraine were identified (for example, conflicts were discussed in the application of the blanket norm of Part 1 of Article 143 of the Criminal Code of Ukraine and differences in the formulation of socially dangerous consequences caused by medical offenses in Ukrainian legislation were emphasized). The range of crimes related to the violation of the transplantation procedure, which are not yet sufficiently regulated in Ukrainian legislation, is also outlined. Such actions can include the issue of criminal liability for careless violation of the transplantation procedure, for the organization of «shadow schemes» of the work of medical institutions engaged in transplantation, for not convening a conference of doctors on transplantation issues, for illegal actions with human fetal materials, for illegal removal of materials of the dead, etc. Attention was also paid to defining the range of issues for further discussion by scientists in order to find solutions for improving Ukrainian legislation in matters of criminal responsibility for crimes in the field of transplantation. Harmonization of laws and regulations governing transplantation issues will narrow the range of issues and provide new opportunities for the development of transplantology in Ukraine, as well as bring this industry closer to European standards. The article also warns about the harm of frequent amendments to the current legislation regulating the issue of transplantology, because this leads to confusion, discrepancies and difficulties in determining and observing the order of transplantation of human anatomical materials, which makes it difficult to ascertain various forms of illegal transplantation. Therefore, the introduction of each amendment must be previously discussed, weighed, and substantiated. The article outlines the prospects for further research and discussion.

Key words: transplantation, illegal transplantation, human anatomical materials, punishment for illegal transplantation, procedure for applying transplantation.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.982.4

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.20>**В. С. Бондар***orcid.org/0000-0003-1552-4555**кандидат юридичних наук, професор,**декан факультету підготовки фахівців поліції**Луганського Навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка**Донецького державного університету внутрішніх справ*

МОЖЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОГНЕПАЛЬНИХ ПОШКОДЖЕНЬ, УЧИНЕНИХ ПОСТРІЛАМИ З ГВИНТІВКИ СНАЙПЕРСЬКОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ «ВІНТОРЕЗ» (6-П-29)

Постановка проблеми. Вогнепальна зброя спеціального призначення постійно розвивається та модернізується відповідно до сучасних вимог. Під час ведення широкомасштабних війн перед розробниками індивідуальної стрілецької зброї постає завдання – забезпечення надійного ураження цілей щільним вогнем на далеких дистанціях переважно на відкритій місцевості. Сьогодні все частіше зброя використовується при веденні бойових дій в умовах локальних війн, збройних конфліктів, антитерористичних операцій, а також дій спеціальних підрозділів в міській забудові, для чого потрібна стрілецька зброя з невисокою початковою швидкістю та достатньою уражуючою дією куль. Виконання першої умови дозволяє уникнути рикошету куль від стін будівель, асфальту тощо, які створюють загрозу ураження особового складу, заручників та інших осіб. Крім того, звуки пострілів у закритих та навіть напівзакритих приміщеннях викликають хворобливі відчуття у стрільців, а іноді призводять до травм у барабанних перетинках. При виконанні другої умови забезпечується ураження людей, екіпірованих в індивідуальні засоби захисту – бронезилети та каски.

В практиці балістичних досліджень вогнепальної зброї, слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу, які проводяться в рамках кримінальних проваджень за фактами злочинів, учинених в умовах збройного конфлікту достатньо розповсюдженими об'єктами досліджень стає безшумний снайперський комплекс «зброя+боєприпас», основним елементом якого є гвинтівка снайперська спеціальна «Вінторез» (6-П-29) калібру 9x39 призначена для проведення спеціальних операцій, котрі передбачають вирішення розвідувальних, антитерористичних вогневих задач на коротких дистанціях, диверсійних задач розвідувальними та диверсійно-розвідувальними групами у глибокому тилу супротивника, дії в особливих умовах (обмеженої освітленості), вирішення типових вогневих задач, з проявом

спеціальних властивостей («безшумність», тобто ураження цілі з заданої відстані за умов, що місце розташування стрільця залишиться прихованим), які дозволяють виконувати їх в особливих умовах на дальність до 400 м [1, с. 42–46].

Зміст експертних завдань у таких випадках складають питання, які неможливо вирішити без інформації про механізм утворення слідів, які залишаються зброєю перешкодах. Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених військовослужбовцями рф із застосуванням або використанням вогнепальної зброї даної моделі для встановлення обставин події перед експертами поряд із ідентифікаційними завданнями, ставиться також завдання встановлення дистанції пострілу, котра визначається відстанню від дульного зрізу стволу до перешкоди.

Для традиційної стрілецької вогнепальної зброї різних видів та моделей сьогодні є цілком достатні для вирішення зазначених завдань дані про морфологічні ознаки слідів близького пострілу на перешкодах, утворених з даних видів зброї.

Проте, у спеціальній літературі практично відсутні детальні описання конструктивних особливостей 9,0-мм ГСС «Вінторез», що обмежує можливості судового експерта при розв'язанні зазначених задач.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Шляхи розв'язання проблемних питань ідентифікації та діагностики вогнепальної зброї в різні часи пропонували В.В. Арешонков, В.Є. Бергер, Д.Ю. Гамов [4, 5], В.І. Голоботовський, І.В. Гора, А.В. Грищенко, Б.М. Єрмоленко, О.В. Коломійцев, Б.М. Комаринець, А.В. Кофанов, С.А. Матвієнко, О.С. Соколов та ін.

Проте не всі елементи характеристики слідів пострілу на перешкодах досліджені з вичерпною повнотою. Прогалини в дослідженнях утворюються в результаті порівняння слідової картини, яка утворюється в результаті застосування зброї, що використовує в якості штатних та патронів-замінників номенклатуру радянських та російських

набоїв 9x39 мм – СП-5, СП-6, ПАВ-9; різну комплектацію патронів різними виробниками тощо.

Формулювання цілей статті. На цих підставах автором були визначено мету статті: проаналізувати особливості слідів, що утворюються в результаті проведення пострілів з 9,0-мм гвинтівки снайперської спеціальної «Вінторез» та визначити відповідні закономірності та шляхи підвищення ефективності встановлення ситуаційних обставин пострілу.

Матеріали та методи дослідження. З метою виконання поставлених завдань застосовано систему загальнонаукових та спеціально-наукових методів: експерименту – для встановлення можливості явищ, повторюваності ознак окремих процесів, змісту механізмів виникнення і відображення інформації, порівняльно-правовий – для узагальнення експертних підходів щодо особливостей дослідження об'єктів судової експертизи зброї.

Виклад основного матеріалу. ГСС «Вінторез» розроблена під інший елемент комплексу – спеціальні важкі патрони СП-5, СП-6, СПП, БП, у яких використовується механічне запирання порохових газів в гільзі патрона, є ефективними для ураження живої сили, захищеної протиосколковими бронежилетами або сталевим аркушем завтовшки 5 мм, а також неброньованої техніки.

Дані патрони мають дозвукову швидкість за великої маси та високоміцне осердя. За основу при їх створенні було взято гільзу 7,62-мм патрону зр. 1943 р. Попередніми залишилися форма, довжина та капсуль, змінилося денце – для кріплення 9,0-мм кулі та маса порохового заряду – для надання кулі масою близько 16 г початкової швидкості 270–280 м/с.

Куля патрону СП-5 складається зі сталевого та свинцевого осердя, уміщених у металеву оболонку (сталь, плакована тампаком), що сприяє підвищенню пробивної дії кулі. Сталеve осердя розміщене в її головній частині. Свинцеве осердя не тільки надає кулі необхідної маси, але й забезпечує її обтюрацію при врізанні в нарізи каналу стволу. Форма кулі та її довжина – 36 мм забезпечують необхідну стійкість при польоті з дозвуковою швидкістю.

Куля патрона СП-6 складається зі сталевого загартованого осердя, свинцевої сорочки та біметалевої оболонки. Осердя заповнює по довжині всю порожнину оболонки, а його носова частина виступає з неї.

Будова куль, їх пробивна дія та балістичні характеристики визначають призначення патронів: патрони СП-5 призначені для снайперської стрільби по незахищеній живій силі, розташованій відкрито; СП-6 – для ураження цілей, оснащених засобами індивідуального захисту, а також тих, що знаходяться в автомобілях або за легкими укриттями.

Оскільки конструктивні та балістичні характеристики патронів СП-5 та -6 є достатньо близькими, їх можливо використовувати в зброї однієї моделі з одним і тим самим прицільним пристроєм. Під ці патрони розроблена гвинтівка снайперська спеціальна «Вінторез», прийнята в 1987 р. на озброєння спеціальних підрозділів силових відомств. «Вінторез» призначена для ураження цілей снайперським вогнем в умовах, які потребують безшумної та безполум'яної стрільби [2, с. 49–55].

Гвинтівка оснащена глушником, який надівається на ствол. У зовнішньому циліндрі глушника поміщений сепаратор з двох смуг з круглими кришками по торцях та трьома круглими нахильними перетинками всередині. Кришки та перетинки мають отвори для кулі по осі глушника, завдяки чому куля при пострілі пролітає, не торкаючись торцевих кришок та перетинок, а порохіві гази, ударяючись в них, змінюють напрямок та швидкість.

Дія глушника гвинтівки пов'язана з незвичною будовою самого ствола: передня частина ствола, що закривається глушником, має шість рядів наскрізних отворів; при пострілі, по мірі просування кулі по каналу стволу, порохіві гази вириваються через них в циліндр глушника, а потім проходять через сепаратор, відбиваючись від його нахильних перетинок. У підсумку швидкість виходу газопорохового струменя кулі у повітря значно знижується та рівень звуку пострілу падає.

Конструктивні особливості спеціальних патронів та гвинтівки ГСС «Вінторез» впливають на процес сідоутворення на мішенях при завданні вогнепальних пошкоджень.

З метою вивчення особливостей слідів пострілу з гвинтівки було проведено дві серії експериментальних пострілів – з використанням патронів СП-5 та -6.

Стрільбу проводили в модельну перешкоду – мішені з напівплляної тканини розміром 20x20 см на паперовій підкладці завтовшки приблизно 1 см, закріплені на дошках піщаного кулеуловлювача.

Дистанція стрільби – 0 (впритул), 5, 10, 15, 30, 50, 75, 100, 125 та 150 см.

У кожній серії було проведено по два постріли з кожної дистанції, тобто дослідники мали чотири пошкодження, що є цілком достатнім для отримання достовірних статистичних даних.

Вивчення експериментальних пошкоджень проводили візуально – з використанням вимірювальних інструментів, мікроскопу МБС-10 (збільшення 8 та 16x) та з використанням наступних методів:

дифузно-контактного (ДКМ). Дослідження проводили на наявність міді, оскільки при проведенні пострілу пошкоджується тільки біметалева оболонка, основним елементом якої є мідь, та сурми – елементу, який притаманний ржавливогому

капсульному складу. Спочатку мішені вивчали на наявність міді, а після ретельного просушування – на наявність сурми;

атомно-абсорбційної спектрометрії (ААС). Був встановлений зміст сурми в поясках обтирання діаметром приблизно 10 мм та в кільцях навколо пошкоджень – із зовнішнім діаметром 100 мм та видаленим пояском обтирання в якості внутрішнього діаметру. Зразки були отримані після дослідження мішеней за допомогою ДКМ, який призводить до зниження змісту сурми в середньому на 30%.

В результаті дослідження були виявлені характерні ознаки експериментальних пошкоджень та встановлена залежність їх прояву від дистанції пострілу (рис. 1).

Зі зменшенням швидкості газопорохового струменя в сепараційному просторі глушника знижується сила його впливу на мішень, чим пояснюється відсутність у пошкоджень, причинених пострілами з дистанцій 0 («впритул») та 5 см, притаманних хрестоподібних розривів. Пошкодження, утворені при стрільбі зі всіх дистанцій, мають округлу форму, діаметр їх дорівнює приблизно 0,6 см.

При зниженій швидкості та загостреній головній частині кулі у пошкоджень є практично відсутнім «мінус» тканини при стрільбі зі всіх дистанцій.

Оскільки механізм утворення всіх вогнепальних пошкоджень єдиний – розрив матеріалу під дією кулі, у них у всіх краях та кінці ниток в краях є розволокнутими.

Гасіння полум'я пострілу відбувається в сепараційному просторі пристрою зниження рівня звуку пострілу, що зумовлює відсутність слідів термічного впливу в області пошкоджень і по їх краях.

Відсутністю в конструкції пристрою зниження рівня звуку пострілу гумових мембран пояснюється наявність чітких, яскраво зафарбованих поясків обтирання у всіх пошкодженнях – як на тканині, так і на контактограмах і значний зміст сурми в поясках.

При проходженні газопороховим струменем сепараційного простору пристрою зниження рівня звуку пострілу змінюються швидкість і напрямок газового потоку, в результаті чого незгорілі та обгорілі частки порошу, тверді частки продуктів пострілу осідають на стінках та перегинках пристрою зниження рівня звуку пострілу, про що свідчать наступні ознаки:

видимі плями кіптяви – в області пошкоджень, завданих пострілами з дистанцій 0–10 см;
гомогенно зафарбовані плями міді – при стрільбі з дистанцій 0 – 30 см;

гомогенно зафарбовані плями сурми – при стрільбі з дистанцій 0 («впритул») – 15 см;

точкові вклучення сурми – при стрільбі з дистанцій 0 – 50 см;

різке зменшення змісту сурми в кільцях зі збільшенням дистанції пострілу.

Всі ці ознаки спостерігаються на дистанціях більш близьких, ніж при використанні нарізної зброї без пристрою зниження рівня звуку пострілу.

Точкові вклучення міді спостерігаються на контактограмах в області всіх пошкоджень. Їх кількість є зворотно пропорційною дистанції пострілу.

Таким чином був виявлений комплекс ознак, притаманний для вогнепальної пошкодження, особливості якого зумовлені наявністю пристрою

Дистанція, см	Патрон СП-5					Патрон СП-6				
	Кіптява	Мідь		Сурма		Кіптява	Мідь		Сурма	
		Гомогенне забарвлення	Точкові вклучення	Гомогенне забарвлення	Точкові вклучення		Гомогенне забарвлення	Точкові вклучення	Гомогенне забарвлення	Точкові вклучення
0	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
5	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
10		+	+	+	+	+	+	+	+	+
15		+	+	+	+			+	+	+
30		+	+		+			+		+
50			+					+		+
75			+					+		
100			+					+		
125			+					+		
150			+					+		

Рис. 1. Залежність між проявом ознаки вогнепального пошкодження при стрільбі з ГСС «Вінторез» патронами СП-5 та -6 в мішені та дистанцією пострілу

зниження рівня звуку пострілу, конструкцією ствола гвинтівки та патронів. Причому, ознаки вогнепальних пошкоджень, причинених з дистанцій 0 («впритул») – 150 см, не залежать від того, патрони якої моделі – СП-5 або СП-6 були використані тим, хто стріляв.

Для вирішення питання про факт проведення пострілу зброєю піддавалася чищенню – канал стволу після кожного пострілу тричі прочищали ватними тампонами. Експеримент був повторений вісім разів – по чотири рази з використанням патрону СП-5 та -6. Тампони поділили порівну на дві групи. Одну з них досліджували на наявність сурми за допомогою ДКМ – на контактограмах сурма з'явилась у вигляді плям яскравого малинового кольору, щільність та яскравість зафарбування яких зменшувалась від чищення до чищення; іншу – за допомогою метода ААС – після проведення одного пострілу сумарний зміст сурми складав 500 – 600 мкг, при цьому він зменшувався від чищення до чищення (4:1:0,5).

На результати дослідження за допомогою ДКМ і метода ААС не впливає вид використаного патрона – СП-5 або СП-6.

Зазначимо, що з використанням стандартних експертних методик дослідження пошкоджень, завданих пострілами з 9,0-мм гвинтівки ГСС «Вінторез» патронами СП-5 та -6, виявлений комплекс ознак, який дозволяє вирішувати основні завдання діагностичного дослідження, та продемонстровано можливість встановлення факт проведення пострілу з нею після чищення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виявлені особливості можуть бути використані в якості критеріїв для діагностики як самої зброї, так і факту її ситуаційних обставин її застосування.

Література

1. Бондар В.С. Особливості судово-балістичної експертизи (на прикладі дослідження гвинтівки снайперської спеціальної «Вінторез» 6-П-29). *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. № 4 (28). С. 42–46.

2. Бондар В.С. Актуальні питання судово-балістичного дослідження окремих моделей військової вогнепальної зброї спеціальної призначеності, що перебуває на озброєнні РФ. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики* : збірник матеріалів III Міжнародної конференції (м. Кропивницький, 06 жовтня 2023 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 49–55.

3. ДСТУ 9168:2021. Судова експертиза зброї. Балістичні дослідження. Терміни та визначення понять. Видання офіційне. Національний стандарт України. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2022. 44 с.

4. Методика встановлення належності об'єкта до бойових припасів вогнепальної стрілецької зброї та його придатності до стрільби. ДНДЕКЦ МВС України; ДЕЗП Мінюсту України [Гамов Д.Ю.]. Київ, 2012. 25 с.

5. Методика встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів). Методика. ДНДЕКЦ МВС України; ДЕЗП Мінюсту України [Гамов Д. Ю.] Київ, 2012. 34 с.

Анотація

Бондар В. С. Можливості дослідження вогнепальних пошкоджень, учинених пострілами з гвинтівки снайперської спеціальної «Вінторез» (6-П-29). – Стаття.

У статті наведені результати експериментальних досліджень, під час проведення яких був виявлений комплекс ознак, притаманний для вогнепальної пошкоджень, особливості якого зумовлені наявністю пристрою зниження рівня звуку пострілу, конструкцією ствола гвинтівки та патронів. Встановлено, що ознаки вогнепальних пошкоджень, причинених з дистанцій 0 («впритул») – 150 см, не залежать від того, патрони якої моделі – СП-5 або СП-6 були використані тим, хто стріляв. Обґрунтовано, що з використанням стандартних експертних методик дослідження пошкоджень, завданих пострілами з 9,0-мм гвинтівки ГСС «Вінторез» патронами СП-5 та -6, виявлений комплекс ознак, який дозволяє вирішувати основні завдання діагностичного дослідження, та продемонстровано можливість встановлення факт проведення пострілу з нею після чищення.

Особливості додаткових слідів пострілу відносно стійко спостерігаються на певних дистанціях при стрільбі з гвинтівки снайперської спеціальної «Вінторез» та характеризують, по-перше, нижній поріг зони механічної дії газопорохового струменю по текстильній тканині, а, по-друге, нижній поріг дистанцій локального осаднення порохових зерен навколо вогнепального ушкодження.

Використання виявлених особливостей додаткових слідів пострілу в ході судової експертизи дозволить оптимізувати процес дослідження (наприклад, зменшити кількість отримуваних для порівняльного дослідження експериментальних матеріалів), буде сприяти уточненню дистанції пострілу при дослідженні вогнепальних ушкоджень з окремими змінами або втраченими характеристиками додаткових слідів пострілу з гвинтівки снайперської спеціальної «Вінторез», а також в якості критеріїв для діагностики як самої зброї, так і факту її ситуаційних обставин її застосування.

Ключові слова: балістичне дослідження вогнепальної зброї та слідів її застосування, вогнепальна зброя, гвинтівка снайперська спеціальна «Вінторез», діагностика, ідентифікація, сліди пострілу.

Summary

Bondar V. S. Possibilities of researching gunshot damage caused by shots from a special sniper rifle “Vintorez” (6-P-29). – Article.

The article presents the results of experimental studies, during which a set of signs was revealed, inherent in gunshot injuries, the features of which are determined by the presence of a device for reducing the sound level of a shot, the design of a rifle barrel and cartridges. It was established that the signs of gunshot damage caused from a distance of 0 (“at close range”) – 150 cm do not depend on which cartridges – SP-5 or SP-6 – were used by the shooter. It is substantiated that with the use of standard expert methods of researching damage caused by shots from a 9.0-mm rifle of the GSS “Vintorez” with SP-5 and -6 cartridges, a complex of signs was revealed

that allows solving the main tasks of a diagnostic study, and the possibility of establishing the fact of conducting a shot of her after cleaning.

The features of additional gunshot traces are relatively persistently observed at certain distances when firing from a special Vintorez sniper rifle and characterize, firstly, the lower threshold of the zone of mechanical action of the gas powder jet on the textile fabric, and, secondly, the lower threshold of the distances of local deposition of powder grains around the gunshot wound.

The use of the identified features of additional gunshot traces during the forensic examination will

allow to optimize the research process (for example, reduce the number of experimental materials received for comparative research), will contribute to the clarification of the shot distance in the study of gunshot injuries with certain changed or lost characteristics of additional gunshot traces from a special sniper rifle "Wintorez", as well as as criteria for diagnosing both the weapon itself and the fact and situational circumstances of its use.

Key words: ballistic research of firearms and traces of their use, firearms, special sniper rifle "Vintorez", diagnostics, identification, gunshot traces.

УДК 343:98

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.21>**В. М. Важинський***orcid.org/00000-0003-4081-2954*

кандидат юридичних наук, доцент,

старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУЦІЙНИХ ІНВЕТОРІВ

Вступ. Особливостями злочинності у сфері діяльності інституційних інвесторів є те, що вона поєднує в собі ознаки економічної злочинної та організованої злочинності. При цьому, члени організованих злочинних груп мають хороші знання фінансового та економічного спеціального законодавства, високу освіченість та досвід здійснення діяльності інституційного інвестора в певній сфері, а тому знають прогалини в законодавстві та в практичній діяльності у сфері інвестицій, які можна використати для вчинення протиправної діяльності.

Вчинення всіх цих злочинів було б дуже ускладненим, а то і практично неможливим без наявності високого рівня корупції в державі, а тому кримінальні правопорушення у сфері діяльності інституційних інвесторів завжди вчиняються організованими групами і завжди пов'язані з корупцією у владі.

Аналіз останніх досліджень у публікацій. Дослідженню проблем розслідування різних видів економічних злочинів присвячена значна кількість робіт вітчизняних вчених у сфері ОРД, кримінального процесу та криміналістики, зокрема: В. В. Альошин, О. М. Бандурка, В. Д. Берназ, О. П. Бушан, В. І. Василичук, А. Ф. Волобуєв, В. О. Глушков, М. Л. Грібов, О. М. Джужа, О. Ф. Долженков, А. П. Запотоцький, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. О. Коновалова, В. В. Лисенко, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, М. І. Мельник, Х. М. Михайлова, В. А. Некрасов, Д. Й. Никифорчук, Ю. Ю. Орлов, А. М. Падалка, М. А. Погорецький, В. Д. Поливанюк, О. В. Пчеліна, В. Д. Пчолкін, М. В. Салтевський, Д. Б. Сергєєва, Г. П. Середа, С. М. Стахівський, Р. Л. Степанюк, М. П. Стрельбицький, Л. М. Стрельбицька, О. О. Сухачов, В. Є. Тарасенко, О. Ю. Татаров, В. Я. Тацій, З. М. Топорецька, В. В. Топчій, Л. Д. Удалова, А. В. Холостенко, К. О. Чаплинський, Ю. М. Чорноус, Г. М. Чернишов, С. С. Чернявський, А. М. Черняк, М. С. Чугунов, М. С. Цуцкірідзе, В. В. Шендрік, В. Ю. Шепітько, В. А. Шкелебей, М. Є. Шумило, Л. І. Щербина, Б. В. Щур, Т. П. Яцик та багато інших. Проте питання розслідування кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів, у тому числі

з точки зору взаємозв'язку економічної (фінансової) та організованої злочинності, у тому числі поєднаної з корупцією залишилась недослідженою.

Метою статті є формування науково обґрунтованої комплексної криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері діяльності інституційних інвесторів.

Виклад основного матеріалу дослідження та його основні результати. Очікувано, що найближчим часом Україну чекає чергова економічна криза на фоні соціально-політичного напруження з початком повномасштабного вторгнення, як ми це спостерігали з початком війни в 2014 році, що дає підстави для прогнозу збільшення кількості економічних злочинів у наступні найближчі роки.

Інвестування в Україні вже сьогодні переживає чергову кризу, яка пов'язана зі значною девальвацією національної валюти з початком повномасштабного вторгнення, значними валютними та іншими обмеженнями на переказ коштів від НБУ, суттєвими логістичними обмеженнями у зв'язку з блокуванням моря та сухопутних кордонів сусідніми державами, відсутність авіаційного сполучення, відтоком робочої сили за кордон, закриттям бізнесу через перебої з електропостачанням, мобілізацією працівників, захоплення територій на сході України [1, с. 45]. Всі ці фактори не дають населенню впевненості в стабільності фінансової системи України, яка сьогодні напряму залежить від донорської допомоги, а тому індивідуальні інвестори не поспішають інвестувати в нові проекти, а інституційні інвестори через високі ризики знищення об'єктів бояться інвестувати в ряд проєктів. Власне рівень злочинності і стан судового захисту прав компанії являються факторами, якими керуються іноземні інвестори, що знову ж таки може вплинути на інвестиційну привабливість держави. Таким чином, злочинність у сфері діяльності інституційних інвесторів одночасно впливає на інвестиційну привабливість нашої країни в майбутньому, а тому вчинення цієї категорії злочинів зараз означає зниження довіри до України в майбутньому як від іноземних інвесторів, так і від власних громадян-інвесторів.

Як відомо у кризові періоди злочинність інтенсифікується. Тому ми очікуємо, що в сфері діяльності інституційних інвесторів також активізується злочинність, яка буде проявлятися в тому, що окремі інституційні інвестори будуть ставити приватний інтерес збереження свого бізнесу вище за інтереси індивідуальних інвесторів.

Не вдаючись в етимологію поняття криміналістичної характеристики та її елементів, оскільки це виходить за межі нашого наукового дослідження, але враховуючи вагомий доробок вчених-криміналістів [2-8] зазначимо, що криміналістична характеристика кримінального правопорушення розглядається нами як інформаційна модель криміналістично значимих елементів і їх ознак про закономірності механізму конкретної групи кримінальних правопорушень і закономірностей формування джерел доказової інформації, що сприяють швидкому і ефективному розкриттю та розслідуванню кримінальних правопорушень у певній сфері.

Спираючись на значний доробок вітчизняних вчених-криміналістів, криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів пропонуємо розглядати за такими елементами, виходячи з праксеологічного підходу: предмет злочинного посягання; спосіб злочину; слідова картина; особа злочинця [9-17]. Особа потерпілого є важливою лише під час кримінальних правопорушень у сфері залучення коштів індивідуальних інвесторів і не має значення при вчиненні злочинів у сфері інвестування коштів інституційними інвесторами.

Предмет злочинного посягання всіх кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів в широкому розумінні становлять кошти індивідуальних інвесторів, саме ці кошти є кінцевою метою злочинців як при вчиненні злочинів під час залучення коштів інвесторів, так і під час вчинення кримінальних правопорушень під час їх інвестування інституційним інвестором. Вказані кошти після їх вкладення (перерахування) інституційному інвестору обліковуються на окремих рахунках кожного індивідуального інвестора у вигляді цінних паперів, депозитного вкладу чи індивідуального пенсійного вкладу. Проте оскільки інституційний інвестор отримує право розпоряджатись такими коштами, вони стають загальними активами інституційного інвестора і обліковуються на його рахунках, відповідно всі господарські операції, які вчиняються щодо цих коштів, вчиняються інституційним інвестором. Під час залучення коштів громадян-інвесторів ці кошти можуть бути в готівковій чи безготівковій формі. Кошти перебувають як правило в національній, іноді (під час депозитних вкладів) можуть бути в іноземній валюті, як правило у доларах США або євро.

Під час вчинення кримінальних правопорушень щодо цих коштів під час інвестування коштів, такі кошти вже обліковуються на рахунках інституційного інвестора, проте інституційний інвестор веде облік коштів кожного інвестора на окремих рахунках індивідуальних-інвесторів. Тому фактично такі кошти мають подвійну природу, вони сукупно є в розпорядженні інституційного інвестора і вкладаються ним від свого імені, але в інтересах громадян-вкладників, які у випадках, передбачених відповідними договорами, можуть вимагати їх повернення у будь-який час [18, с. 140].

Найпоширенішими *способами* заволодіння коштами громадян-інвесторів є вчинення шахрайства шляхом створення різних фінансових пірамід. Питання протидії злочинам у сфері фінансових пірамід були предметом вивчення багатьох вітчизняних вчених, зокрема: І. Александрова, Л. Аркуші, В. Бахіна, Р. Белкіна, Ю. Александрова, О. Дудорова, В. Клименка, С. Чернявського, С. Князева, Г. Агасандяна, Ю. Ярмоленка та інших. Традиційно спосіб злочину розглядається нами в широкому розумінні. Як спосіб підготовки, вчинення та приховання злочинної діяльності [19, с. 45].

Як зазначає С. Чернявський, головним завданням організаторів протиправної оборудки є залучення інвесторів, участь яких забезпечує нові прибутки проекту, тобто сума залучених від інвесторів коштів перевищує розмір прибуткової вартості, який забезпечує певний інвестиційний проект. Основне завдання кожного із організаторів фінансової піраміди – певні зобов'язання або ж пропозиції щодо виплати на початковому етапі відповідних дивідендів. В більшості випадків особа, яка вклала певну суму, гарантується повернення зазначеної суми, або вдвічі більшої протягом року. Тим самим такий рекламний вчинок приваблює майбутніх інвесторів, які в більшості випадків навіть не задумуються і відповідно ризикують, що в один «прекрасний» момент дана фірма може припинити свою діяльність і тим самим не повернути обіцяні дивіденди. У зв'язку із ситуацією, яка склалася сьогодні, вкладники шукають легких способів отримати прибуток і одним із таких способів є вкладання коштів у фінансові піраміди, які в подальшому розвалюються, створюючи безліч серйозних проблем і не тільки фінансового характеру [20, с. 198].

Фінансові піраміди, які створювались та функціонували в Україні впродовж тривалого часу заподіяли значних матеріальних втрат громадянам України. Більше того, втрата довіри до банківських установ у кризові періоди, недосконалість вітчизняного законодавства у цій сфері вплинули на запобігання і протидії шахрайства у сфері фінансових пірамід [21, с. 40]. Тому вкрай

важливо в державі забезпечувати фінансову грамотність громадян та всіляко сприяти захисту інтересів вкладників.

Так, насправді, як ми вже неодноразово наголошували в наших роботах [22, с. 113; 23, с. 567], індивідуальні інвестори є найбільш вразливими учасниками суспільних відносин у сфері діяльності інституційних інвесторів. По-суті, вони є споживачами фінансових послуг інституційного інвестора. Тому дуже важливо забезпечити Діяльність із підвищення рівня доступності та користування фінансовими послугами, підвищення рівня фінансової грамотності населення і захисту прав споживачів фінансових послуг називають «фінансовою інклюдзією». Фінансова інклюдзія є стратегічним напрямом розвитку фінансового сектору і, на думку Світового банку, є необхідною передумовою для досягнення 7-ми із 17 Цілей сталого розвитку [24], визначених ООН. Наприклад, зміст фінансової інклюдзії передбачає, що будь-яка приватна особа чи суб'єкт господарювання має доступ до необхідних фінансових продуктів і послуг, які відповідають їхнім потребам: можливість проведення розрахунків, заощадження, кредити та страхування. Відповідно до стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року, пріоритетним напрямом розвитку також визначено фінансову інклюдзію [25]. Цей напрям передбачає реалізацію таких кроків: підвищення доступності та рівня користування фінансовими послугами; посилення захисту прав споживачів фінансових послуг; підвищення рівня фінансової грамотності населення.

За способом злочину як ми вже зазначили вище, під час вчинення кримінальних правопорушень у сфері залучення коштів індивідуальних інвесторів як правило таке залучення відбувається шляхом обману, зловживання довірою (вчинення шахрайства через створення фінансових пірамід), утому числі використанні підроблених документів.

Вербування нових учасників фінансової піраміди як правило здійснюється шляхом розміщення реклами в мережі інтернет та на рекламних ресурсах соцмереж і месенджерів (зокрема, Телеграм) з яскравими оголошеннями «стань мільйонером, не працюючи», «як легко заробити мільйон», «пасивний дохід» «високі відсотки», «гарантовані виплати» тощо; активне вербування учасників фінансової піраміди, заохочення їх додатковими бонусами та виплатами підвищеного % за залучення нових клієнтів (часто учасник фінансової піраміди не знає про її незаконну діяльність і щиро та активно рекламує її серед родичі та друзів); проведення різноманітних бізнес-тренінгів, конференцій, семінарів, у тому числі з безкоштовною участю та заголовками «Фінансовий успіх», «Перший мільйон вже за рік», «Мільйонер у 20 років» тощо; особисті зустрічі з потенційними вкладниками після проведення рекламних заходів.

Способи злочинів у сфері інвестування залучених коштів інституційним інвестором зазвичай спрямовані не на інвестування коштів з метою отримання прибутку і його розподілу між інвесторами, а на протиправне заволодіння коштами інвесторів без мети їх вкладення будь-куди (тоді мають місце кримінальні правопорушення, спрямовані на доведення інституційного інвестора до неплатоспроможності або банкрутства) або ж на вкладення коштів з метою отримання прибутків для окремих службових осіб інституційного інвестора, а не громадян-вкладників (тут зазвичай має місце вкладення коштів у бізнес-проект окремих пов'язаних осіб та компаній, проведення змови на ринку, вчинення службових та корупційних злочинів з метою отримання неправомірної вигоди для себе чи пов'язаних осіб).

Зазвичай має місце реалізація цілої злочинної технології, яка тягне за собою ланцюжок протиправних діянь, зокрема, організована злочинна група з метою привласнення коштів громадян-інвесторів та їх подальшої легалізації створює ряд фіктивних фірм, тобто здійснює декілька злочинних діянь, передбачених ст. 205-1 КК «Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців», ст. 206-2 КК «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації», ст. 191 КК «Привласнення майна», ст. 209 КК «Легалізація грошових коштів, одержаних злочинним шляхом», ст. 212 КК «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)», після чого відбувається доведення до банкрутства інституційного інвестора (ст. 218, 218-1 КК України). Весь цей ланцюжок супроводжується рядом порушень спеціального законодавства, що регулює діяльність інституційного інвестора у певній сфері, а також вчиненням кримінальних правопорушень на ринку цінних паперів. Нерідко власне економічні організовані злочини є базовими, а у кримінальні правопорушення у податковій сфері, у сфері службової діяльності, легалізації доходів – допоміжними [26, с. 140]. Саме тому особливої актуальності сьогодні набула розробка окремої комплексної методики розслідування злочинів, у сфері діяльності інституційних інвесторів, що вчиняються організованими злочинними групами та злочинними організаціями.

Всі ці дії фактично спрямовані на легалізацію доходів, отриманих злочинним шляхом [27, с. 449] від діяльності інституційного інвестора, а тому завжди створюється видимість законної діяльності і таку видимість злочинці намагаються підтримувати якомога довше, щоб продовжувати заволодіння коштами громадян-інвесторів (безпосередньо чи через кошти інституційного інвестора).

Типова «слідова картина» злочинів у сфері як залучення, так і інвестування коштів індивідуальних інвесторів представлена насамперед різноманітними документами.

Слід звертати увагу на такі групи документів:

1) документи, які визначають економічну структуру і організаційно-правовий статус інституційного інвестора, а також його фінансовий стан: реєстраційні та статутні документи, реєстр засновників, учасників, акціонерів; протоколи загальних зборів; протоколи засідань адміністративних органів управління (правління, керівництва); протоколи засідань ревізійних комісій (акти та матеріали перевірок); річний звіт аудитора; акти та інші матеріали перевірок податкових, фінансових (інспекційних перевірок, безвізного нагляду) НБУ та НКЦПФ) інших контрольних органів; накази і розпорядження посадових осіб тощо.

2) документи, що посвідчують провадження певного виду інвестиційної діяльності: ліцензії; договори на залучення інвестицій з інвесторами, реєстр інвесторів, договори, що посвідчують вчинення різних правочинів, спрямованих на інвестування залучених коштів (купівлі-продажу, позички, про виконання робіт тощо) і на виконання зобов'язань за інвестиційними договорами;

3) документи щодо обігу цінних паперів: документи щодо емісії (видачі), обігу викупу та погашення цінних паперів інституційного інвестора, документи щодо допуску активу на ринки капіталу, угоди щодо інших фінансових інструментів, зокрема реєстрації випусків цінних паперів, рішення про емісію цінних паперів, звітів про результати емісії цінних паперів та затверджених проспектів цінних паперів, документи про допуск цінних паперів до торгів на організованому фондовому ринку, а документи про укладання та виконання правочинів щодо таких цінних паперів;

4) документи бухгалтерського обліку і фінансової звітності: документи первинного обліку залучених інвестицій (договір на брокерське обслуговування, брокерські рахунки), а також документи щодо проінвестованих коштів (рахунки, накладні та інші, які фіксують окремі економічні операції); бухгалтерські рахунки; бухгалтерський баланс, річна фінансова звітність та аудиторський висновок щодо неї; звіт про оцінку майна інституційного інвестора тощо; фінансовий облік рахунків в цінних паперах інвесторів, зокрема, інформація про відкриття чи закриття рахунку в цінних паперах, зарахування чи списання цінних паперів, зберігання цінних паперів, виписка про стан рахунку в цінних паперах та виписка про операції з цінними паперами. Особливо важливо в цьому випадку знайти всі невідповідності в бухгалтерському обліку чи рахунках, які можуть свідчити про ведення «чорнової бухгалтерії» у вигляді

записників, магнітних носіїв, печаток, штампів, комп'ютерного обладнання та іншої документації.

5) розрахункові та банківські документи: журнал реєстрації платіжних доручень із поточного рахунку; журнал реєстрації надходжень на поточний рахунок; виписка із поточного рахунку; заяви на відкриття поточного, валютного рахунків; картка зі зразками підписів і відбитку печатки; платіжні доручення; документи, що відбивають одержання кредиту в банку, тощо. У цих документах насамперед важливо відслідкувати фінансові операції з «виведення» коштів з рахунків інституційного інвестора, виявити підозрілі операції (які виходять за межі загальної логіки і загальнозвичайних фінансових операцій або на рахунки контрагентів за товари чи послуги, які не характерні для фінансової діяльності, або на рахунки пов'язаних компаній тощо).

Саме документи в подальшому стають основою для доказування фактів вчинення кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів. Також слід звернути увагу, що документи можуть бути не лише в паперовій, але й в електронній формі, тому важливо звертати увагу на носії інформації, на яких такі документи можуть зберігатись, а також комп'ютерну техніку та спеціальне програмне забезпечення, яке дозволяє створювати і надсилати електронні документи.

Особа злочинця є ключовим збірним елементом криміналістичної характеристики кримінального правопорушення у сфері діяльності інституційних інвесторів, адже саме цей елемент є центральною збірною фігурою для інших елементів. Тому ознаки особи злочинця важливі для своєчасного виявлення кримінальних правопорушень, тактики проведення слідчих (розшукових) дій, вирішення інших завдань кримінального провадження. Варто зазначити, що саме навколо особи злочинця зосереджується вся процесуальна діяльність, спрямована на отримання доказової інформації про подію злочину, адже саме ця особа знає найбільше про подію злочину і є збірним елементом для інших ознак злочину [28, с. 228].

Такі особи зазвичай мають вищу освіту, досвід роботи в сфері інвестиційної чи іншої фінансової діяльності, глибокі знання щодо технологій роботи інституційного інвестора, особливості документообігу інституційного інвестора, а також певний рівень фінансових можливостей, соціальний статус та зв'язки в правоохоронних і державних органах виконавчої влади. Такі особи завжди діють у співучасті з іншими особами за попередньою змовою, а також намагаються втягнути в злочинну діяльність штатних працівників інституційного інвестора, пропонуючи їм матеріальну вигоду чи інші вигоди (просування по службі, пільговий кредит, придбання квартири за зниженою ціною тощо).

Організатор злочинів у сфері діяльності інституційних інвесторів зазвичай є службовою особою. Такий статус їм надає характер функцій, які вони виконують. Із цих позицій важливо враховувати службове становище особи в системі певного органу, підприємства чи організації (здійснення функцій, заняття посади, спеціальні повноваження) [29, с. 173].

Організатор вчинення таких кримінальних правопорушень часто може бути керівник інституційного інвестора, керівник пов'язаних з інституційним інвестором осіб, або особа, яка раніше займала керівні посади в таких структурах. Учасниками організованої злочинної групи щодо кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері витрачання коштів, зазвичай є судові особи пов'язаних осіб, куди виводяться гроші, а також бухгалтери, які відповідають за перерахунок коштів інституційного інвестора на певні інвестиційні проекти.

Учасниками організованої злочинної групи у сфері залучення коштів громадян інвесторів є особи, які виконують функції менеджерів (щодо залучення коштів), а також особи, які проводять тренінги та різні рекламні масові заходи (так звані наставники), які залучають кошти до фінансової піраміди. Обов'язково учасником фінансової піраміди є особа, яка відповідає за всі фінансові операції в фінансовій піраміді.

Крім того учасники організованої злочинної групи до вчинення злочинів можуть залучити осіб, які не є учасниками групи, але здійснюють пособництво в реалізації злочинних задумів. Це можуть бути службові особи або звичайні працівники державних органів, банківських установ, які володіють інформацією про протиправних характер діяльності або ж не володіють інформацією про справжню злочинну мету діяльності групи, а долучення до «допомоги» на певному етапі такої діяльності зазвичай за фінансову винагороду чи певні пільги (знижки на квартиру, підвищену ставку по вкладу тощо).

У криміналістичній характеристиці злочинів важливим є статус особи злочинця, його соціально-психологічні особливості. З цього погляду важливим є врахування службового статусу особи та сфери їх повноважень і ролі, яку вона може виконувати у співпраці з інституційним інвестором.

Коли в подальшому виникає необхідність легалізації отриманих незаконним шляхом коштів від інституційних інвесторів (необхідність легалізації виникає не завжди, адже часто кошти виводяться і витрачаються пов'язаними особами через ланцюжок господарських операцій) зазвичай отриманих злочинцями внаслідок шахрайства можемо виділити дві групи злочинців: які «відмивають» власні гроші (як правило роблять це через пов'язаних осіб) і які сприяють у відми-

ванні чужих грошей. Власні гроші відмиваються службовими особами інституційного інвестора із залученням пов'язаних осіб. Сюди можемо віднести службових осіб установ, фінансових груп, кредитних спілок, страхових компаній, довірчих товариств, інвестиційних фондів, клірингових палат, трастових компаній, фондів та інших бірж, брокерських і дилерських контор, установ зв'язку тощо).

Таким чином, ми пропонуємо серед особи злочинця виділяти організатора злочинної групи, учасників організованої злочинної групи та осіб, які сприяють легалізації коштів, отриманих організованою злочинною групою.

Висновки. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів є комплексною і поєднує в собі характеристики економічної, службової та організованої злочинності. Криміналістична характеристика цієї категорії кримінальних правопорушень є визначальною для подальшої організації та планування досудового розслідування злочинних технологій у сфері діяльності інституційних інвесторів, а також реалізації заходів, спрямованих на відшкодування громадянам-інвесторам завданих збитків.

Література

1. Volodymyr Vazhynskyi, Mykola Pohoretskyi, Zoriana Toporetska Assessment of Key Markets for Institutional Investors in Ukraine in the Context of War. *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 9 No. 4 (2023). P. 44–49. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-4-44-49>.
2. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (Теорія та практика) : монографія. Київ : Логос, 2004. 324 с.
3. Степанюк Р. Л. Проблеми формування криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 173–180.
4. Весельський В. К. Криміналістична характеристика злочинів. *Право України*. 2001. № 5. С. 86–88.
5. Кузьмичов В. С. Криміналістика: навч. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка та С. М. Моїсєєва. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 368 с.
6. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
7. Журавель В. А. Криміналістична характеристика злочинів: реальність чи ілюзія? *Правничий часопис Донецьк ун-ту*. № 1 (6). 2001. С. 50–58.
8. Лук'янчиков Є. Деякі питання побудови характеристик злочинів. *Правничий часопис Донецьк університету*. 2001. № 1 [6]. С. 60–64.
9. Погорєцький М. А., Вакулик О. О., Сергєєва Д. Б. Розслідування економічних злочинів. Навчальний посібник. К. : Дакор, 2014. 176 с.;
10. Погорєцький М. А. Вишевець О. В., Сергєєва Д. Б. та ін. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник ; за ред. М. А. Погорєцького та Д. Б. Сергєєвої. К. : Алерта, 2015. 536 с.
11. Топорєцька З. М. Криміналістична характеристика декларування недостовірної інформації. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 156–166.

12. Топорецька З.М. Криміналістична характеристика незаконного збагачення. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. випуск. 64. С. 305–319. <https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.27>.

13. Сергеева Д. Б. Топорецька З. М. Криміналістична характеристика службового підроблення. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. №3. С. 90–99.

14. Перебитюк М. В., Паламарчук А. О. Криміналістична характеристика екологічних злочинів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 282–286.

15. Лук'янчиков Є. Щодо поняття криміналістичної характеристики злочинів. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 107–113

16. Журавель В. А. Криміналістична характеристика злочинів: проблеми формування та застосування. *Вісник Академії правових наук України*. 2018. № 4 (55). С. 202–213

17. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

18. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження): навч. посіб./за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 264 с.

19. Топорецька З. Спосіб підготовки, вчинення та приховування злочину як структурний елемент криміналістичної характеристики злочинів у сфері гравельного бізнесу. *Адвокат*. 2011. № 9 (132). С. 44–48.

20. Чернявський С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : моногр. К., 2010. 624 с.

21. Mykola Pohoretskyi, Diana Serhieieva, Zoriana Toporetska The proof of the event of a financial resources fraud in the banking sector: problematic issues. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2019. № 1(28). PP. 36–45. <https://doi.org/10.18371/fcactp.v1i28.163692>.

22. Важинський В. М. Охорона суспільних цінностей у сфері інвестиційної діяльності: теоретичний аспект. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 3-4. С. 113–123. <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.3-4/113-123>.

23. Важинський В. М. Суспільні цінності в адміністративному праві. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки та 30-річчя Національної академії правових наук України (м. Київ, 18 травня 2023 р.)*. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С. 567–570.

24. Universal Financial Access by 2020. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/brief/achieving-universal-financial-access-by-2020>.

25. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Strategija_financovogo_sectoru_ua.pdf.

26. Важинський В. М. Основні способи вчинення злочинів, пов'язаних із заволодінням коштами індивідуальних інвесторів. *Вісник кримінального судочинства України*. 2016. № 5. С. 140–145.

27. Протидія відмиванню коштів: міжнародні стандарти, зарубіжний досвід, адміністративно-правові, кримінологічні, кримінально-правові, криміналістичні засади та система фінансового моніторингу в Україні: підруч. / О.Є. Користін, Л.І. Аркуша, А.С. Беніцький та ін., за ред. О.Є. Користіна. Одеса : Фенікс, 2015. 984 с.

28. Калюга К. В., Лукашевич В. Г. Мистецтво здобувати і викори-стовувати початкову інформацію

про особу злочинця: від моделювання зовнішнього вигляду та психологічних властивостей до висування і розробки криміналістичних версій щодо кола осіб, причетних до злочину : монографія. Запоріжжя, 2012. 352 с.

29. Меденцев А. М. Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері державних закупівель: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2015. 214 с.

Анотація

Важинський В. М. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів. – Стаття.

У статті на основі досліджень вчених криміналістів, а також матеріалів практики сформовано узагальнену науково обґрунтовану криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень, що вчиняються в сфері діяльності інституційних інвесторів, за такими елементами: предмет безпосереднього посягання, спосіб вчинення злочину, типова слідова картина та особа злочинця.

Встановлено, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів є комплексною і поєднує в собі характеристики економічної, службової та організованої злочинності.

Предметом посягання завжди є кошти індивідуальних інвесторів, саме ці кошти є кінцевою метою злочинців як при вчиненні злочинів під час залучення коштів інвесторів, так і під час вчинення кримінальних правопорушень під час їх інвестування інституційним інвестором.

Способи вчинення цих кримінальних правопорушень поділено на способи злочинів у сфері залучення коштів індивідуальних інвесторів та способи злочинів у сфері інвестування (витрачання) коштів громадян інвесторів. Зазвичай злочинна діяльність вчиняється у формі злочинних технологій, коли спосіб злочину в широкому розумінні включає комплекс злочинних діянь, які становлять окремі склади злочинів.

Типову слідову картину цих кримінальних правопорушень становлять насамперед різні види документів. Особа злочинця характеризується тим, що він має досить високий освітній рівень, досвід роботи у сфері інвестиційної діяльності, а також стійкі корупційні зв'язки у владі. В цій категорії кримінальних правопорушень завжди діють організовані злочинні групи з розподілом ролей.

Криміналістична характеристика цієї категорії кримінальних правопорушень є визначальною для подальшої організації та планування досудового розслідування злочинних технологій у сфері діяльності інституційних інвесторів, а також реалізації заходів, спрямованих на відшкодування громадянам-інвесторам завданих збитків.

Ключові слова: криміналістична характеристика, інституційний інвестор, кримінальне правопорушення, предмет злочинного посягання, спосіб злочину.

Summary

Vazhynskyi V. M. Forensic characteristics of criminal offenses in the sphere of activity of institutional investors. – Article.

In the article, based on the research of criminologists, as well as practice materials, a generalized scientifically based forensic characterization of criminal offenses committed in the field of institutional investors is

formed, according to the following elements: the object of the direct criminal offense, the method of committing the crime, a typical trace pattern and the identity of the criminal.

It was established that the forensic characteristics of criminal offenses in the sphere of activity of institutional investors is complex and combines the characteristics of economic, official, and organized crime.

The object of encroachment is always the funds of individual investors, these funds are the goal of criminals both when committing crimes during the attraction of investors' funds and when committing criminal offenses during their investment by an institutional investor.

The methods of committing these criminal offenses are divided into methods of crimes in the field of attracting funds of individual investors and methods of crimes in the field of investing (spending) funds of citizen investors. Usually, criminal activity is committed in the form of criminal technologies, when the method of crime in the broad sense includes a

complex of criminal acts that constitute separate components of crimes.

A typical trace pattern of these criminal offenses is primarily various types of documents. The personality of the criminal is characterized by the fact that he has a high level of education, experience in the field of investment activities, as well as stable corruption ties in the government. Organized criminal groups with a division of roles always operate in this category of criminal offenses.

The forensic characteristics of this category of criminal offenses is decisive for the further organization and planning of the pre-trial investigation of criminal technologies in the field of activity of institutional investors, as well as the implementation of measures aimed at compensating citizens-investors for the losses incurred.

Key words: forensic characteristics, institutional investor, criminal offense, object of criminal offense, method of crime.

УДК 343.14
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.22>

Т. В. Вахненко

orcid.org/0009-0004-0076-0373

*аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістик
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України*

ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ НАЛЕЖНОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Як відомо негласні слідчі (розшукові) дії (далі НС(Р)Д) відіграють особливу роль у розслідуванні кримінальних проваджень. Кримінальний процесуальний кодекс України значно розширив засоби збирання доказів у кримінальному провадженні шляхом закріплення в ньому загальної процедури проведення НС(Р)Д. Втім негласні засоби отримання інформації про кримінальне правопорушення може бути не лише ефективним інструментом отримання доказів у кримінальному провадженні, але й засобом обмеження прав, свобод та законних інтересів осіб, що потрапили до сфери кримінального судочинства. Тому дослідження НС(Р)Д, як засобів кримінально-процесуального доказування потребує постійного удосконалення ефективності їх проведення та визначення належності доказів в кримінальному провадженні.

Стан дослідження. Негласні слідчі (розшукові) дії, як інститут засобів пізнавальної діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, використання матеріалів НС(Р)Д, зокрема оцінка доказів, їх належності, допустимості в кримінальному провадженні привертало увагу таких науковців, як: В.В. Бурлака, О.А. Білічак, В.В. Вапнярчук, І.В. Гловюк, М.В. Деев, О.В. Мартовицька, Ю.М. Мирошниченко, М. А. Погорецький, В. В. Романюк, Д. Б. Сергеева, В. М. Тертишник, М. С. Цуцкірідзе, Б. В. Шабаровський, А.В. Шило, М. Є. Шумило та ін. Вчені досліджували поняття, правову природу, систему негласних слідчих (розшукових) дій та їх співвідношення з оперативно-розшуковими засобами. Враховуючи здобутки вчених, низка питань залишається не вирішеними та потребує додаткового дослідження та обґрунтування.

Мета дослідження полягає у використанні матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій для визначення належності доказів в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Проведення органом досудового розслідування НС(Р)Д пов'язане із втручанням у приватне життя особи. Таким чином Кримінальний процесуальний кодекс України (далі КПК України) запровадив у вітчизняний кримінальний процес європейські цінності та стандарти, перетворив неухильне дотримання

прав людини на основну ідеологію всього кримінального провадження, гарантував реальну змагальність процесу, у тому числі і на досудовому етапі, а також надав змогу віднайти справедливий баланс між інтересами держави, суспільства та особи. Крім того, суттєво модернізував порядок здійснення кримінального провадження, запровадив низку нових інститутів, до яких слід віднести і інститут негласних слідчих (розшукових) дій.

Негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України. Негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у випадках, якщо відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб [1].

Відомий вчений-процесуаліст М. А. Погорецький, зазначав, що «основним функціональним призначенням НСРД в оновленій системі кримінального процесу України є забезпечення оптимальних шляхів використання у кримінально-процесуальному провадженні інформації, здобутої із використанням негласних сил та засобів, якими послуговується оперативно – розшукова діяльність» [2, с. 273].

У ч. 1 ст. 256 КПК України, яка називається «Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні», зазначається, що протоколи щодо НС(Р)Д, аудіо- або відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі і документи або їх копії можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування. Доказування відповідно до ч. 2 ст. 91 КПК полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Проте на доктринальному рівні поняття та зміст доказування у кримінальному провадженні розуміється неоднозначно [1].

Як зазначає М.Є. Шумило, «на докази покладається функція бути знаковим (знанневим)

замінником певного фрагменту реконструйованої розслідуванням події минулого, з допомогою яких встановлюються інші – шукані факти і обставини (*factum probandum*) предмета доказування» [3, с. 102].

З даного приводу також зазначає Д.Б. Сергєєва, що «основними причинами цього є недосконалість правового регулювання провадження НСРД та використання їх результатів, як доказів у кримінальному провадженні, організаційні чинники й недостатність науковорозроблених рекомендацій для практиків із проблемних питань використання результатів НСРД у кримінальному процесуальному доказуванні, зокрема, для отримання окремих видів доказів, якими уповноважені суб'єкти кримінального процесуального доказування обґрунтовують свою правову позицію й на підставі яких приймаються відповідні процесуальні рішення» [4, с. 57].

Докази є допустимими, якщо вони отримані у встановленому законом порядку. Належність доказів – це можливість на підставі фактичних даних встановлювати наявність чи відсутність обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні та визначені в ст. 91 КПК України.

Важливим джерелом доказів проведення НС(Р)Д є протокол, який містить відомості про факти, які безпосередньо виявлені та спостерігалися суб'єктом під час їх здійснення, наприклад, під час огляду, освідування, обшуку тощо. Як вже зазначали, протоколи щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, аудіо- або відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі і документи або їх копії можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування.

Аналізуючи «Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду» за 2022 рік [5], приділено увагу проблемним питанням належності доказів на підставі аналізу протоколів НСРД та інших зібраних органом досудового розслідування доказів.

Як зазначено в ч. 1 ст. 256 КПК, «протоколи щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, аудіо- або відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі і документи або їх копії, можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування».

З даного приводу є слушною думка В.В. Тютюнника, який зазначає «Негласність слідчих (розшукових) дій означає лише особливий порядок

їх підготовки, проведення, фіксації та зберігання і використання отриманих результатів у режимі прихованості до певного часу від інших осіб, які не причетні до їх проведення» [6, с. 4]. Отже перевірка належності доказів, отриманих в результаті НС(Р)Д, мають особливості, які потребують уваги.

Поперше, на що варто звернути увагу, перевірка належності суб'єкта, який провів НС(Р)Д частково відрізняється. Таким суб'єктом може бути слідчий, або співробітник оперативного підрозділу за наявності доручення від слідчого (в практиці зустрічаються випадки, коли відсутнє таке доручення, протокол складений за «передорученням», тобто, оперативний підрозділ, який отримав доручення від слідчого, «передоручив» проведення НС(Р)Д іншому оперативному підрозділу, а також складення протоколу особою, яка безпосередньо НС(Р)Д не проводила, що стало підставою для визнання протоколу та інших результатів НС(Р)Д недопустимими доказами) [7, с. 116].

По-друге, в ч. ч. 2 та 3 ст. 256 КПК України закріплено право суду допитати осіб, які проводили НС(Р)Д, як свідків, або як таких які залучені до їх проведення, а також осіб, з приводу дій або контактів яких проводилися НС(Р)Д. Допит осіб, які проводили НС(Р)Д, на практиці зустрічається досить часто, рідше трапляється допит осіб, з приводу дій або контактів яких проводилися такі дії. До прикладу, Васильківський міський суд Київської області розглядав справу за обвинуваченням ОСОБА_1 у незаконному збуті наркотичних засобів. Згідно із обвинуваченням, ОСОБА_3 в ході оперативної закупівлі купив в ОСОБА_1 наркотичні засоби. Суд допитав як свідка ОСОБА_3 щодо того, як саме відбувалася оперативна закупівля [8].

У справі «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів Європейський суд з прав людини (далі ЄСПЛ) аналізує можливість анонімного допиту як свідків працівників поліції: на думку Суду, врівноваження інтересів захисту з аргументами на користь збереження анонімності свідків спричиняє особливі проблеми, якщо цими свідками є працівники державної поліції. Попри те, що їхні інтереси, як і інтереси їхніх сімей, за Конвенцією, також вимагають захисту, не можна не визнати того факту, що їхній статус дещо інший порівняно зі статусом незаінтересованого свідка або потерпілого. Взагалі обов'язок поліцейських — підкорятися розпорядженням виконавчих органів та підтримувати зв'язок із обвинуваченням. Тому використовувати їх як анонімних свідків слід лише за виняткових обставин» [9].

Слушними є аргументи ЄСПЛ з приводу того, що допит осіб, які проводили НС(Р)Д є необхідним лише у виняткових випадках, у зв'язку із збереженням таємниці відомостей про них [10, с. 42].

По-третє, має ряд особливостей порядок відкриття доказів, отриманих в результаті НС(Р)

Д, зумовлений таємністю факту та методів проведення НС(Р)Д. Як правильно зазначається В.А. Колесник «в науці, негласність проведення слідчих (розшукових) дій виражається в тому, що вони здійснюються приховано не лише від осіб, діяльність яких документується, але й від усіх інших суб'єктів, що не беруть участі в їх проведенні» [11, с. 130].

Верховний Суд у складі Великої Палати встановив, що документи, які стали правовою підставою проведення НС(Р)Д, а саме клопотання слідчого, прокурора, їх постанови, доручення, ухвала слідчого судді, повинні бути розсекречені та відкриті стороні захисту в порядку ст. 290 КПК України, оскільки ці документи призначені для підтвердження допустимості доказів, отриманих за результатами проведення таких дій, і «повинні перевірятися і враховуватися судом під час оцінки доказів» [12].

Описана позиція Верховного Суду широко застосовується на практиці. Наприклад, у справі № 644/2287/15-к за обвинуваченням ОСОБА_2 в шахрайстві. ОСОБА_2 обвинувачувався в тому, що, здійснюючи представництво ОСОБА_4 у кримінальній справі, переконав останнього в тому, що для вирішення справи на його користь необхідно передати судді неправомірну вигоду в розмірі 2 000 доларів США. При цьому ОСОБА_2 не мав жодних домовленостей із суддею. Серед доказів, наданих стороною обвинувачення, були протоколи про хід аудіо- та відеоконтролю особи. Втім, суд визнав ці докази недопустимими, зокрема, тому, що стороною обвинувачення не було відкрито стороні захисту в порядку ст. 290 КПК ухвали слідчих суддів про надання дозволу на проведення НС(Р)Д та клопотання прокурора, на підставі яких було постановлено ці ухвали [13].

Зумовленість таємності факту наведено у ст. 8 Закону України «Про державну таємницю», інформацію про засоби, зміст, плани, організацію, фінансування та матеріально-технічне забезпечення, форми, методи і результати оперативно-розшукової діяльності, про осіб, які співпрацюють або раніше співпрацювали на конфіденційній основі з органами, що проводять таку діяльність, про склад і конкретних осіб, що є негласними штатними працівниками органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, віднесено до державної таємниці [14].

Також відповідно до Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженого Наказом Служби безпеки України № 440 від 12 серпня 2005 року (із подальшими змінами), до таких відомостей віднесено «з-поміж іншого, відомості про факт або методи проведення НС(Р)Д (п. 4.12.4) та відомості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться чи планується проведення НС(Р)Д, роз-

голошення яких створює загрозу національним інтересам і безпеці (п. 4.12.5)» [15].

По-четверте, під час перевірки доказів, отриманих у результаті проведення такої НС(Р)Д як контроль за вчиненням кримінального правопорушення (ст. 271 КПК), прокурор, а в подальшому – суд зобов'язані встановити, чи під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину не було провокування (підбурення) особи на вчинення цього правопорушення з метою її подальшого викриття, чи не було допомоги особі вчинити злочин, який би вона не вчинила, якби слідчий цьому не сприяв, чи не було впливу на особу із цією ж метою насильством погрозами, шантажем [16, с. 109].

Тобто якщо вказані працівники, з метою штучного збільшення показників боротьби зі злочинністю, спеціально залучають для цього підготовлену особу, яка в подальшому під їхнім контролем активними діями провокує «злочинця» до вчинення кримінального правопорушення, то докази на підтвердження винуватості, здобуті в ході такої провокації, суд зобов'язаний визнати як недопустимі, а особу обвинуваченого – виправдати.

Разом із тим, коли представники правоохоронних органів обмежились пасивним спостереженням за злочинною поведінкою особи і в ході проведення НС(Р)Д мав місце судовий контроль за дотриманням прав та свобод особи, отримані докази будуть відповідати критеріям допустимості [17, с. 41].

Отже використання результатів НС(Р)Д для визначення належності доказів в кримінальному провадженні викликає певні проблеми, що з'явилися з прийняттям КПК України та розглядаються на стику кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності. Досліджуючи норми КПК України, ми побачили, що потребує обговорення норма викладена у ч. 2 ст. 256 КПК України «Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні». Особи, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, можуть бути допитані як свідки. Допит цих осіб може відбуватися із збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки, передбачених законом. Однак відповідно до ч. 7 ст. 97 КПК України «Показання з чужих слів» визначено, що у будь-якому разі не можуть бути визнані допустимим доказом показання з чужих слів, якщо вони даються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу або іншою особою стосовно пояснень осіб, наданих слідчому, прокурору або співробітнику оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження.

Виникає запитання: проведення співробітником оперативного підрозділу НС(Р)Д слід ува-

жати здійсненням кримінального провадження з огляду на повноваження визначенні ст. 41 КПК України та чи вважати інформацію отримано від інших осіб поясненнями. При цьому КПК України чіткого визначення «пояснення» не дає. Очевидно, що поставленні питання потребують осмислення, публічного обговорення та спроби вирішення через єдине (усталене) розуміння підстав та процедури проведення негласних слідчих (розшукових) дій через аналіз законодавства та практики його застосування.

Висновки. До особливостей НСРД, що суттєво відрізняє їх від інших слідчих (розшукових) дій відноситься: порядок, методика їх проведення та використання в кримінальному провадженні відомостей отриманих у результаті НС(Р)Д, дії яких регулюються не тільки кримінальним процесуальним законом, а окремими підзаконними нормативно-правовими актами органів, у складі яких перебувають відповідні уповноважені оперативні підрозділи.

Використання результатів, які стали відомі під час проведення такого вагомому процесуального інструментарію як НС(Р)Д, повинно набути більш чіткої та прозорої законодавчої регламентації. Адже, у більшості випадків це є незаперечні докази, що відіграють важливу роль при притягненні особи до кримінальної відповідальності, яка вчинила тяжке або особливо тяжке кримінальне правопорушення.

На основі проведеного дослідження, вбачається відсутність єдиної судової практики щодо належності доказів, отриманих за матеріалами негласних слідчих (розшукових) дій, тому існує нагальна необхідність урегулювання цього питання як на законодавчому рівні, так і шляхом відповідних судових роз'яснень.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 11.09.2020. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 11.03.24).
2. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 270–276.
3. Шумило М.Є. Вагомість доказів у кримінальному процесі. *Вісник Національної академії правових наук України*. Вип. № 4, 2021. С. 95–104.
4. Сергеева Д. Б. Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій для отримання окремих видів доказів у кримінальному провадженні: проблемні питання. *Право України*. 2017. № 12. С. 49–61.
5. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KKS_2022.pdf
6. Тютюнник В. В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду : автореферат дисертації на здобуття нау-

кового ступеня канд. юр. наук. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2016. 22 с.

7. Сергеева Д. Б. Взаємодія слідчих та оперативних працівників при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Право України*. № 8 (2018). С. 107–123.

8. Вирок Васильківського міськрайонного суду Київської області від 03 січня 2019 року у справі №1008/2963/12. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79068492> (дата звернення: 07.03.2024).

9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів». URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=384> (дата звернення: 18.03.2024).

10. Огляд практики європейського суду з прав людини з питань використання спеціальних методів розслідування злочинів (проведення негласних слідчих (розшукових) дій) та особливостей відкриття матеріалів, які стали підставою для їхнього проведення. Ухвалені ЄСПЛ та внесені до бази даних HUDOC, за період з 1997 по 2021 роки. URL: <https://first.vaks.gov.ua/wp-content/uploads/sites/2/2022/11/Ohliad-praktyky-YESPL-pytannia-NSRD-persha-chastyna.pdf>

11. Колесник В. А. Суб'єкти здійснення та класифікація негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 129–134.

12. Постанова Верховного Суду від 16 січня 2019 року у справі № 751/7557/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79298340> (дата звернення: 15.03.2024).

13. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 06 червня 2016 року у справі № 644/2287/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58162020> (дата звернення: 15.03.2024).

14. Про державну таємницю : Закон України від 21 квітня 1994 року (із подальшими змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12> (дата звернення: 18.03.2024).

15. Про затвердження зводу відомостей, що становлять державну таємницю : Наказ Служби безпеки України № 440 від 12 серпня 2005 року (із подальшими змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05> (дата звернення: 18.03.2024).

16. Шабаровський Б. В. Особливості перевірки протоколів негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики* : матеріали Міжнародної науково-практичної 214 конференції (м. Одеса, Україна, 9-10 серпня 2019 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 108–110.

17. Погорецький М. А. Застосування провокації в ході негласних розслідувань: питання правомірності. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 33–42.

Анотація

Вахненко Т. В. Використання матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій для визначення належності доказів у кримінальному провадженні. – Стаття.

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних проблем використання матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій для визначення належності доказів в кримінальному провадженні. Зазначено, що основним призначенням НСРД в оновленій системі кримінального процесу України є забезпечення оптимальних шляхів використання у кримінально-процесуальному провадженні інформації, здобутої із використанням негласних сил та засобів.

Проведення органом досудового розслідування НС(Р)Д пов'язане із втручанням у приватне життя особи. Таким чином КПК України запровадив у вітчизняний кримінальний процес європейські цінності та стандарти, перетворив неухильне дотримання прав людини на основну ідеологію всього кримінального провадження, гарантував реальну змагальність процесу, у тому числі і на досудовому етапі, а також надав змогу віднайти справедливий баланс між інтересами держави, суспільства та особи.

Крім того, суттєво модернізував порядок здійснення кримінального провадження, запровадив низку нових інститутів, до яких слід віднести і інститут негласних слідчих (розшукових) дій. З огляду на це приділено увагу належності доказів, на підставі яких встановлюється наявність чи відсутність обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, що визначені в ст. 91 КПК України.

Аналізуючи «Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду» за 2022 рік, приділено увагу проблемним питанням належності доказів на підставі аналізу протоколів НСРД та інших зібраних органом досудового розслідування доказів. Встановлено, що використання результатів НС(Р)Д для визначення належності доказів в кримінальному провадженні викликає певні проблеми, що з'явилися з прийняттям КПК України та розглядаються на стику кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності. Досліджуючи норми КПК України, особливу увагу приділено ч. 2 ст. 256 КПК України «Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні».

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, докази, належність доказів, кримінальне провадження.

Summary

Vakhnenko T. V. The use of materials of secret investigative (search) actions to determine the appropriateness of evidence in criminal proceedings. – Article.

The article is devoted to highlighting one of the actual problems of using the materials of secret investigative (search) actions to determine the appropriateness of

evidence in criminal proceedings. It is noted that the main purpose of the secret investigative (research) actions in the updated system of the criminal process of Ukraine is to ensure optimal ways of using information obtained with the use of secret forces and means in criminal procedural proceedings.

Conducting a pre-trial investigation by the National Security Service of Ukraine is related to interference in a person's private life. In this way, the Criminal Procedure Code of Ukraine introduced European values and standards into the domestic criminal process, turned the unwavering observance of human rights into the main ideology of the entire criminal proceedings, guaranteed real competitiveness of the process, including at the pre-trial stage, and also made it possible to find a fair balance between the interests of the state, society and individuals. In addition, he significantly modernized the procedure for carrying out criminal proceedings, introduced a number of new institutions, including the institution of covert investigative (search) actions.

In view of this, attention was paid to the propriety of evidence, on the basis of which the presence or absence of circumstances that are subject to proof in criminal proceedings, defined in Art. 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Analyzing the «Review of the judicial practice of the Criminal Court of Cassation as part of the Supreme Court» for the year 2022, attention was paid to the problematic issues of the propriety of evidence based on the analysis of the secret investigative (research) actions protocols and other evidence collected by the pre-trial investigation body. It has been established that the use of the results of the Criminal Procedure Code to determine the propriety of evidence in criminal proceedings causes certain problems that appeared with the adoption of the Code of Criminal Procedure of Ukraine and are considered at the junction of the criminal process and investigative activities. Studying the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine, special attention was paid to Part 2 of Art. 256 of the Criminal Procedure Code of Ukraine «Using the results of secret investigative (research) actions in evidence».

Key words: covert investigative (search) actions, evidence, propriety of evidence, criminal proceedings.

УДК 343.1
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.23>

Б. М. Висоцький
orcid.org/0009-0006-2928-9305
аспірант кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології
Пенітенціарної академії України

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ ПІД ЧАС МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПО КРИМІНАЛЬНИМ ПРОВАДЖЕННЯМ

Постановка проблеми. У ХХІ столітті ми спостерігаємо зростання транснаціональної злочинності, де все більше осіб, які звинувачені у вчиненні кримінальних порушень на території конкретної країни, намагаються уникнути відповідальності, приховуючись в інших країнах. Таким чином, зусиль однієї або навіть кількох держав стає недостатньо для ефективного протидії злочинним актам. Розв'язання цієї проблеми полягає в активному міжнародному співробітництві в галузі кримінального слідства.

Глобалізаційні процеси вимагають розробки спільних підходів для підвищення ефективності боротьби з транснаціональною злочинністю. Це передбачає розширення співпраці, особливо між правоохоронними та судовими органами різних країн. Проведення кримінального слідства та доведення фактів, необхідних для законного та обґрунтованого винесення вироку у справах, пов'язаних із кримінальними порушеннями, вчиненими іноземцями на території України, громадянами України за кордоном або міжнародними злочинними групами, можливе лише через впровадження ефективного міжнародного механізму.

Необхідність міжнародного співробітництва під час проведення кримінального судочинства породила один з найважливіших принципів міжнародного права – принцип співробітництва держав відповідно до Статуту ООН.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх десятиліть органи досудового розслідування та суди України широко залучаються до міжнародного співробітництва при розслідуванні кримінальних справ. Кроком в напрямку правового регулювання цієї діяльності стало прийняття та введення в дію КПК України 2012 року, що містить норми, що регламентують міжнародне співробітництво в галузі кримінального судочинства.

Міжнародні документи, прийняті світовим співтовариством, включаючи Статут ООН, Загальну декларацію прав людини 1948 року, Європейську конвенцію про захист прав і основних свобод 1950 року, Віденську конвенцію 1969 року про право міжнародних договорів 1980 року, а також інші міжнародні акти ООН та інших організацій, потребують уважного осмислення їх основних положень та механізмів

реалізації в національному кримінальному процесуальному законодавстві [2].

Ці документи містять норми, що стосуються різних аспектів міжнародного співробітництва в кримінальних справах, зокрема розшуку, арешту та конфіскації майна, розслідування комп'ютерних злочинів та використання відеозв'язку при наданні взаємної правової допомоги.

При вивченні норм правового регулювання зустрічається кілька понять, таких як «співробітництво у сфері боротьби зі злочинністю» та «правова допомога у кримінальних справах». Відмінність між цими поняттями полягає у характері дій, здійснюваних під час надання допомоги чи реалізації співробітництва в межах кримінального провадження. Правова допомога передбачає виконання окремих дій для сприяння вирішенню певних питань, пов'язаних із розслідуванням, судовим розглядом та виконанням покарання в окремих кримінальних провадженнях.

З іншого боку, співробітництво передбачає цілеспрямовану постійну, спільну та узгоджену діяльність правоохоронних органів, спрямовану на досягнення спільних цілей у боротьбі зі злочинністю. Міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю є урегульованою нормами міжнародного та внутрішньодержавного права узгодженою діяльністю різних країн для захисту інтересів особи, суспільства та держави від міжнародних та транснаціональних злочинів.

Згідно зі статтею 541 частини 1 Кримінального процесуального кодексу України, міжнародна правова допомога визначається як проведення компетентними органами однієї держави процесуальних дій, які є необхідними для досудового розслідування, судового розгляду або виконання вироку, ухваленого судом іншої держави або міжнародною судовою установою [1].

Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження передбачає вжиття необхідних заходів для надання міжнародної правової допомоги. Це включає вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачу осіб, скоєних кримінальне правопорушення, тимчасову передачу осіб, перейняття кримінального переслідування, передачу засуджених осіб та виконання вироків.

Натомість, інші форми міжнародного співробітництва під час кримінального провадження можуть застосовуватися, якщо це передбачено відповідним міжнародним договором України, окрім положень Кримінального процесуального кодексу України.

Порядок направлення запиту до іншої держави, розгляду центральним органом України запиту іншої держави або міжнародної судової установи та виконання такого запиту регулюються Кримінальним процесуальним кодексом України та чинними міжнародними договорами України.

Процесуальні дії, які можуть бути проведені в рамках надання міжнародної правової допомоги, включають будь-які дії, передбачені положеннями Кримінального процесуального кодексу України або відповідним міжнародним договором. Суд, прокурор або слідчий, узгоджуючись з прокурором, направляє запит до уповноваженого (центрального) органу України щодо міжнародної правової допомоги в кримінальному провадженні [3].

Уповноважений (центральный) орган України ретельно аналізує запит на його обґрунтованість і відповідність вимогам законодавства та міжнародних угод України. Якщо прийнято рішення про подальше направлення запиту, уповноважений орган України у десятиденний строк висилає його уповноваженому (центральному) органу запитуваної сторони безпосередньо або через дипломатичні канали.

У випадку відмови у направленні запиту всі матеріали протягом десяти днів повертаються відповідному органу України, із зазначенням виявлених недоліків, які слід усунути, або із поясненням причин, що унеможливають направлення запиту.

Стаття 552 Кримінального процесуального кодексу України у частині 1 визначає загальне положення щодо вмісту та форми запиту про міжнародну правову допомогу, які повинні відповідати вимогам цього Кодексу або відповідного міжнародного договору України, що застосовується у конкретному випадку. Запит може бути оформлений у формі доручення.

Згідно зі статтею, запит повинен містити наступні елементи:

назву органу, який звертається за допомогою, та компетентного органу запитуваної сторони;

посилання на відповідний міжнародний договір або на дотримання засади взаємності;

найменування кримінального провадження, щодо якого запитується міжнародна правова допомога;

стислий опис кримінального правопорушення та його правову кваліфікацію;

відомості про повідомлену підозру, обвинувачення з викладенням повного тексту відповідних статей Кримінального кодексу України;

відомості про відповідну особу, такі як ім'я, прізвище, процесуальний статус, місце проживання або перебування, громадянство, інші відомості, які можуть сприяти виконанню запиту, а також зв'язок цієї особи із предметом кримінального провадження;

чіткий перелік запитуваних процесуальних дій та обґрунтування їхнього зв'язку із предметом кримінального провадження;

відомості про осіб, присутність яких вважається необхідною під час виконання процесуальних дій, і обґрунтування цієї необхідності;

інші відомості, які можуть сприяти виконанню запиту або передбачені міжнародним договором чи вимогою компетентного органу запитуваної сторони [1].

До запиту, що стосується допиту особи як свідка, потерпілого, експерта, підозрюваного або обвинуваченого, додається належним чином засвідчений витяг відповідних статей цього Кодексу для роз'яснення особі її процесуальних прав і обов'язків. До запиту також прикладається перелік питань, які слід поставити особі, або інші відомості, які необхідно отримати від особи.

До запиту, що стосується проведення обшуку, огляду місця події, вилучення, арешту чи конфіскації майна або інших процесуальних дій, дозвіл на проведення яких надається судом згідно з КПК, додається інформація про докази, які обґрунтовують потребу у відповідних заходах. Не потрібно надавати інформацію згідно з пунктами 4, 5, 8 частини 2 статті 552 КПК до запиту про вручення особі документів або викликів до суду. На стадії досудового розслідування запит про міжнародну правову допомогу погоджується у письмовій формі прокурором, який здійснює нагляд за дотриманням законів при проведенні досудового розслідування.

Докази та відомості, отримані від запитуваної сторони в результаті виконання запиту про міжнародну правову допомогу, можуть бути використані лише у кримінальному провадженні, якого стосувався запит, крім випадків, коли досягнуто домовленості про інше із запитуваною стороною [4].

Відомості, що містяться в матеріалах, отриманих у результаті виконання запиту про міжнародну правову допомогу, не можуть визнаватися судом допустимими, якщо запит компетентного органу України був переданий запитуваній стороні з порушенням передбаченого порядку, встановленого КПК України або міжнародним договором України [5].

Закон визначає наступний порядок розгляду запиту компетентного органу іноземної сторони – стаття 554 КПК України.

Отримавши запит про міжнародну правову допомогу від запитуючої сторони, уповноважений (центральный) орган України розглядає його

на предмет обґрунтованості і відповідності вимогам законів або міжнародних договорів України. У разі прийняття рішення про задоволення запиту, уповноважений (центральный) орган України надсилає запит компетентному органу України для виконання.

Висновки. Отже, засади проведення процесуальних дій під час міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях визначаються чинним законодавством та міжнародними договорами України. Згідно з Кримінальним процесуальним кодексом, запити на міжнародну правову допомогу повинні відповідати вимогам кодексу або відповідного міжнародного договору.

Запити подаються через уповноважений орган, який розглядає їх на обґрунтованість та відповідність вимогам законів. Процесуальні дії, включаючи обшук, арешт майна та виклик осіб, пов'язані з належними доказами, які обґрунтовують необхідність таких заходів. Отримані відповіді та докази використовуються лише у відповідних кримінальних провадженнях, дотримуючись визначених законом процедур та міжнародних угод.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n5786>

2. Антонюк А. Б. Процесуальні засади міжнародного співробітництва при розслідуванні кримінальних правопорушень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Держ. фіскал. служба України, Ун-т держ. фіскал. служби України. Ірпінь. 2016. 220 с.

3. Міжнародне співробітництво у кримінальних провадженнях про торгівлю людьми. 2023. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B5_%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1

4. Філянїна Л.А. Міжнародно-правові аспекти надання правової допомоги під час кримінального провадження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1(65). С. 531–534.

5. Омаров А. А. Проблемні питання застосування інституту підслідності при здійсненні окремих форм міжнародного співробітництва у сфері кримінального судочинства. *Наук. вісн. публічного та приватного права*. К. 2016. Вип. 3. С. 250–253.

Анотація

Висоцький В. М. Загальні засади проведення процесуальних дій під час міжнародного співробітництва по кримінальним провадженням. – Стаття.

У статті досліджено питання щодо загальних засад проведення процесуальних дій під час міжнародного співробітництва по кримінальним провадженням.

Наголошено на тому, що процесуальні дії, які можуть бути проведені в рамках надання міжнародної правової допомоги, включають будь-які дії, передбачені положеннями Кримінального процесуального кодексу України або відповідним міжнародним дого-

вором. Суд, прокурор або слідчий, узгоджуючись з прокурором, направляє запит до уповноваженого (центрального) органу України щодо міжнародної правової допомоги в кримінальному провадженні.

Необхідність міжнародного співробітництва під час проведення кримінального судочинства породила один з найважливіших принципів міжнародного права – принцип співробітництва держав відповідно до Статуту ООН. Міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю є урегульованою нормами міжнародного та внутрішньодержавного права узгодженою діяльністю різних країн для захисту інтересів особи, суспільства та держави від міжнародних та транснаціональних злочинів.

Уповноважений (центральный) орган України ретельно аналізує запит на його обґрунтованість і відповідність вимогам законодавства та міжнародних угод України. Якщо прийнято рішення про подальше направлення запиту, уповноважений орган України у десятиденний строк висилає його уповноваженому (центральному) органу запитуваної сторони безпосередньо або через дипломатичні канали.

Як висновок, зазначено про те, що засади проведення процесуальних дій під час міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях визначаються чинним законодавством та міжнародними договорами України. Згідно з Кримінальним процесуальним кодексом, запити на міжнародну правову допомогу повинні відповідати вимогам кодексу або відповідного міжнародного договору. Запити подаються через уповноважений орган, який розглядає їх на обґрунтованість та відповідність вимогам законів. Процесуальні дії, включаючи обшук, арешт майна та виклик осіб, пов'язані з належними доказами, які обґрунтовують необхідність таких заходів. Отримані відповіді та докази використовуються лише у відповідних кримінальних провадженнях, дотримуючись визначених законом процедур та міжнародних угод.

Ключові слова: міжнародна допомога, процесуальні дії, слідчий, прокуратура, запит, співпраця.

Summary

Vysotskyi V. M. General principles of conducting procedural actions during international cooperation in criminal proceedings. – Article.

The article examines the general principles of conducting procedural actions during international cooperation in criminal proceedings.

It is emphasized that the procedural actions that can be carried out as part of the provision of international legal assistance include any actions provided for by the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine or the relevant international treaty. The court, prosecutor or investigator, in agreement with the prosecutor, sends a request to the authorized (central) body of Ukraine regarding international legal assistance in criminal proceedings.

The need for international cooperation during criminal proceedings gave birth to one of the most important principles of international law – the principle of cooperation between states in accordance with the UN Charter. International cooperation in the fight against crime is regulated by the norms of international and domestic law, a coordinated activity of various countries to protect the interests of individuals, society and the state from international and transnational crimes.

The authorized (central) body of Ukraine carefully analyzes the request for its validity and compliance with the requirements of the legislation and

international agreements of Ukraine. If a decision is made to forward the request, the authorized body of Ukraine sends it to the authorized (central) body of the requested party directly or through diplomatic channels within ten days.

As a conclusion, it is stated that the principles of conducting procedural actions during international cooperation in criminal proceedings are determined by the current legislation and international treaties of Ukraine. According to the Criminal Procedure Code, requests for international legal assistance must comply with the requirements of the code or a relevant

international treaty. Requests are submitted through an authorized body, which reviews them for validity and compliance with the requirements of laws. Procedural actions, including search, seizure of property and summoning of persons, are related to the proper evidence justifying the necessity of such measures. Received answers and evidence are used only in relevant criminal proceedings, following procedures defined by law and international agreements.

Key words: international assistance, procedural actions, investigator, prosecutor's office, request, cooperation.

УДК 343.133
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.24>

Д. В. Козарійчук
orcid.org/0009-0007-5257-1963
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри юриспруденції
Чернівецького інституту Міжнародного гуманітарного університету

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРОКУРОРА ЩОДО УЧАСТІ У СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЯХ ТА ЇХ ОСОБИСТОГО ПРОВЕДЕННЯ

Постановка проблеми. Відповідно до норм частини 1 статті 131-1 Конституції України і частини 2 статті 36 КПК України, під час досудового розслідування кримінальних правопорушень процесуальна діяльність прокурора спрямована здійснення нагляду за додержанням законів у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням [1; 2]. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у доктрині кримінального процесу визначається як форма наглядової діяльності прокурора у межах повноважень та відповідно до компетенції, що обумовлені функціями прокуратури та визначаються завданнями прокурора процесуального керівника у досудовому розслідуванні у конкретному кримінальному провадженні [3, с. 180]. Як процесуальна діяльність прокурора, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням спрямоване на виконання ним у конкретному кримінальному провадженні повноважень, закріплених нормами кримінального процесуального закону, задля забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування як одного із завдань кримінального провадження, визначених статтею 2 КПК України, і відповідно, забезпечення ефективності досудового розслідування.

Коло повноважень прокурора визначається законодавцем у частині 2 статті 36 КПК України шляхом наведення відкритого переліку, який включає як ті з них, що надані прокурору в ході здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням, так і ті, що підлягають реалізації ним під час судового розгляду. До числа повноважень, якими законодавець наділяє прокурора як процесуального керівника досудовим розслідування, згідно з пунктом 4 частини 2 статті 36 КПК України, належить доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному цим Кодексом [2]. Водночас, надаючи прокурору повноваження стосовно участі

у слідчих (розшукових) діях та їх особистого проведення, законодавець не розкриває його зміст.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Теоретико-правові аспекти, пов'язані зі здійсненням прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням досліджували у своїх працях Ю.П. Аленін, І.В. Басиста, В.І. Галаган, Р.Н. Гасанов, Г.Р. Колеснік, Т.В. Кордіяка, В.В. Луцик, О.Р. Михайленко, Д.М. Мірковець, А.І. Палюх, О.О. Торбас, Ж.В. Удовенко, В.М. Юрчишин та інші вітчизняні вчені. Проте, незважаючи на ґрунтовність наукових розвідок з цієї проблематики, повноваження прокурора щодо участі у кримінальному процесуальному доказуванні, в тому числі шляхом участі у слідчих (розшукових) діях та їх особистого проведення, залишаються розкритими недостатньо повно.

Метою статті є розкриття змісту повноважень прокурора брати участь у слідчих (розшукових) діях та особисто проводити їх у порядку, визначеному КПК України.

Виклад основного матеріалу. Здійснюючи процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, прокурор у ході його проведення уповноважений брати участь у кримінальному процесуальному доказуванні шляхом реалізації відповідних повноважень. На підставі аналізу цих повноважень у доктрині кримінального процесу виокремлюють дві форми участі прокурора в доказуванні під час досудового розслідування: безпосередню та опосередковану. Так, А.І. Палюх відзначає, що підставою розрізнення форм є безпосереднє виконання прокурором дій зі збирання та перевірки доказів або опосередкована участь у доказуванні шляхом дачі вказівок щодо оцінки доказів при вивченні матеріалів кримінальних проваджень, що надходять до нього від слідчого. До безпосередніх форм участі у доказуванні належать ті, де прокурор особисто бере участь в отриманні доказів, а до опосередкованих – ті дії, де він реалізує свої процесуальні повноваження як процесуальний керівник досудового розслідування кримінального правопорушення [4, с. 62]. Відповідно, повноваження прокурора стосовно участі у слідчих (розшукових) діях та їх особистого проведення охоплюються безпосередньою участю

прокурора у кримінальному процесуальному доказуванні в ході досудового розслідування.

Прокурор вправі брати участь у будь-яких слідчих (розшукових) діях, які проводяться слідчим, дізнавачем або оперативним підрозділом за їх дорученням у кримінальному провадженні, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням в якому здійснюється цим прокурором одноособово або у складі групи прокурорів, які здійснюють повноваження прокурорів у цьому кримінальному провадженні. До числа таких слідчих (розшукових) дій належать огляди, обшуки, допити, у тому числі одночасні допити двох і більше осіб, пред'явлення для впізнання, слідчі експерименти, освідчення особи.

У необхідних випадках до участі у слідчих (розшукових) діях можуть залучатися не лише прокурори, які здійснюють процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у конкретному кримінальному провадженні, але й керівники відповідних органів прокуратури. Так, відповідно до пункту 16 Наказу Генерального прокурора «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 30.09.2021 р. № 309 на керівників органів прокуратури покладено обов'язки упродовж доби інформувати у порядку, встановленому окремим наказом Генерального прокурора, керівників прокуратур вищого рівня про кримінальні правопорушення та події, які набули суспільного резонансу, і здійснювати за потреби виїзди на місце події для забезпечення якісного проведення невідкладних першочергових слідчих (розшукових) дій [5].

Рішення про участь у слідчій (розшуковій) дії приймається прокурором за його власним розсудом, а в разі, якщо він входить до складу групи прокурорів, які здійснюють повноваження прокурорів у цьому кримінальному провадженні, – старшим прокурором такої групи. Як вказує Г.Р. Колеснік, якщо ж прокурор вирішить прийняти особисту участь у слідчій (розшуковій) дії, іншій процесуальній дії, що проводиться слідчим, то йому не потрібен дозвіл слідчого на участь у такій дії [6, с. 87].

Участь прокурора у слідчій (розшуковій) дії, як відзначають Т.В. Кордіяка та В.В. Луцик, жодним чином не змінює встановленого порядку її проведення [7, с. 197]. Оскільки прокурор є одним з учасників слідчої (розшукової) дії, то перед її початком слідчий оголошує про участь прокурора із відображенням, з огляду на вимоги пункту 1 частини 3 статті 104 КПК України, відомостей про нього (прізвища, імена, по батькові, посади) у вступній частині протоколу [2].

Участь прокурора у слідчих (розшукових) діях не може обмежуватися пасивним спостереженням за діями, які проводяться слідчим, дізнавачем, оперативним підрозділом за їх дорученням.

Як наголошує А.І. Палюх, така присутність не повинна означати пасивної поведінки прокурора, неупередженого споглядання збоку на те, що відбувається, бо це суперечить завданню прокурора забезпечувати встановлення всіх обставин правопорушення (перебування в місці проведення слідчої (розшукової) дії байдужого прокурора – вельми сумнівна гарантія законності) [4, с. 63–64].

Участь прокурора у слідчих (розшукових) діях не призводить до обмеження процесуальної самостійності слідчого, дізнавача. Як вказує О.О. Торбас, в разі участі прокурора слідча (розшукова) дія все одно проводиться слідчим, відповідно, саме слідчий наділений повноваженнями проводити відповідні дії та фіксувати їх результати. Прокурор не має права сам здійснювати будь-які дії, адже участь у слідчій дії не передбачає активну поведінку відповідних суб'єктів. Очевидно, що прокурор має право надавати поради та рекомендації слідчому, проте він жодним чином не повинен утручатись у перебіг її проведення. Наприклад, якщо прокурор бере участь у проведенні допиту, то він не має права ставити питання особі, яка допитується, або складати протокол [8, с. 170].

У доктрині кримінального процесу неодноразово зверталася увага на вагоме значення, яке відіграє участь прокурора у слідчих (розшукових) діях. Так, вчені відзначають, що участь прокурора в слідчих діях – одне із вагомих його повноважень у досудовому розслідуванні, яке дозволяє не лише закріпити певні докази, а й попередити, не допустити порушень закону слідчим під час проведення таких дій [6, с. 87; 7, с. 197; 9, с. 130; 10, с. 106]. Поряд із цим, не менш важливим завданням, задля досягнення якого прокурор повинен брати участь у слідчих (розшукових) діях, що проводяться слідчим, дізнавачем, оперативним підрозділом за їх дорученням, є забезпечення їх ефективності та результативності.

Водночас, за результатами дослідження слідчої та прокурорської практики науковці відзначають недостатнє використання прокурорами повноваження стосовно участі у слідчих (розшукових) діях [4, с. 71] та пояснюють незначний обсяг слідчих (розшукових) дій, що проводяться за участю прокурора, саме його консультативною роллю у відповідних процесуальних діях [8, с. 170]. Проте, участь прокурора у значній кількості слідчих (розшукових) дій є недоцільною, оскільки призведе, з одного боку, до зміни процесуальної функції, яка виконується ним у ході досудового розслідування, з процесуального керівництва ним на розслідування кримінальних правопорушень, а з іншого, – до порушення принципу процесуальної економії.

Поряд із повноваженням стосовно участі у слідчих (розшукових) діях, які проводяться слідчим, дізнавачем, оперативним підрозділом за їх

дорученням, прокурор вправі самостійно проводити слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням в якому здійснюється цим прокурором одноособово або у складі групи прокурорів.

Стосовно підстав реалізації прокурором повноваження особисто проводити слідчі (розшукові) дії в доктрині кримінального процесу висловлено декілька підходів. Так, І.В. Басиста, В.І. Галаган та Ж.В. Удовенко наголошують, що за відсутності інших засобів для вирішення завдань кримінального провадження та досудового розслідування прокурор проводить певні слідчі (розшукові) та процесуальні дії [11, с. 23]. Аналогічну позицію відстоює А.І. Палюх, на думку якого проведення особисто прокурором окремих процесуальних дій може мати місце тільки у виняткових, особливо складних випадках, коли іншими засобами досягти мети доказування не є можливо [4, с. 64]. О.О. Торбас вказує, що прокурор може також самостійно провести відповідні процесуальні дії й тоді, якщо їх не встигатиме провести слідчий [8, с. 170]. Аналіз наведених підходів дозволяє стверджувати, що повноваження стосовно особистого проведення слідчих (розшукових) дій повинно підлягати реалізації прокурором у виключних випадках, за яких досягнення завдань кримінального провадження в цілому та завдань кримінального процесуального доказування зокрема за допомогою слідчих (розшукових) дій, проведених слідчим, дізнавачем, оперативними підрозділами за їх доручення, є неможливим. Натомість, відсутність у слідчого, дізнавача часу для проведення слідчих (розшукових) дій у конкретному кримінальному провадженні не може розглядатися як підстава для їх особистого проведення прокурором, оскільки у таких випадках більш доцільним є відсторонення керівником органу досудового розслідування, відповідно до норм частини 2 статті 39 КПК України, слідчого від проведення досудового розслідування вмотивованою постановою за ініціативою прокурора або з власної ініціативи з наступним повідомленням прокурора та призначати іншого слідчого в разі неефективного досудового розслідування, а за необхідності – створення слідчої групи [2].

Рішення про особисте проведення слідчої (розшукової) дії приймається за власним розсудом прокурора, який одноособово здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідування, або в разі, якщо він входить до складу групи прокурорів, які здійснюють повноваження прокурорів у цьому кримінальному провадженні, – старшим прокурором такої групи. У цьому випадку, як вказує В.М. Юрчишин, прокурор готує все необхідне для її проведення, сам проводить відповідну слідчу (розшукову) дію і забезпечує належне виконання обов'язків іншими її учасниками, фіксує

результати слідчої (розшукової) дії у протоколі та посвідчує результати своїм підписом [13, с. 152].

У доктрині кримінального процесу відзначається істотна роль особистого проведення прокурором у слідчих (розшукових) діях. Зокрема, Р.Н. Гасанов відзначає, що реалізація повноважень прокурором у частині проведення слідчих (розшукових) дій зумовлена метою процесуального керівництва досудовим розслідуванням, що полягає в оперативному спрямуванні дій слідчого та уповноваженого оперативного підрозділу на вибір оптимального з точки зору додержання законів різновиду слідчих (розшукових) дій, їх правильну організацію і проведення задля швидкого отримання належних і допустимих доказів у кримінальному провадженні, дотриманні під час проведення слідчих (розшукових) дій прав і свобод усіх учасників кримінального провадження та інших осіб [12, с. 11].

Особисте проведення прокурором слідчих (розшукових) дій не призводить до автоматичного визнання їх результатів недопустимими доказами. Як наголошують І.В. Басиста, В.І. Галаган та Ж.В. Удовенко, не слід вести мову про отримані докази (у результаті особисто проведених прокурором слідчих (розшукових) та/чи процесуальних дій) як про недопустимі за ознакою неналежного суб'єкта [11, с. 23]. Поділяючи таку позицію, потрібно уточнити, що законодавче наділення прокурора повноваженням стосовно особистого проведення слідчих (розшукових) дій забезпечує визнання прокурора належним суб'єктом отримання доказів за умови, що такі слідчі (розшукові) дії проводилися ним у кримінальному провадженні, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням в якому здійснюється цим прокурором одноособово або у складі групи прокурорів. Водночас, це не виключає можливості визнання результатів слідчих (розшукових) дій, проведених таким прокурором, недопустимими доказами внаслідок допущення під час їх проведення істотних порушень вимог кримінального процесуального закону.

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що реалізація прокурором повноважень стосовно участі у слідчих (розшукових) діях та їх особистого проведення зумовлена необхідністю забезпечення ефективності та результативності досудового розслідування. Водночас, покладення нормами КПК України на прокурора кримінальної процесуальної функції процесуального керівництва досудовим розслідуванням її відмежування від функції розслідування кримінальних правопорушень, здійснюваної слідчим, дізнавачем, і забезпечення процесуальної самостійності слідчого, дізнавача свідчать про винятковість випадків, за яких підлягають реалізації зазначені повноваження.

Участь прокурора у слідчих (розшукових) діях та їх особисте проведення ним не впливає на порядок проведення цих дій і можливість визнання результатів цих слідчих (розшукових) дій недопустимими доказами з цієї підстави.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Мірковець Д.М. Поняття, мета, завдання та принципи процесуального керівництва досудовим розслідуванням. *Юридична наука*. 2020. № 5. С. 178–189.
4. Палюх А.І. Участь прокурора в доказуванні під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Львів, 2016. 206 с.
5. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні : Наказ Генерального прокурора від 30.09.2021 р. № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21#n216>.
6. Колеснік Г.Р. Функціональне призначення нагляду і контролю у досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків, 2018. 224 с.
7. Луцик В.В., Кордіяка Т.В. Повноваження прокурора, спрямовані на виявлення порушень закону в ході досудового розслідування, у кримінальному процесі України та Польщі. *Університетські наукові записки*. 2016. № 57. С. 191–204.
8. Торбас О.О. Застосування розсуду прокурором у процесі санкціонування та проведення слідчих (розшукових) дій. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 1. С. 168–170.
9. Михайленко О.Р. Прокуратура України: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 296 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / за ред. С.В. Ківалова та С.І. Кравченка. Одеса : Фенікс, 2020. 924 с.
11. Басиста І.В., Галаган В.І., Удовенко Ж.В. Повноваження прокурора на проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні: окремі проблеми. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2023. № 1. С. 16–25.
12. Гасанов Р.Н. Здійснення повноважень прокурором в частині проведення слідчих (розшукових) дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Одеса, 2017. 23 с.
13. Юрчишин В.М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці. Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2013. 308 с.

Анотація

Козарійчук Д. В. Повноваження прокурора щодо участі у слідчих (розшукових) діях та їх особистого проведення. – Стаття.

Актуальність теми статті зумовлена тим, що в доктрині кримінального процесу повноваження прокурора щодо участі у кримінальному процесуальному доказуванні залишаються розкритими недостатньо повно. Це зумовило постановку як мети статті роз-

криття змісту повноважень прокурора брати участь у слідчих (розшукових) діях та особисто проводити їх у порядку, визначеному КПК України.

Наведено доктринальні підходи до виокремлення форм участі прокурора в доказуванні під час досудового розслідування. Констатовано, що повноваження прокурора стосовно участі у слідчих (розшукових) діях та їх особистого проведення охоплюються безпосередньою участю прокурора у кримінальному процесуальному доказуванні в ході досудового розслідування.

Встановлено, що рішення про участь у слідчій (розшуковій) дії або про її особисте проведення приймається прокурором за його власним розсудом, а в разі, якщо він входить до складу групи прокурорів, які здійснюють повноваження прокурорів у цьому кримінальному провадженні, – старшим прокурором такої групи.

На підставі аналізу норм кримінального процесуального закону та доктринальних підходів розкрито механізм реалізації прокурором повноважень стосовно участі у слідчих (розшукових) діях та їх особистого проведення. Встановлено завдання, задля досягнення яких прокурором реалізуються зазначені повноваження. Констатовано дискусійність питання щодо виокремлення підстав реалізації прокурором повноваження особисто проводити слідчі (розшукові) дії та на основі аналізу норм КПК України уточнено такі підстави.

Звернено увагу, що особисте проведення прокурором слідчих (розшукових) дій не призводить до автоматичного визнання їх результатів недопустимими доказами за умови, що такі слідчі (розшукові) дії проводилися ним у кримінальному провадженні, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням в якому здійснюється цим прокурором одноособово або у складі групи прокурорів.

За результатами проведеного дослідження обґрунтовано винятковість випадків реалізації прокурором повноважень стосовно участі у слідчих (розшукових) діях та їх особистого проведення.

Ключові слова: повноваження прокурора, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, участь у слідчих (розшукових) діях, проведення слідчих (розшукових) дій.

Summary

Kozariichuk D. V. Powers of the prosecutor to participate in investigative (detective) actions and conduct them personally. – Article.

The relevance of the topic of the article is due to the fact that in the criminal procedure doctrine the prosecutor's powers to participate in criminal procedural evidence remain insufficiently disclosed. This has led to the aim of the article to reveal the content of the prosecutor's powers to participate in investigative (detective) actions and personally conduct them in accordance with the procedure established by the CPC of Ukraine.

The author presents the doctrinal approaches to distinguishing the forms of prosecutor's participation in proving during pre-trial investigation. It is stated that the prosecutor's powers to participate in investigative (detective) actions and to conduct them personally are covered by the prosecutor's direct participation in criminal procedural evidence during the pre-trial investigation.

It has been established that the decision to participate in an investigative (detective) action or to conduct it personally is made by the prosecutor at his/

her own discretion, and if he/she is a member of a group of prosecutors exercising the powers of prosecutors in this criminal proceeding, by the senior prosecutor of such a group.

Based on the analysis of the provisions of the criminal procedure law and doctrinal approaches, the author reveals the mechanism of exercising the prosecutor's powers to participate in investigative (detective) actions and to conduct them personally. The author identifies the tasks for which the prosecutor exercises these powers. The author notes that the issue of distinguishing the grounds for the prosecutor's exercise of the power to personally conduct investigative (detective) actions is controversial, and based on the analysis of the provisions of the CPC of Ukraine, the author clarifies such grounds.

The author emphasizes that the personal conduct of investigative (detective) actions by a prosecutor does not automatically lead to the recognition of their results as inadmissible evidence, provided that such investigative (detective) actions were conducted by him/her in criminal proceedings in which the procedural guidance of the pre-trial investigation is carried out by this prosecutor individually or as part of a group of prosecutors.

Based on the results of the study, the author substantiates the exclusivity of cases when a prosecutor exercises his/her powers to participate in investigative (detective) actions and to conduct them personally.

Key words: prosecutor's powers, procedural guidance of pre-trial investigation, participation in investigative (detective) actions, conduct of investigative (detective) actions.

УДК 343.18: 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.25>

Т. М. Сліпенюк

orcid.org/0000-0002-9044-8081

помічник судді

Одеського окружного адміністративного суду,
аспірантка кафедри кримінального процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕХАНІЗМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОВЖИВАННЮ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПОВНОВАЖЕННЯМИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ В ДЕРЖАВАХ АНГЛОСАКСОНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Постановка проблеми. Запобігання та протидія зловживанню процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі є не лише умовою належного виконання завдань кримінального провадження, а й важливою складовою процесу формування демократичної правової держави, в якій дотримано баланс інтересів уряду та громадян. Актуальність запропонованої теми обумовлена необхідністю провести компаративістське науково-теоретичне дослідження механізму запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі з використанням досвіду держав англосаксонської правової системи, що надасть змогу визначити переваги й недоліки вітчизняного правового регулювання.

Мета статті полягає у комплексному висвітленні особливостей механізмів запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі, які існують в країнах англосаксонського типу правової системи, задля вдосконалення вітчизняного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Майже кожним із науковців, що досліджує проблематику належного використання процесуальних повноважень у кримінальному процесі, здійснено аналіз окремих аспектів запобігання та протидії зловживання останнім в різних правових системах. Серед них, варто відмітити роботи М.В. Багрія, І.В. Гловюк, В.А. Завтура, М.В. Калатура, В.В. Луцика, Г.А. Ніколайчука, О.О. Торбаса, В.І. Теремецького, А.С. Шапошника та ін. Втім, аналізована тема ще не була безпосереднім предметом досліджень вітчизняних вчених, а тому існує необхідність наукового впорядкування теоретичних та практичних чинників реалізації механізму запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі в державах англосаксонської правової системи.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку українська правова система характеризується, з одного боку, як самодостатня, а з іншого – як така, що зазнає певних впливів з боку низки зарубіжних правових систем. Кри-

мінальне процесуальне законодавство України, як і кримінальне процесуальне законодавство будь-якої іншої держави, містить в собі поєднання національного самобутнього правового регулювання з елементами запозиченої практики.

У процесі вивчення та використання іноземного досвіду запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями одним із пріоритетних, актуальних і своєчасних напрямів у процесі реформування кримінального процесу в нашій державі є дослідження досвіду Сполучених Штатів Америки, Канади та Великої Британії.

Правова система США є досить складною і своєрідною. Федеральна правова система і правові системи штатів співіснують майже на «рівних» (так званий «правовий дуалізм»). Федеральне кримінально-процесуальне законодавство, як і інше законодавство США, є поєднанням кодифікованого та некодифікованого права. Той факт, що кожен штат має власне кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство, ускладнює застосування будь-яких норм і правил у США. У зв'язку із цим існує суттєва різниця між правовим регулюванням федерального кримінального процесу та кримінальної процедури штатів [22, с. 329].

Окреслені відмінності сформували в США унікальну дворівневу систему правоохоронних органів, які уповноважені здійснювати досудове розслідування на місцевому та федеральному рівнях: поліція, федеральне бюро розслідування та органи атторнейської служби. Також паралельно з ними свою діяльність здійснюють приватні детективні агентства, які на оплатній основі виконують розшукову діяльність на користь замовника. Між окресленими суб'єктами існує система розподілу повноважень: місцеві правоохоронні інституції відповідають за розслідування злочинів, що вчиняються на території певного штату або округу, натомість федеральні відомства здійснюють розслідування злочинів, які мають транскордонний характер чи становлять загрозу для національної безпеки США.

Відзначимо, що поліція та федеральне бюро розслідування уповноважені проводити так зване «поліцейське розслідування», яке має на меті

виключно виконання обвинувальних функцій шляхом збору обвинувальних доказів та застосування запобіжних заходів. Звуженість ролі наведених суб'єктів у процесі здійснення досудового розслідування серед іншого пов'язана з виконання ними додаткових функцій держави.

Зокрема, поліцейські також зосереджуються на виконанні соціальних проблем, які можна вирішити поза системою кримінального правосуддя (наприклад, боротьба з алкогольною чи наркотичною залежністю, бідністю і психічними порушеннями населення тощо). Наведене відволікає поліцію від складної та трудомісткої справи розкриття злочинів, та призводить до втрати кваліфікації працівників. Непоодинокі випадки свідчать про те, що коли громадськість, засоби масової інформації та політики висловлюють запит на швидке розкриття злочину, поліція часто використовує недосконалі, але легкі докази, та не проводить ретельне розслідування. Якщо розслідування не є ретельним або не точним, можливі три наслідки: 1) злочин залишається нерозкритим; 2) поліція збирає лише достатньо доказів, щоб заарештувати правильного злочинця, але не збирає достатньо доказів, щоб успішно порушити справу, і обвинувачення зазнає невдачі; 3) поліція заарештовує не ту особу, яка цілком може бути неправильно притягнута до кримінальної відповідальності та засуджена. Кожен результат лише посилює шкоду жертвам і громадам, які постраждали та продовжують страждати від кримінальних правопорушень.

Також зловживання процесуальними повноваженнями серед поліцейських може відбуватись й у інших формах, серед яких: застосування надмірної сили; взяття громадянина під незаконний арешт; несанкціоновані обшуки або арешти; напад на громадянина; порушення цивільних прав громадянина; участь у фальсифікуванні чи підтасовуванні доказів, незаконне вбивство [7].

Запобігання та протидія наведеним зловживанням здійснюється шляхом підвищення кваліфікації поліцейських, адже уряд вважає, що добре підготовлені та забезпечені ресурсами детективи, озброєні найсучаснішими методами розкриття злочинів, знаннями найкращих практик доказів і за підтримки агентств і політичних організацій, які цінують точність над цифрами, надають важливу послугу для всієї спільноти.

Для прикладу, з цією метою, починаючи з 2016 року, Департамент поліції Нового Орлеана співпрацює з проектом «Невинність Новий Орлеан», щоб надати унікальну програму навчання детективів новим і досвідченим поліцейським: навчання, спрямоване на використання уроків минулих невдач розслідувань для підвищення точності майбутніх розслідувань. Проект виступає за політику, яка перенаправляє ресурси поліції від надмірного контролю над бідними

та маргіналізованими спільнотами, а натомість спрямовує їх на навчання та підтримку чудових слідчих підрозділів у правоохоронних органах [9].

Зловживання процесуальними повноваженнями працівниками федерального бюро розслідування має прихований, однак більш масовий характер, що зумовлено реалізацію розділу 702 Закону про нагляд за зовнішньою розвідкою – законодавчого інструменту, який дозволяє несанкціоноване стеження за населенням для захисту від загроз національній безпеці. Цей суперечливий закон прийнято після теракту 11.09.2001, та спочатку мав на меті полегшити стеження за іноземними терористами, шляхом доступу до приватної інформації без дозволу суду. Хоча це стеження націлене на іноземців, воно неминуче зачіпає приватні телефонні дзвінки, електронні листи та текстові повідомлення американців. Після збору федеральні агенти мають змогу оглядати цю інформацію, навіть якщо вони спеціально шукають повідомлення іноземних терористів. Щороку спецслужби проводять понад 200 000 таких несанкціонованих «чорних» пошуків приватних повідомлень американців, порушуючи їхні особисті права в широкому масштабі [18].

У середині квітня 2024 року дія розділу 702 Закону про нагляд за зовнішньою розвідкою закінчується, а тому на сьогодні тривають гострі законодавчі дискусії щодо нормативного забезпечення доступу до терористичної інформації й при цьому забезпечення права американців на конфіденційність. Попри відмінності у змісті законопроектів, спільною є їхня мета – захист приватності американців в умовах проведення розвідувальних анти-терористичних заходів за допомогою закріплення стримувальних механізмів зловживання процесуальними повноваженнями.

Після закінчення розслідування справи, відповідні матеріали передаються поліцейськими та працівниками федерального бюро розслідування до органів атторнейської служби, які діють на місцевому та федеральному рівнях. Атторней вивчають надані матеріали та вирішують питання щодо закриття справи або подальшого її направлення до суду з обвинувальним актом.

Американські прокурори користуються широкими, необмеженими повноваженнями на власний розсуд, що дозволяє їм застосовувати більше влади та контролю в кримінальному процесі, ніж будь-які інші посадові особи кримінального правосуддя. Тому зловживання процесуальними повноваженнями атторнейів цілком справедливо вважаються найгострішою проблемою в американському кримінальному правосудді. Таке переконання випливає з того факту, що рішення, які вони приймають, особливо на стадіях процесу висунення звинувачень і угоди про визнання провини, часто визначають результат кримінальних

справ і мають величезні наслідки як для обвинувачених, так і для жертв злочинів. Випадковий і довільний характер прийняття прокурорських рішень та відсутність суттєвих перевірок прокурорських повноважень часто призводять до неоднакового ставлення до людей, що перебувають у подібному становищі. Таке різне поводження, хоча й ненавмисне, сприяє расовій і класовій нерівності, характерній для американської системи кримінального правосуддя. Наприклад, якщо особу заарештовано через те, що вона мала певну кількість кокаїну, у прокурора є багато варіантів. Аторней може закрити справу, навіть якщо є достатні докази, щоб підтвердити справу поза розумним сумнівом (ані суддя, ані будь-хто з членів громади не матиме права оскаржити це рішення). Навіть якщо прокурор вирішить пред'явити офіційне звинувачення особі, він має широкі повноваження щодо визначення того, яке звинувачення пред'явити, оскільки арсенал можливих звинувачень прокурора може включати: придбання кокаїну, зберігання з наміром розповсюдження кокаїну та без розповсюдження кокаїну, залежно від обставин справи. Значення цього рішення неможливо переоцінити. У більшості штатів придбання кокаїну є злочином із максимальним покаранням у вигляді одного року позбавлення волі, тоді як зберігання з метою розповсюдження кокаїну є кримінальним злочином з обов'язковим мінімальним терміном ув'язнення.

Незважаючи на величезні повноваження, американський прокурор підлягає значно меншій відповідальності, ніж інші посадові особи кримінального правосуддя. Найважливіші прокурорські функції виконуються приватно, а прокурори не мають жодних зобов'язань щодо підтвердження підстав для прийняття того чи іншого рішення. Більшість офісів аторнейської служби навіть не мають єдиних стандартів, які б керували цими рішеннями, і останні часто приймаються на особливих обставинах, наприклад, прокурор дізнається, що підозрюваний є раніше судимим за подібні правопорушення.

Іншим аспектом прокурорського розсуду є «судове покарання». Це описує ситуацію, коли прокурор вимагає значно суворішого покарання під час судового розгляду після того, як підсудний відхилив попередню пропозицію про визнання провини, яка містила м'якше покарання, лише з причини, що підсудний наполіг на здійсненні свого права на судовий розгляд і не позбавив прокуратуру незручностей і необхідності судового розгляду.

Іншою формою здійснення прокурорської влади є «довідкове переслідування». Існує ентузіастична тенденція до цього «ad hoc інструменталізму». Наведене полягає у використанні кримінального переслідування та інших судових процесів, доступних для опортуністичної дії

проти людей або поведінки, які вважаються небезпечними або небажаними.

Також серед способів зловживання прокурами процесуальними повноваженнями є висловлювання неналежних аргументів для обвинувачення та ненадання виправдувальних доказів. У справі «Брейді проти Меріленда» (1963) Верховний суд постановив, що приховування доказів на користь підсудного порушує положення про належну правову процедуру Чотирнадцятої поправки. У даній справі Верховний суд вимагає від прокурорів поділитися з адвокатом будь-якими доказами, які є «потенційно виправдувальними» та «суттєвими» для вини чи невинуватості підсудного [1].

Яскравим прикладом окреслених зловживань є справа Стенлі Мозі та Денніса Аллена, яких у 2019 році виправдали в Далласі, штат Техас, після того, як вони провели понад 15 років у в'язниці за вбивство, якого вони не скоювали. Їхнє спільне виправдання ґрунтувалося на документах, розміщених у справах прокурора Ріка Джексона, які свідчать про те, що він свідомо надав неправдиві свідчення кількох інформаторів із в'язниці та приховав ключові докази від очевидців, які б рішуче підтверджували твердження про невинуватість [20].

Загалом, проблема неприборканого прокурорського розсуду дуже тривожно вплинула на функціонування системи кримінального правосуддя та обумовила формування механізмів запобігання та протидії відповідним зловживанням процесуальними повноваженнями.

Як вбачається із звіту Центру громадської доброчесності у Сполучених Штатах з 1970 року виявлено 2012 випадків, в яких суддя скасував обвинувальний вирок, пом'якшив вирок або зняв звинувачення принаймні частково через неправомірну поведінку прокурора [19]. Окреслені зловживання процесуальними повноваженнями з боку прокурорів не тільки перешкоджають судовому процесу та підривають довіру до системи кримінального правосуддя, але й завдають непоправної шкоди жертвам злочинів Саме тому в американському законодавстві наявні механізми запобігання та протидії таким досліджуванім зловживанням.

Одним із процесуальних механізмів захисту від зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі є надання дозволу на постійне перебування – «grant a stay of criminal prosecution». Такий документ є остаточною постановою про закриття кримінального провадження та по суті діє як тривалий імунітет від судового переслідування. Вказаний механізм може бути надано судом будь-якої інстанції лише в «крайньому випадку», коли є фундаментальний недолік, який сягає коріння судового процесу, та загалом такого характеру, що жодні дії судді під час

проведення судового розгляду, не можуть усунути наслідки наявної несправедливості.

Позапроцесуальними механізмами запобігання та протидії зловживанням процесуальними повноваженнями є притягнення прокурорів до відповідальності на виборах шляхом не переобрання, оскільки, як правило, прокурор представляє громадян юрисдикції. За винятком трьох штатів (Нью-Джерсі, Коннектикут і Аляска, а також округу Колумбія), окружні прокурори обираються, на відміну від подібних ролей в інших юрисдикціях загального права. Разом з тим, на практиці прокурори майже ніколи не втрачають своїх місць, а в Міссісіпі, як і в багатьох інших штатах, їх не можна відкликати на референдумі. Дослідження Університету Вейк-Форест у 10 штатах у 2009 році показало, що 85 відсотків чинних окружних прокурорів балотувалися без жодних поборників, а в кількох виборчих перегонах, які були оспорюваними, чинні прокурори вигравали майже у 70 відсотках випадків [19].

Також до механізмів протидії варто віднести й притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності за досліджувані зловживання. Однак, як вбачається із звіту Центру громадської доброчесності у Сполучених Штатах з 1970 року виявлено 2012 випадків, лише 44 випадки проступків призвели до будь-якого виду дисциплінарного перегляду прокурора.

Досліджуючи досвід запобігання та протидії зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі, варто відмітити активну позицію громадськості та юридичної спільноти, які не зважаючи на труднощі з притягненням винних осіб до відповідальності за неправомірну поведінку, здійснюють активну діяльність щодо зміни законодавства. В даному контексті варто звернути увагу на проект «Невинність», який працює над звільненням невинних, запобіганням незаконним засудженням і створенню милосердних і справедливих систем правосуддя для всіх. Учасники цього проекту здійснюють роботу щодо притягнення прокурорів до відповідальності за серйозні неправомірні дії, коли вони мають місце, щоб запобігти майбутнім неправомірним діям, зокрема, засудженням. Ця робота варіюється від подання офіційних скарг на цих прокурорів у штатах, де вони мають ліцензію на юридичну практику, що може призвести до призупинення їхньої практики або навіть позбавлення, до серйозного позову щодо цивільних прав, який подається від імені виправданого. Також проектом створюються законодавчі ініціативи як-от створення комісії з поведінки прокурорів [20].

Попри загальну приналежність Канади до англосаксонської правової системи, правова система цієї держави є унікальною: дві офіційні мови (англійська та французька) і дві правові традиції

(загальне право та цивільне право) співіснують у правовій системі, яка управляється організованою системою законів. У Канаді існує три рівні влади: федеральний уряд, уряди провінцій і територій, а також муніципальні адміністрації. Відповідний державний устрій сформував виняткову систему органів, які проводять досудове розслідування: Королівська канадська кінна поліція, федеральні слідчі органи, а також сили провінційної та муніципальної поліції. Такий розподіл обумовлений складом населення Канади, який серед іншого обумовлює і специфіку зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі.

Так, протягом останнього десятиліття широке занепокоєння з боку національних і міжнародних правозахисних органів викликає високий рівень насильства щодо жінок і дівчат із числа корінного населення. Попри численні заклики громадян вирішити цю проблему, і жінки та дівчата корінного населення продовжують зникати безвісти або бути вбитими у великій кількості. Неспроможність правоохоронних органів ефективно впоратися з проблемою зниклих безвісти та вбитих жінок і дівчат корінного населення Канади є лише одним із елементів дисфункційних відносин між канадською поліцією та корінними громадами, невід'ємною складовою яких є зловживання процесуальними повноваженнями. Останнє проявляється у різних формах, зокрема, застосування надмірної сили; взяття під незаконний арешт; несанкціоновані обшуки або арешти; застосування сексуального насильства з боку працівників поліції, незаконне вбивство [2]. Так звані «акти колоніального насильства» проти корінного та темношкірого населення широко представлені в Канаді та становлять понад третину всіх зловживань [10].

У 2021 році, після представлення звіту Верховного комісара про расову справедливість і рівність, який представляє програму з чотирьох пунктів, спрямовану на припинення системного расизму та порушень прав людини з боку правоохоронних органів щодо африканців та осіб африканського походження, Рада з прав людини заснувала Міжнародний незалежний експертний механізм для просування расової справедливості та рівності в контексті правоохоронної діяльності. Звіт експертного механізму зосереджується на переосмисленні поліцейської діяльності та досліджує шляхи впровадження альтернативних і додаткових методів поліцейської діяльності, які можуть сприяти значному дефіциту довіри з боку громад, які обслуговуються [6].

Попри проведення слідчих дій та вжиття заходів примусового характеру, поліцейські відіграють другорядну роль у розслідуванні. Визначення відповідності реального впливу поведінки поліцейського, її належності та достовірності відведено Службі публічного обвинувачення Канади (далі –

Служба) – незалежному національному органу, основною метою якого є переслідування федеральних правопорушень і надання юридичних консультацій та допомоги правоохоронним органам.

Служба не має повноважень керувати розслідуваннями та лише відповідає на запити слідчих про консультації, пов'язані з обвинуваченням. Перевага консультації прокурора полягає в тому, що вона зменшує ризик того, що рішення щодо розслідування, наприклад ті, що стосуються методів отримання доказів, згубно вплинуть на конституційні права канадців або допустимість доказів у суді [17].

Окреслені субординаційні відносини поліції та прокуратури нерідко обумовлюють зловживання процесуальними повноваженнями серед останніх, у зв'язку з чим, поліцейські ініціювали перед Верховним Судом розгляд питання про можливість подання до суду на прокурорів за неналежне виконання службових обов'язків. Однак, у рішенні Верховного Суду Канади у справі «Ontario (Attorney General) v. Clark» («Онтаріо (Генеральний прокурор) проти Кларка») від 30.04.2021 зроблено правовий висновок, що дозвіл поліцейським подавати до суду на коронних прокурорів за порушення службових повноважень за рішення, які вони ухвалюють під час кримінального провадження, створить серйозні ризики для прав обвинувачених, а також для незалежності та об'єктивності прокуратури. Тому відповідні пропозиції відхилено [14].

Загалом понад 250 федеральних законів містять правопорушення, які підпадають під юрисдикцію цього органу, приблизно 40 із яких регулярно розслідуються Службою публічного обвинувачення. Найбільший відсоток від загальної кількості справ складають випадки кримінального переслідування наркотиків, які відповідно до Закону про контрольовані наркотики та речовини підлягають переслідуванню Службою, незалежно від того, федеральне, провінційне чи муніципальне поліцейське агентство висуває звинувачення, за винятком Квебеку та Нью-Брансвіка. У цих двох провінціях Служба переслідує лише злочини, пов'язані з наркотиками, які розслідує Королівська канадська кінна поліція [17].

Як і у США, Канадське законодавство передбачає процесуальні та поза процесуальні механізми запобігання зловживанню процесуальними повноваженнями.

Одним із процесуальних є припинення провадження через зловживання процесом, яке має два різновиди.

Перший – передбачає припинення провадження прокурорам на максимальний термін до одного року через різні підстави. Такі підстави можуть включати ситуації, коли немає достатніх доказів для підтримки розумної перспективи

засудження, або випадки, коли продовження судового переслідування не буде служити суспільним інтересам [12].

Другий різновид вважається найвищим засобом правового захисту у виняткових обставинах. Останній передбачає призупинення провадження за рішенням суду у разі встановлення обставин, за яких примус обвинуваченого постати перед судом порушить фундаментальні принципи справедливості, що лежать в основі почуття чесності та порядності в суспільстві, а також для запобігання зловживань судовим процесом через гноблivi або знущальні провадження.

Повноваження суддів першої інстанції виносити таке припинення впливають із розділу 24(1) Канадської хартії прав і свобод. Цей розділ передбачає, що якщо права чи свободи особи, гарантовані Хартією, були порушені або позбавлені права, вони мають право вимагати належних і справедливих засобів правового захисту в суді за обставин, що склалися. Клопотання про припинення провадження через зловживання процесом мають величезне значення для обвинуваченого та громадськості: вони часто передбачають серйозні звинувачення в грубих порушеннях державою та завжди вимагають серйозних наслідків, а саме повного припинення переслідування. Прикладом використання такого механізму є рішення Верховного Суду Канади у справі «R. v. Brunelle» («Р. проти. Брунелль») від 26.01.2024, в якому судом визнано зловживання процесуальними повноваженнями серед представників поліції щодо несвоечасного залучення захисників, що порушило конституційні права обвинувачених на захист [15].

Характеризуючи поза процесуальні механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі Канади, варто зазначити, що канадські поліцейські та прокурори піддаються ризику трудових, професійних і юридичних санкцій, якщо вони порушують свої повноваження. Відзначимо, що на відміну від США окреслений механізм є доволі дієвим. Згідно Звіту про розкриття кримінальних справ від Керівного комітету з питань ефективності правосуддя та доступу до правосуддя, у провідній канадській справі про неправомірну поведінку прокурора «Krieger v. Law Society of Alberta» («Крігер проти Юридичного товариства Альберта») від 10.10.2002 прокурор у справі про вбивство зволікав з розголошенням захисту наукових досліджень, які вказували на невинність обвинуваченого, за що отримав догану і був відсторонений від справи [13].

Досліджуючи механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі в державах англосаксонської правової системи, слід звернути увагу й на досвід Великої Британії.

Географічне та історичне формування держави обумовило існування у Сполученому Королівстві трьох окремих правових систем, які є подібними між собою: Англії та Уельсу, Шотландії та Північної Ірландії. Попри окремі розбіжності, основним органом попереднього розслідування у Великій Британії є поліція, яка, «виконуючи обов'язки щодо підтримання громадського порядку, розслідує також злочини, діючи за власною ініціативою, скаргою потерпілого, в порядку судового наказу. Поліція проводить первинні слідчі (розшукові) дії, затримання і допит підозрюваних, потерпілих, свідків, обшуки, збір обвинувальних доказів» [21, с. 22].

Поліцію більше, ніж будь-яку іншу організацію у Великобританії, постійно звинувачують у вчиненні зловживань під час попереднього розслідування на ґрунті расизму та расової дискримінації. Дані Міністерства внутрішніх справ свідчать про те, що провадження щодо неправомірної поведінки, які мали місце всередині поліції, призвели до 393 висновків про те, що офіцери були винними у грубих порушеннях протягом року, і ще 435 висновків про порушення. Сорок два відсотки цих випадків призвели до звільнення офіцера зі служби або призвели б до його звільнення, якби він все ще служив [8].

Перевірка правильності проведення попереднього розслідування поліцією та підтримання державного обвинувачення в суді покладається на Королівську прокуратуру, яка є незалежним органом публічної влади. До повноважень останньої також віднесено визначення звинувачення в складних справах, консультування поліції на ранніх стадіях розслідування, надання інформації, допомоги та підтримки потерпілим і свідкам обвинувачення [16].

На відміну від США та Канади, відкриті інформаційні джерела вказують на порівняно незначну кількість зловживань процесуальними повноваженнями з боку прокурорів у Великій Британії, які в переважній більшості стосуються порушення розумних строків попереднього переслідування. Важливу роль у забезпеченні добросовісного виконання прокурорами своїх процесуальних повноважень відіграє Кодекс для коронних прокурорів, який містить загальні принципи, яким мають керуватись прокурори під час прийняття рішення про доцільність процесу притягнення особи до кримінальної відповідальності. Він визначає двоетапну перевірку для прийняття процесуальних рішень та містить вказівки щодо висунення обвинувачення, поза-судового вирішення справи, режиму судового розгляду, визнання провини та перегляду будь-якого рішення про притягнення до відповідальності. Останніми роками Кодекс доповнено численними програмними документами, які містять

вказівки з широкого кола питань. Існують правила щодо конкретних тем (домашнє насильство, гомофобні та трансфобні злочини на ґрунті ненависті, зґвалтування, расистські та релігійні злочини та навмисне чи необережне перенесення інфекції), а також правові рекомендації щодо конкретних правопорушень (вбивства, злочини проти інтелектуальної власності, відмивання грошей тощо), доказові питання (негативні висновки, докази алібі, докази поганого характеру, зізнання, ДНК, чутки, ідентифікація підозрюваних тощо) та процесуальні правила [11, с. 425].

Як і в попередньо аналізованих країнах, у Великій Британії є процесуальний та поза процесуальний механізм запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. Серед процесуальних провідну роль також відіграє призупинення провадження.

Призупинення провадження у Великій Британії як і в США та Канаді є винятковим випадком, однак на відміну від вказаних держав, у Сполученому Королівстві прецедентною практикою сформовано дві взаємозалежні підстави для застосування даного механізму. Так, у рішеннях Палати Лордів у справі «Connelly v DPP» («Коннеллі проти Директора державного обвинувачення») від 21.04.1964 [3] та «DPP v Humphrys» («Директор державного обвинувачення проти Хамфріса») від 19.05.1976 [5] встановлено, що призупинення провадження можливе у випадку, якщо його продовження унеможливить справедливий суд для підсудного («право на справедливий суд») та порушить цілісність системи кримінального правосуддя («чесність системи правосуддя»). Однак, інтереси суспільства в остаточному визначенні необхідності продовження кримінального обвинувачення вимагають, щоб таке звинувачення не було призупинено або відхилено, якщо будь-який менший засіб правового захисту буде справедливим і пропорційним за всіх обставин. В рішенні Палати Лордів у справі «DPP v Gowing» («Директор державного обвинувачення проти Гоунга») від 11.12.2013 [4] наголошено, що суди не повинні використовувати властиві їм повноваження зупинити провадження лише для того, щоб притягнути обвинувачення до дисциплінарної відповідальності або тому, що суд сформував думку, що переслідування було нерозумним. Винятковий характер засобу правового захисту у вигляді призупинення провадження означає, що його не слід використовувати, якщо справедливий судовий розгляд залишається можливим.

Серед поза процесуальних механізмів запобігання та протидії окресленим зловживанням, які існують у Великій Британії, варто відзначити роботу позавідомчого державного органу – Незалежний офіс поведінки поліції. До сфери відання

останнього віднесено проведення незалежних розслідувань серйозних звинувачень у неправомірній поведінці або кримінальних правопорушеннях з боку офіцерів поліції та інших правоохоронних органів. Обов'язковим випадком звернення до цього офісу є застосування поліцією надмірної сили, що призвело до загибелі чи серйозного травмування особи. Зібрані матеріали та докази стають підставою для притягнення винних осіб до відповідальності.

Висновки. Проведений аналіз теоретичних та практичних особливостей кримінально-процесуальної діяльності в державах англосаксонської правової системи свідчить про наявність зловживань процесуальними повноваженнями з боку уповноважених суб'єктів. Каталізаторами останніх є політичні та соціокультурні чинники, які викликають суперечності серед населення в тій чи іншій країні. У зв'язку з наведеним, у США, Канаді та Великій Британії впроваджено ряд процесуальних та поза процесуальних механізмів запобігання та протидії таким зловживанням, які застосовуються за наявності виняткових підстав.

Визначаючи перспективи щодо імплементації англосаксонських механізмів у вітчизняну правову систему, вважаємо, що механізм призупинення провадження пропри свою поширеність та позитивні результатами є недоречним в Україні, оскільки оцінка доказів, в тому числі щодо зловживання процесуальними повноваженнями відбувається в нарадчій кімнаті під час ухвалення судового рішення та встановлення винуватості чи невинуватості особи. Разом з тим, вважаємо цілком слушним заохочення громадської активності щодо нетерпимості зловживань процесуальними повноваженнями, в тому числі із подальшим створенням профільних незалежних організацій, та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності. Створення незалежних суб'єктів у даній сфері мінімізує зловживання процесуальними повноваженнями під час кримінального провадження та зміцнить довіру до органів публічної влади.

Література

1. Abuse of Process. URL: <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/abuse-process>
2. Canada: Abusive Policing, Neglect Along 'Highway of Tears'. URL: https://www.hrw.org/news/2013/02/13/canada-abusive-policing-neglect-along-highway-tears?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwnv-vBhBdEiwABCYQA6H3PlX8ugaQqO8OI9SaT2U_cD6EjoB2SgyRlwn_yDWpLgTH0aOTKRoCFWMQAvD_BwE
3. Connelly and Director of Public Prosecutions. URL: <https://vlex.co.uk/vid/connelly-v-dpp-793178941>

4. Director of Public Prosecutions (Appellant) and Gowing. URL: <https://vlex.co.uk/vid/dpp-v-gowing-792871269>

5. Director of Public Prosecutions (Appellant) and Humphrys. URL: <https://vlex.co.uk/vid/r-v-humphrys-793317433>

6. Expert mechanism to advance racial justice and equality in law enforcement. URL: <https://www.ohchr.org/en/hrc-subsiaries/expert-mechanism-racial-justice-law-enforcement>

7. Law enforcement abuse of power. URL: <https://stroudlawyers.com/civil-rights/law-enforcement-abuse-of-power/>

8. Number of police officers guilty of crimes in England and Wales soars. URL: <https://www.theguardian.com/uk-news/2024/jan/30/police-officers-in-england-and-wales-guilty-of-crimes-up-70-per-cent>

9. Overburdened police = shoddy investigations. URL: https://ip-no.org/what-we-do/advocate-for-change/overburdened-institutions/police/?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwnv-vBhBdEiwABCYQA6H3PlX8ugaQqO8OI9SaT2U_cD6EjoB2SgyRlwn_yDWpLgTH0aOTKRoCFWMQAvD_BwE

10. Police brutality in Canada: A symptom of structural racism and colonial violence. URL: <https://yellowheadinstitute.org/2020/07/15/police-brutality-in-canada-a-symptom-of-structural-racism-and-colonial-violence/>

11. Soubise L. Professional identity, legitimacy and managerialism at the Crown Prosecution Service. *Legal Studies*. 2023. № 43(3). С.425–442.

12. Stay of proceedings in criminal trials: temporary halt or permanent end. URL: <https://www.strategiccriminaldefence.com/faq/stay-of-proceedings-in-criminal-trials/>

13. Supreme Court Judgments. Krieger v. Law Society of Alberta. URL: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/2007/index.do>

14. Supreme Court Judgments. Ontario (Attorney General) v. Clark. URL: <https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/18855/index.do>

15. Supreme Court Judgments. R. v. Brunelle. URL: <https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/20255/index.do>

16. The Crown Prosecution Service. URL: <https://www.cps.gov.uk/about-cps>

17. The Public Prosecution Service of Canada (PPSC). URL: <https://www.ppsc-sppc.gc.ca/eng/>

18. What's next for reforming Section 702 of the foreign intelligence surveillance act. URL: <https://www.brennancenter.org/our-work/research-reports/whats-next-reforming-section-702-foreign-intelligence-surveillance-act>

19. Why don't prosecutors get disciplined? URL: <https://www.apmreports.org/story/2018/09/18/why-dont-prosecutors-get-disciplined>

20. Why holding prosecutors accountable is so difficult. URL: <https://innocenceproject.org/why-holding-prosecutors-accountable-is-so-difficult/>

21. Теремецький В.І. Досудове розслідування: зарубіжний досвід та практика застосування в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 69. С. 20–29.

22. Циганюк Ю.В. Англо-американська правова система. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 327–341.

Анотація

Сліпенюк Т. М. Механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі в державах англосаксонської правової системи. – Стаття.

Кримінальне провадження у кожній демократичній державі передбачає зіткнення публічних та приватних інтересів, що обумовлює зловживання процесуальними повноваженнями. Відповідно, виникає питання щодо пошуку дієвих механізмів запобігання та протидії таким зловживанням в різних правових системах.

Метою статті є комплексне висвітлення особливостей механізмів запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі, які існують в країнах англосаксонського типу правової системи, задля вдосконалення українського законодавства.

Автором проаналізовано загальні засади проведення здійснення кримінального провадження в США, Канаді та Великій Британії, причини та способи зловживання процесуальними повноваженнями різними уповноваженими суб'єктами, а також політичні та соціокультурні чинники, які їх обумовлюють.

За результатами дослідження нормативної бази, судової практики та відкритих інформаційних джерел США, Канади та Великої Британії, автором встановлено систему механізмів запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями в кримінальному процесі в англосаксонській правовій системі. Аргументовано, що останню формують процесуальні (прокурорський нагляд, призупинення провадження) та поза процесуальні (притягнення до юридичної відповідальності, діяльність профільних позавідомчих державних органів, заохочення громадської активності) механізми.

Наголошено на доцільності імплементації в українську правову систему механізмів заохочення громадської активності щодо нетерпимості зловживань процесуальними повноваженнями, в тому числі із подальшим створенням профільних незалежних організацій, а також притягнення винних осіб до юридичної відповідальності. Також піддано критичній оцінці імплементацію механізму призупинення кримінального провадження в ході судового розгляду.

Ключові слова: зловживання процесуальними повноваженнями, кримінальний процес, запобігання, протидія, англосаксонська правова система.

Summary

Slipeniuk T. M. Mechanisms of prevention and counteraction to abuse of procedural powers in criminal proceedings in the states of the Anglo-Saxon legal system. – Article.

Criminal proceedings in every democratic state involve a clash of public and private interests, which leads to abuse of procedural powers. Accordingly, the question arises of finding effective mechanisms to prevent and counteract such abuses in different legal systems.

The purpose of the article is to provide a comprehensive coverage of the peculiarities of the mechanisms for preventing and counteracting the misuse of procedural powers in criminal proceedings which exist in the countries with the Anglo-Saxon type of legal system, with a view to improving Ukrainian legislation.

The author analyses the general principles of criminal proceedings in the USA, Canada and the UK, the causes and methods of misuse of procedural powers by various authorised subjects, as well as the political and socio-cultural factors which determine them.

Based on the results of the study of the regulatory framework, case law and open information sources of the USA, Canada and the UK, the author establishes a system of mechanisms for preventing and counteracting the abuse of procedural powers in criminal proceedings in the Anglo-Saxon legal system. It is argued that the latter is formed by procedural (prosecutorial supervision, suspension of proceedings) and non-procedural (bringing to legal liability, activities of specialised non-departmental state bodies, and encouragement of public activity) mechanisms.

The author emphasises the expediency of implementing into the Ukrainian legal system mechanisms for encouraging public activity to prevent misuse of procedural powers, including with the subsequent establishment of specialised independent organisations, and bringing perpetrators to legal liability. The author also critically assesses the implementation of the mechanism of suspension of criminal proceedings during the trial.

Key words: abuse of procedural powers, criminal procedure, prevention, counteraction, Anglo-Saxon legal system.

УДК 343.121.4
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.26>

О. О. Торбас
orcid.org/0000-0002-1465-4238
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

А. В. Чебанов
orcid.org/0000-0002-3323-0262
прокурор другого відділу процесуального керівництва при провадженні
досудового розслідування територіальними органами поліції
та підтримання публічного обвинувачення
Одеської обласної прокуратури

ВІДКРИТТЯ МАТЕРІАЛІВ ІНШІЙ СТОРОНІ В ПОРЯДКУ Ч. 11 СТ. 290 КПК УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) передбачив обов’язкову процедуру відкриття матеріалів іншій стороні при завершенні досудового розслідування. Сама процедура відкриття матеріалів складається з трьох частин: повідомлення про надання доступу до матеріалів (ч.1 ст.290 КПК); ознайомлення з матеріалами – надання доступу до матеріалів та можливості скопіювати та відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них і т.д. (ч. 4 ст. 290 КПК); письмове підтвердження факту надання доступу до матеріалів із зазначенням найменування таких матеріалів (ч. 9 ст. 290 КПК) [1]. «Для сторони захисту така процедура передбачає: 1) отримання запиту прокурора про надання доступу до матеріалів сторони захисту; 2) безпосереднє надання доступу до таких матеріалів; 3) письмове підтвердження факту ознайомлення з матеріалами. В ході відкриття матеріалів іншій стороні виникає чимало процесуальних проблем, спричинених поведінкою сторін кримінального провадження, яку можна розглядати як зловживання ними своїм правом на певному із етапів відкриття матеріалів» [2, с. 63].

На підставі цього можна зробити висновок, що «ознайомлення з матеріалами досудового розслідування починається з моменту фактичної реалізації права на доступ до матеріалів, а не з моменту скерування сторони кримінального провадження повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування або отримання нею такого повідомлення» [1].

Напевно найбільше дискусій серед науковців та правозастосувачів викликає саме ч. 11 ст. 290 КПК України, відповідно до якої сторони кримінального провадження зобов’язані здійснювати відкриття одне одній додаткових матеріалів,

отриманих до або під час судового розгляду. При цьому за порушення зазначеної вимоги законодавець передбачив процесуальну санкцію у вигляді заборони суду допустити відомості, що містяться у невідкритих матеріалах в якості доказів у кримінальному провадженні. В той же час виконання даної вимоги не означає, що сторона, які відкривають такі матеріали, обов’язково повинна з ними ознайомитися, достатньо буде того, що сторона, яка отримує відповідні матеріали, зробила від себе все можливе, щоб інша сторона з ними ознайомилися: «Як убачається з матеріалів кримінального провадження, стороною обвинувачення надсилались стороні захисту відповідні листи для відкриття додаткового доказу, отриманого під час судового розгляду, висновку експерта №10-869 від 8 серпня 2019 року, що свідчить про виконання прокурором передбаченого ч. 11 ст. 290 КПК процесуального обов’язку, а тому доводи захисника про порушення в цій частині положень КПК є безпідставними» [3].

Судовою практикою найбільш дослідженим є випадок необхідності застосування ч. 11 ст. 290 КПК України під час відкриття сторони захисту додаткових матеріалів у вигляді ухвал слідчих суддів про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

З цього питання Верховним Судом прийнято два рішення, які станом на теперішній час визначають підстави та умови застосування ч. 11 ст. 290 КПК України щодо відкриття сторони захисту процесуальних документів, на підставі яких проводились негласні слідчі (розшукові) дії.

Зокрема, Великою Палатою Верховного Суду [4] було сформульовано висновок про застосування норми права в порядку ч. 4 ст. 442 КПК України, який передбачає, що за наявності відповідного клопотання процесуальні документи, які стали підставою для проведення НСРД (ухвали,

постанови, клопотання) і яких не було відкрито стороні захисту в порядку, передбаченому ст. 290 КПК, оскільки їх тоді не було у розпорядженні сторони обвинувачення (процесуальні документи не було розсекречено на момент відкриття стороною обвинувачення матеріалів кримінального провадження), можуть бути відкриті іншій стороні, але суд не має допустити відомості, що містяться в цих матеріалах кримінального провадження, як докази.

Іншою постановою Великої Палати Верховного Суду [5] було уточнено попередній висновок та зазначено наступні критерії застосування ст. 290 КПК України:

– якщо сторона обвинувачення під час досудового розслідування своєчасно вжила всі необхідні та залежні від неї заходи, спрямовані на розсекречення процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД, однак такі документи не були розсекречені з причин, що не залежали від волі і процесуальної поведінки прокурора, то суд не може автоматично визнавати протоколи НСРД недопустимими доказами з мотивів невідкриття процесуальних документів, якими санкціоноване їх проведення;

– процесуальні документи, які стали підставою для проведення НСРД (ухвали, постанови, клопотання) та які на стадії досудового розслідування не було відкрито стороні захисту в порядку, передбаченому статтею 290 КПК України з тієї причини, що їх не було у розпорядженні сторони обвинувачення (процесуальні документи не були розсекречені на момент відкриття стороною обвинувачення матеріалів кримінального провадження), можуть бути відкриті іншій стороні під час розгляду справи у суді за умови своєчасного вжиття прокурором всіх необхідних заходів для їх отримання;

– якщо сторона обвинувачення не вжила необхідних та своєчасних заходів, що спрямовані на розсекречення процесуальних документів, які стали процесуальною підставою для проведення НСРД і яких немає в її розпорядженні, то в такому випадку має місце порушення норм статті 290 КПК України;

– якщо у ході розгляду кримінального провадження у суді було задоволене повторне клопотання прокурора про розсекречення процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД, і розсекречено їх, то відповідні процесуальні документи як такі, що отримані стороною обвинувачення після передачі справи в суд, повинні бути відкриті згідно з частиною одинадцятою статті 290 КПК України;

– якщо процесуальні документи, які стали підставою для проведення НСРД, розсекречені під час судового розгляду, і сторона захисту

у змагальному процесі могла довести перед судом свої аргументи щодо допустимості доказів, отриманих у результаті НСРД, в сукупності з оцінкою правової підстави для їх проведення, то суд повинен оцінити отримані докази та вирішити питання про їх допустимість;

– у випадку розкриття процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД після передачі кримінального провадження до суду, суд зобов'язаний забезпечити стороні захисту достатній час та реальну можливість для доведення перед судом своєї позиції щодо належності та допустимості доказів, отриманих в результаті НСРД в комплексі із процесуальною підставою для проведення НСРД з метою реалізації принципу змагальності.

Проаналізувавши два вищезазначених рішення Верховного Суду, можливо визначити загальні критерії застосування ч. 11 ст. 290 КПК України. Першою та головною умовою застосування ч. 11 ст. 290 КПК України є об'єктивна неможливість під час завершення досудового розслідування відкрити одне одній матеріалів, які сторона бажає використати як доказ у суді. При цьому сторона, яка володіє такими матеріалами, повинна зробити від себе все можливе, щоб надати їх для ознайомлення. Так, якщо мова йде про ухвали слідчого судді щодо проведення НСРД, сторона обвинувачення повинна продемонструвати, що нею були здійснені всі можливі з її сторони дії, щоб з такими матеріалами могла ознайомитися сторона захисту, в іншому ж випадку Верховний Суд буде констатувати порушення – «при цьому матеріали кримінального провадження не містять даних, які би свідчили про те, що сторона обвинувачення у цій справі вживала заходів для розсекречення ухвал слідчого судді, які стали підставою для проведення НСРД» [6].

Другою умовою є обов'язкове надання протилежній стороні достатнього часу для підготовки своєї правової позиції з урахуванням додатково відкритих доказів.

Також необхідно чітко відмежовувати процесуальні джерела доказів, передбачені ст. 84 КПК України, та процесуальні документи, які підтверджують законність проведення слідчих (розшукових) дій. До другої групи, окрім ухвал слідчого судді про надання дозволу на проведення НСРД, можуть відноситись постанови про призначення групи прокурорів, постанови про призначення групи слідчих, постанова про визначення підслідності, рішення про об'єднання та виділення матеріалів кримінального провадження тощо. В разі необхідності відкриття протилежній стороні документів, які належать до останньої групи, сторона не лише має право, а зобов'язана відкрити такі документи. У свою чергу суд,

надавши протилежній стороні достатній час для підготовки правової позиції, зобов'язаний оцінити отримані докази та вирішити питання про їх допустимість.

Окремим, невизначеним КПК України питанням є правила відкриття стороною захисту переліку свої свідків та змісту їх показань.

Реєстр судових рішень містить ряд судових рішень в яких зазначені подібні аргументи щодо відсутності обов'язку у сторони захисту відкривати протилежній стороні перелік своїх свідків та їх показань.

Зокрема, Верховний Суд зазначив, що ч. 6 ст. 290 КПК України не визначено обов'язку сторони захисту відкрити показання свої свідків, оскільки на відміну від сторони обвинувачення, сторона захисту не може проводити допит і отримувати показання, а лише пояснення, що не є джерелом доказів [7]. Однак до цього Верховний Суд також зазначав, що «суд касаційної інстанції вважає неспроможними висновки суду апеляційної інстанції про те, що показання свідків сторони захисту не є тими доказами, які повинні бути відкриті стороні обвинувачення, оскільки вони суперечать положенням ч. 11 ст. 290 КПК України та загальним правилам відкриття матеріалів іншій стороні, сформульованим у вказаній нормі кримінального процесуального закону» [8]. Власне така неоднозначність судової практики на рівні Верховного Суду досі не дозволяє теоретикам і практикам зробити єдиний висновок щодо природи таких відомостей та необхідності їх відкриття стороні обвинувачення.

В таких ситуаціях прокурор досить часто посилається на те, що ненадання стороною захисту відомостей, про які буде розповідати свідок, стороні обвинувачення, суперечить принципу змагальності сторін відповідно до ст. 22 КПК України. В той же час Верховний Суд, вивчаючи це питання, також зазначає, що прокурор не може посилатися на те, що такі відомості йому не були відкриті в апеляційній чи касаційній скарзі, якщо він на цьому не наголошував під час самого судового розгляду: «в ході судового розгляду в суді першої інстанції під час судового засідання від 21 червня 2019 року стороною захисту було заявлено клопотання про допит свідків ОСОБА_11, ОСОБА_12, ОСОБА_13 та ОСОБА_14. Разом з тим, відповідно до вироку прокурор ОСОБА_5 у вказаному судовому засіданні щодо задоволення такого клопотання захисника не заперечував, а також не вказував на порушення стороною захисту вимог ч. 11 ст. 290 КПК України щодо не відкриття доступу до пояснень вказаних осіб. При цьому Суд звертає увагу, що даний факт підтверджується також технічним записом та журналом судового засідання від 21 червня 2019 року. Місцевий суд, заслухавши думку

учасників судового провадження щодо заявленого стороною захисту клопотання, постановив його задовольнити та допитати вказаних свідків у наступному судовому засіданні. Разом з тим, як убачається з технічного запису та журналу судового засідання від 02 серпня 2019 року, прокурор ОСОБА_5 не був позбавлений можливості здійснити допит вказаних осіб під час судового розгляду в передбачений законом спосіб. При цьому після допиту свідків прокурором не було заявлено клопотань про надання часу для підготовки правової позиції обвинувачення у зв'язку з новими доказами. Крім того, Верховний Суд також звертає увагу на те, що клопотання захисника було задоволено 21 червня 2019 року, а безпосередній допит свідків ОСОБА_11, ОСОБА_12, ОСОБА_13 та ОСОБА_14 в суді першої інстанції здійснювався аж 02 серпня 2019 року, тобто у прокурора було достатньо часу для підготовки до допиту заявлених свідків та звернення до сторони захисту з метою отримання доступу до пояснень вказаних осіб. За таких обставин колегія суддів не вбачає підстав, які б свідчили про допущення в даному конкретному випадку порушень вимог ч. 11 ст. 290 КПК України, а тому касаційна скарга в цій частині задоволенню не підлягає» [9]. Цікавим в даному випадку є те, що Верховний Суд не досліджував питання наявності чи відсутності обов'язку сторони захисту відкривати відомості, які будуть надаватися їм свідками під час судового розгляду, вказавши лише на те, що це питання може бути предметом апеляційної або касаційної скарги лише у випадку, коли дане питання піднімалося стороною обвинувачення безпосередньо під час судового засідання.

На останок залишається питання щодо відкриття потерпілим зібраних доказів, які останній бажає подати до суду. В першу чергу необхідно зазначити, що ст. 290 КПК України передбачає обов'язок лише сторін кримінального провадження відкривати одне одній зібрані докази. Разом з тим, п.п. 19, 25 ч. 1 ст. 3 КПК України чітко визначають, що потерпілий є стороною кримінального провадження лише у випадках передбачених КПК України, зокрема у разі відмови прокурора від підтримання публічного обвинуваченням. В інших випадках потерпілий є лише учасником кримінального провадження, на якого вимоги ст. 290 КПК України не розповсюджуються. З урахуванням викладеного, станом на теперішній час, кримінальний процесуальний кодекс України надає потерпілому можливість на будь-якій стадії кримінального провадження подавати докази без побоювання настання санкції у вигляді заборони суду допустити відомості, що містяться у них. Однак суду та учасникам провадження необхідно ретельно досліджувати підстави з яких потерпіла особа не надавала докази раніше.

Література

1. Гловюк І.В., Пономаренко Д.В. КПК України та асиметричність можливостей сторін: погляд сторони захисту. *Бюлетень Асоціації адвокатів України*. 2019. № 6 (43). URL: <https://www.uaa.org.ua/upload/iblock/bed/bed58d79d6c45e9902ba8cde01d4ddc2.pdf> (дата звернення.: 05.02.2024).
2. Борейко Г.Д. Зловживання правом сторонами кримінального провадження на етапі завершення досудового розслідування. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 1 (11). С. 61–68.
3. Постанова ККС ВС від 13.04.2021, справа № 761/22424/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96282054> (дата звернення.: 05.02.2024).
4. Постанова ВП ВС від 16.01.2019, справа № 751/7557/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298340> (дата звернення: 05.02.2024).
5. Постанова ВП ВС від 16.10.2029, справа № 640/6847/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85174578> (дата звернення: 05.02.2024).
6. Постанова ККС ВС від 05.04.2021, справа № 206/2357/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96150342> (дата звернення: 05.02.2024).
7. Постанова ККС ВС від 07.06.2022, справа № 462/1710/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104849853> (дата звернення: 05.02.2024).
8. Постанова ККС ВС від 11.11.2021, справа № 721/104/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101240845> (дата звернення: 05.02.2024).
9. Постанова ККС ВС від 09.03.2023, справа № 359/6765/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109548036> (дата звернення: 05.02.2024).

Анотація

Торбас О. О., Чебанов А. В. Відкриття матеріалів іншій стороні в порядку ч. 11 ст. 290 КПК України: аналіз практики Верховного Суду. – Стаття.

В статті автори вивчають специфіку відкриття додаткових матеріалів кримінального провадження іншій стороні та аналізують наслідки невиконання такого припису законодавця. В статті науковці зазначають, що на даний момент існує декілька критеріїв застосування ч. 11 ст. 290 КПК України відповідно до практики Верховного Суду. Першою та головною умовою застосування ч. 11 ст. 290 КПК України є об'єктивна неможливість під час завершення досудового розслідування відкрити одне одній матеріалів, які сторона бажає використати як доказ у суді. При цьому сторона, яка володіє такими матеріалами, повинна зробити від себе все можливе, щоб надати їх для ознайомлення. Другою умовою є обов'язкове надання протилежній стороні достатнього часу для підготовки своєї правової позиції з урахуванням додатково відкритих доказів.

Також автори звертають увагу на неоднозначну судову практику щодо відкриття відомостей, які буде надавати свідки сторони захисту в суді, стороні обвинувачення. Зокрема, Верховний Суд зазначив, що ч. 6 ст. 290 КПК України не визначено обов'язку сторони захисту відкрити показання свої свідків, оскільки на відміну від сторони обвинувачення, сторона захисту не може проводити допит і отримувати показання, а лише пояснення, що не є джерелом доказів. В таких ситуаціях прокурор досить часто посиляється на те, що ненадання стороною захисту відомостей, про які буде розповідати свідок, стороні обвинувачення, суперечить принципу змагальності сторін відповідно до ст. 22 КПК України. В той же час Верховний Суд, вивчаючи це питання, також зазначає, що прокурор не може посилатися на те, що такі відомості йому не

були відкриті в апеляційній чи касаційній скарзі, якщо він на цьому не наголошував під час самого судового розгляду. Цікавим в даному випадку є те, що Верховний Суд не досліджував питання наявності чи відсутності обов'язку сторони захисту відкривати відомості, які будуть надаватися її свідками під час судового розгляду, вказавши лише на те, що це питання може бути предметом апеляційної або касаційної скарги лише у випадку, коли дане питання піднімалося стороною обвинувачення безпосередньо під час судового засідання.

Ключові слова: кримінальне провадження, відкриття матеріалів іншій стороні, Верховний Суд, сторона обвинувачення, сторона захисту

Summary

Torbac O. O., Chebanov A. V. Disclosure of materials to another party in accordance with Part 11 of Art. 290 of the Criminal Procedure Code of Ukraine: an analysis of the practice of the Supreme Court. – Article.

In the article, the authors study the specifics of opening additional materials of criminal proceedings to the other party and analyze the consequences of not complying with such an order of the legislator. In the article, scientists note that at the moment there are several criteria for the application of Part 11 of Art. 290 of the Criminal Code of Ukraine in accordance with the practice of the Supreme Court. The first and main condition of application of Part 11 of Art. 290 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, there is an objective impossibility during the completion of the pre-trial investigation to reveal to each other the materials that the party wishes to use as evidence in court. At the same time, the party in possession of such materials must do everything possible to provide them for review. The second condition is the mandatory provision of sufficient time for the opposing party to prepare its legal position, taking into account the additional discovered evidence.

The authors also draw attention to the ambiguous judicial practice regarding the disclosure of information that will be provided by the witnesses of the defense side in court, the side of the prosecution. In particular, the Supreme Court noted that Part 6 of Art. 290 of the Criminal Procedure Code of Ukraine does not define the duty of the defense side to reveal the statements of its witnesses, since, unlike the prosecution side, the defense side cannot conduct interrogations and receive statements, but only explanations, which are not a source of evidence. In such situations, the prosecutor quite often refers to the fact that the defense's failure to provide information about which the witness will tell the prosecution contradicts the principle of adversariality of the parties in accordance with Art. 22 of the CPC of Ukraine. At the same time, the Supreme Court, studying this issue, also notes that the prosecutor cannot refer to the fact that such information was not disclosed to him in an appeal or cassation complaint, if he did not emphasize this during the trial itself. It is interesting in this case that the Supreme Court did not examine the question of the presence or absence of the defense party's duty to disclose information that will be provided by its witnesses during the trial, pointing out only that this issue can be the subject of an appeal or cassation appeal only in the case when this issue was raised by the prosecution directly during the court session.

Key words: criminal proceedings, disclosure of materials to the other party, Supreme Court, prosecution party, defence party.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

О. С. Котуха, О. О. Барабаш Аналіз заохочувальних норм права і правової культури як інструментів правового регулювання державної політики України	3
В. М. Мельник Вибори римського імператора 27 червня 363 року: протистояння партій і контекст імперської правосуб'єктності	9
В. І. Риндюк, О. Ю. Кучинська Правові, інституційні та методологічні механізми експертизи проектів нормативно-правових актів на відповідність праву Європейського Союзу	15
Н. В. Соколовська Прояви гендерної нерівності в світі	21

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

О. М. Діденко Щодо виборчої культури як умови забезпечення функціонування сталої демократії у повоєнний період	26
О. Ю. Лялюк, К. Р. Купріна, І. І. Олексенко Проблеми правового регулювання електронних петицій у сфері місцевого самоврядування	31
О. Ю. Лялюк, А. О. Храпська, А. І. Коломісць Проблеми правового регулювання та перспективи проведення місцевих референдумів в Україні	36

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Р. В. Карпенко Аналіз окремих проблем здійснення нотаріусом охорони суб'єктивних цивільних прав	42
Г. Л. Крушельницька Геном людини як особисте немайнове благо фізичної особи	46
О. Ю. Курепіна Правові засоби вертикального типу у системі засобів стимулюючого правового режиму господарювання	51
М. О. Мироненко Предмет медіації у нотаріальній діяльності	58

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

Х. А. Григор'єва Законодавство про продовольчу безпеку: створити нове чи систематизувати існуюче?	62
Є. О. Липницька Загально-теоретичні засади екологізації законодавства України в умовах євроінтеграції	71

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

<i>М. О. Білецька</i>	
Щодо поняття електронних публічних послуг	76
<i>О. В. Плєсканка</i>	
Застосування цифрових технологій у електронному судочинстві	80
<i>Л. І. Санжаровська</i>	
Правова інтерпретація інституту захисту персональних даних у сфері охорони здоров'я	84

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

<i>С. І. Марко, С. О. Зайка</i>	
Заходи протидії організованій злочинності проти довкілля в Україні	88
<i>Є. П. Плохута</i>	
Малозначне діяння у кримінальному праві: поняття та сутність	93
<i>Ю. О. Ткач</i>	
Покарання за порушення встановленого законом порядку застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини та шляхи його вдосконалення	97

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

<i>В. С. Бондар</i>	
Можливості дослідження вогнепальних пошкоджень, учинених пострілами з гвинтівки снайперської спеціальної «Вінторез» (6-П-29)	102
<i>В. М. Вазинський</i>	
Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів	107
<i>Т. В. Вахненко</i>	
Використання матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій для визначення належності доказів у кримінальному провадженні	114
<i>Б. М. Висоцький</i>	
Загальні засади проведення процесуальних дій під час міжнародного співробітництва по кримінальним провадженням	119
<i>Д. В. Козарійчук</i>	
Повноваження прокурора щодо участі у слідчих (розшукових) діях та їх особистого проведення	123
<i>Т. М. Сліпенюк</i>	
Механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі в державах англосаксонської правової системи	128
<i>О. О. Торбас, А. В. Чебанов</i>	
Відкриття матеріалів іншій стороні в порядку ч. 11 ст. 290 КПК України: аналіз практики Верховного Суду	136

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

<i>Kotuha O. S., Barabash O. O.</i>	
Analysis of encouraging norms of law and legal culture as instruments of legal regulation of state policy of Ukraine	3
<i>Melnyk V. M.</i>	
The Election of the Roman Emperor on June 27, 363 AD: opposition of parties and the context of imperial legal personality	9
<i>Ryndiuk V. I., Kuchynska O. Yu.</i>	
Legal, institutional and methodological mechanisms of examination of draft normative legal acts for compliance with the law of the European Union	15
<i>Sokolovska N. V.</i>	
Manifestations of gender inequality in the world	21

CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

<i>Didenko O. M.</i>	
Regarding electoral culture as a condition for ensuring the functioning of stable democracy in the post-war period.....	26
<i>Lialiuk O. Yu., Kuprina K. R., Oleksenko I. I.</i>	
Problems of legal regulation of electronic petitions in the sphere of local government	31
<i>Lyalyuk O. Yu., Khrapska A. O., Kolomiets A. I.</i>	
Problems of legal regulation and prospects of holding local referenda in Ukraine	36

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

<i>Karpenko R. V.</i>	
Analysis of certain issues of notary protection of subjective civil rights	42
<i>Krushelnytska H. L.</i>	
The human genome as a personal non-property good of an individual	46
<i>Kurepina O. Yu.</i>	
Vertical type legal instruments in the system of the legal regime stimulating economic activities	51
<i>Myronenko M. O.</i>	
The subject of mediation in notarial activity	58

ENVIRONMENTAL AND LAND LAW

<i>Hryhorieva K. A.</i>	
Legislation on food safety: create a new one or systematize the existing one?.....	62
<i>Lypnytska Ye. O.</i>	
General theoretical bases of greening of the legislation of Ukraine in the conditions of European integration	71

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, CYBERLAW

<i>Biletska M. O.</i>	76
Regarding the concept of electronic public services	
<i>Plescanka O. V.</i>	80
Application of digital technologies in electronic justice	
<i>Sanzharovska L. I.</i>	84
Legal interpretation of the institute of personal data protection in the field of health care	

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

<i>Marko S. I., Zaika S. O.</i>	88
Measures to combat organized environmental crime in Ukraine	
<i>Plokhuta Ye. P.</i>	93
Insignificant act in criminal law: concept and essence	
<i>Tkach Yu. O.</i>	97
Punishment for violation of the procedure established by law for the application of transplantation of human anatomical materials and ways of its improvement	

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS

<i>Bondar V. S.</i>	102
Possibilities of researching gunshot damage caused by shots from a special sniper rifle “Vintorez” (6-P-29)	
<i>Vazhynskiyi V. M.</i>	107
Forensic characteristics of criminal offenses in the sphere of activity of institutional investors	
<i>Vakhnenko T. V.</i>	114
The use of materials of secret investigative (search) actions to determine the appropriateness of evidence in criminal proceedings	
<i>Vysotskiy V. M.</i>	119
General principles of conducting procedural actions during international cooperation in criminal proceedings	
<i>Kozariichuk D. V.</i>	123
Powers of the prosecutor to participate in investigative (detective) actions and conduct them personally	
<i>Slipeniuk T. M.</i>	128
Mechanisms of prevention and counteraction to abuse of procedural powers in criminal proceedings in the states of the Anglo-Saxon legal system	
<i>Torbas O. O., Chebanov A. V.</i>	136
Disclosure of materials to another party in accordance with Part 11 of Art. 290 of the Criminal Procedure Code of Ukraine: an analysis of the practice of the Supreme Court	

Науково-практичне юридичне видання

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 1 (54)

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – С. Калабухова

Підписано до друку 11.03.2024 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 16,94. Ум. друк. арк. 16,74.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0424/303.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1. Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua